

**UCHWAŁA NR LXII.528.2023
RADY GMINY KOWAŁA**

z dnia 21 grudnia 2023 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala na lata 2024-2027”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r., poz. 40 z późn. zm.) w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Gminy Kowala uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala na lata 2024-2027”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kowala.

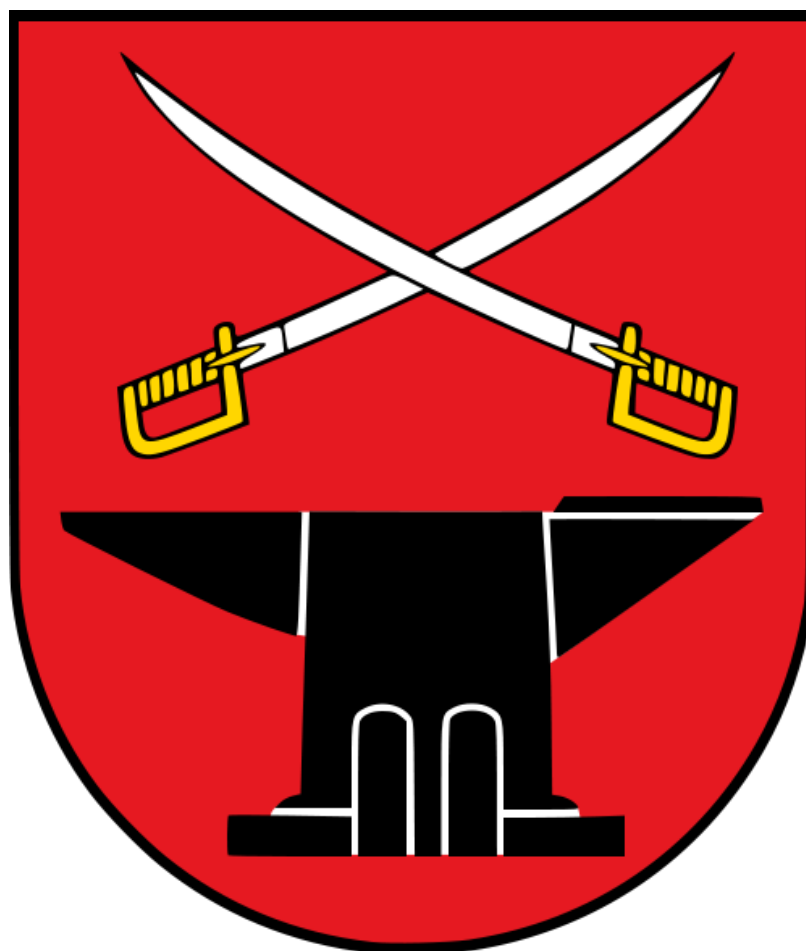
§ 3. Uchwała wchodzi w życie 1 stycznia 2024 roku i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Wiceprzewodniczący Rady
Gminy Kowala

Jan Fryszkowski

Załącznik do uchwały Nr LXII.528.2023
Rady Gminy Kowala
z dnia 21 grudnia 2023 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWALA NA LATA 2024 – 2027

Opracowanie:
ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1. Wstęp	2
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	26
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	29
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	35
4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	45
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	47
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	47
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	53
5.2.1 Charakterystyka geograficzna gminy Kowala	53
5.2.2 Zarys dziejów obszaru gminy	55
5.2.3 Dziedzictwo niematerialne	65
5.2.4 Infrastruktura kultury	66
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	68
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	72
5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	74
5.4.2. Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	76
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	81
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	86
7. Założenia programowe	89
7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	89
7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu	90
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	96
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	97
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	98
11. Bibliografia	101

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2024-2027 jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy. Najpełniejszą definicję dziedzictwa kulturowego wypracował Jan Pruszyński (J. Pruszyński, Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna, t. 1, Kraków 2001, s. 50), stwierdzając, że jest to: „*zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej*”.

Celem Programu jest stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Kowala. Program opieki nad zabytkami gminy Kowala jest narzędziem zarządzania lokalnym dziedzictwem i powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości i przede wszystkim budzić poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Niniejszy program został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840) oraz dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków.

Jest to kolejna edycja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala, poprzedni program był uchwalony na lata 2018-2021. Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4 letnich a z jego realizacji wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840), w którym: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i są nimi:

- 1) *(uchylony)*
- 2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 6) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 7) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

3. *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
4. *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)

W preambule Konstytucji RP znajduje się zobowiązanie aby przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. W świetle art. 5 i 6 ust. 1 Konstytucji RP do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego, przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. W Konstytucji RP wyrażony został obowiązek stwarzania przez państwo jak najlepszych warunków równego dostępu do dóbr kultury, z poszanowaniem prawa własności.

Art. 6

1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej działalności człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości.

Przepisy artykułu 73 Konstytucji kształtują obowiązki państwa w zakresie kultury i stanowią katalog konstytucyjnych praw i wolności kulturalnych.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Przepisy artykułu 86 Konstytucji nakładają na każdego obywatela obowiązek dbałości o stan środowiska, którego jednym z elementów jest środowisko kulturowe z jego składową, jaką jest dziedzictwo kulturowe.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

I. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej
(t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2512)

W ramach podziału kompetencji między ministrami, dokonanego w ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz. U. z 2019 r. poz. 945, ze zm.), wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

II. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
(t.j. Dz. U. z 2022 poz. 840)

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840) - dalej w tekście u.o.z.o.z, która w art.1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach a także organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 u.o.z.o.z. zawarty został zbiór definicji prawnych, wiążących na gruncie wykładni i stosowania prawa. Zawarty w tym artykule słownik definiuje podstawowe pojęcia stosowane dalej w ustawie, które poniżej przytaczamy:

- 1) **zabytek** — *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;*
- 2) **zabytek nieruchomy** — *nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;*
- 3) **zabytek ruchomy** — *rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;*
- 4) **zabytek archeologiczny** — *zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;*
- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** — *instytucją kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;*
- 6) **prace konserwatorskie** — *działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;*
- 7) **prace restauratorskie** — *działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań*
- 8) **roboty budowlane** — *roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;*
- 9) **badania konserwatorskie** — *działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;*
- 10) **badania architektoniczne** — *działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;*
- 11) **badania archeologiczne** — *działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;*
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** — *przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;*
- 13) **historyczny zespół budowlany** — *powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;*
- 14) **krajobraz kulturowy** — *postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;*
- 15) **otoczenie** — *teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.*

Wymieniona w art. 3 pkt 5 u.o.z.o.z. **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i

prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2020 poz. 194), to podmioty, których celem statutowym i istotą działania jest sprawowanie aktywnej opieki nad zabytkami, Wymienione w art. 3 pkt 6 **prace konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2021 poz. 2351 ze zm.).

Wymienione w art. 3 pkt 7 u.o.z.o.z. **prace restauratorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 8 u.o.z.o.z. **roboty budowlane** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 2 wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Ustawodawca w art. 36 ust. 8 u.o.z.o.z. zwraca uwagę, że uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Podobnie, zgodnie z treścią art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Wymienione w art. 3 pkt 9 u.o.z.o.z. **badania konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 10 u.o.z.o.z. **badania architektoniczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 11 u.o.z.o.z. **badania archeologiczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

W art. 4 i art. 5 u.o.z.o.z. ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej (art. 4) oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*

- 6) *uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Tak więc ochrona zabytków to działania podejmowane przez organy administracji publicznej, włączając w to działania władcze, polegające na stosowaniu prawa, których efektem jest wydawanie decyzji administracyjnych. Opieka nad zabytkami to działania faktyczne właścicieli lub posiadaczy oraz także jest to pożądaný stan zabytku, który powinien być zagwarantowany przez właściciela lub posiadacza zabytku poprzez zapewnienie określonych w ustawie warunków.

W art. 6 u.o.z.o.z. ustawodawca podał zagregowaną definicję zabytku, która stanowi uszczegółowienie definicji w art. 3 oraz określił, że ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na ich stan zachowania.

Art. 6.

1. *Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:*

1) *zabytki nieruchome będące, w szczególności:*

- a) *krajobrazami kulturowymi,*
- b) *układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,*
- c) *dzielami architektury i budownictwa,*
- d) *dzielami budownictwa obronnego,*
- e) *obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,*
- f) *cmentarzami,*
- g) *parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,*
- h) *miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*

2) *zabytki ruchome będące, w szczególności:*

- a) *dzielami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,*
- b) *kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,*
- c) *numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,*
- d) *wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,*
- e) *materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),*
- f) *instrumentami muzycznymi,*
- g) *wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,*
- h) *przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*

3) *zabytki archeologiczne będące, w szczególności:*

- a) *pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,*
- b) *cmentarzyskami,*
- c) *kurhanami,*
- d) *reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.*

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W art. 7 u.o.z.o.z. ustawa wymienia formy i sposoby ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j. Dz.U. 2021 poz. 56). Zgodnie z przepisami art. 10 i 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jedynym organem mającym kompetencje dokonywania wpisów do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o wpis może wystąpić właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania o wpis zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Przepisy ustawy nakazują informowanie obywateli o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku do rejestru, m. in. na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego zabytek się znajduje. Starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o ochronie obiektu. Wzór i wymiary znaku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Należy podkreślić, że choć umieszczenie znaku jest fakultatywne to stanowi on ważną formę budowania świadomości społecznej i zasadne jest oznakowanie wszystkich obiektów będących w rejestrze zabytków. Bardzo istotny jest zakaz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych a także podejmowanie innych działań, które mogłyby doprowadzić do zniszczenia zabytku, wobec którego wszczęte jest postępowanie o wpisaniu do rejestru zabytków. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych, co do których zostało już wydane pozwolenie na budowę oraz innych działań określonych w decyzjach pozwalających na ich prowadzenie. Działania te mają na celu udzielenie tymczasowej ochrony zabytkom nieruchomym przed uprawomocnieniem się decyzji o wpisaniu do rejestru.

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego

Wszelkie prace i badania prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwoleń, mających charakter decyzji administracyjnej, wydawane są na podstawie art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie u.o.z.o.z. (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdują się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 u.o.z.o.z. Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony

dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (art. 15 ust. 4 u.o.z.o.z.).

Park kulturowy jest jedyną formą wskazującą na ochronę krajobrazu kulturowego – jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawców celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony.

Należy podkreślić, że rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Jak wskazuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 7 lipca 2007 (II OSK 1487/07) ograniczenie się do pokaźnej grubości kreski wyznaczającej granice przy relatywnie małej skali planu jest prawnie wadliwe. Z kolei wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 18 grudnia 2007 r (III SA/Kr 569/07) wskazuje na konieczność należytego uzasadnienia, to jest wskazywać na elementy kulturowe w obejmowanym ochroną krajobrazie. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru. Plan ochrony sporządza wójt w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków”, który pojawił się np. w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi. Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Drugim przykładem „nienazwanej formy ochrony zabytków” mogą być umowy, o których mowa w art. 26 u.o.z.o.z., albowiem w treści umów sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku.

W takim przypadku źródłem obowiązków nie są prawa powszechne ale umowa cywilno-prawna zawierana pomiędzy Skarbem Państwa bądź jednostką samorządu terytorialnego a nabywcą.

Art. 7. *Formami ochrony zabytków są:*

- 1) *wpis do rejestru zabytków;*
- 1a) *wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;*
- 2) *uznanie za pomnik historii;*
- 3) *utworzenie parku kulturowego;*
- 4) *ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Z wpisaniem zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa wiążą się dla właściciela określone obowiązki: będzie on zobowiązany powiadomić ministra w przypadku uszkodzenia, zniszczenia, zaginięcia lub kradzieży, zagrożenia dla zabytku, zmiany miejsca przechowywania zabytku (art. 28 ust. 2 u.o.z.o.z.), a szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu.

Dysponent zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa będzie mógł ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich czy restauratorskich, dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, gdzie przechowywany jest zabytek, a także do wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury (art. 37 i ust. 4).

Jednostkom samorządu terytorialnego powierzono troskę o zachowanie krajobrazów kulturowych. W art. 16 gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Park kulturowy służy ochronie przestrzeni o wartości kulturowej jako całości, co nie wymusza aby znajdowały się na nim obiekty zabytkowe. Przeniesienie punktu ciężkości ochrony krajobrazu kulturowego poprzez powoływanie parków kulturowych na poziom gmin było przedsięwzięciem ryzykownym. Głównym czynnikiem hamującym powoływanie przez gminy parków była i jest obawa samorządów przed wprowadzaniem jakichkolwiek form ochrony ograniczających swobodę inwestowania. Wydaje się, że organy administracji państwowej powinny podjąć szeroko zorganizowaną i przemyślaną edukację oraz akcję propagandową skierowaną do władz samorządowych ale także przejęcie ciężaru finansowania sfery organizacyjnej (np. sporządzenie planu ochrony) parków kulturowych. Przy sporządzaniu planu ochrony dopomóc mogą zarządy parków krajobrazowych, których celem jest także ochrona krajobrazu kulturowego.

Art. 16

1. *Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.*

Zgodnie z art. 17 u.o.z.o.z. na chronionym terenie parku kulturowego lub na jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia.

Art. 17.

1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

W art. 18 i 19 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz zapisów zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 18

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego
2. W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
 - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 - 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
 - 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) parków kulturowych.
- 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W art. 20 u.o.z.o.z. wskazuje się na konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Art.20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na rangę ewidencji zabytków jako źródła sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Ewidencje zabytków są podstawą działań ochronnych, niezależnie od rejestru zabytków, który kwalifikuje do ochrony prawnej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami ewidencja stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podstawową rolę odgrywa w tym zakresie gminna ewidencja zabytków, do której prowadzenia zobowiązani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci. Gminna Ewidencja Zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, ustawodawca dał możliwość dopisywania do niej zabytków, po uzgodnieniu z konserwatorem zabytków – inicjatywa należy do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Włączenie zabytku nieruchomego do ewidencji nie wymaga zgody właściciela tego zabytku.

Należy podkreślić, że włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje, że do kompetencji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego należy określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. *Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.*
3. *Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgoda właściciela tego zabytku.*
4. *Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.*
5. *W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:*
 - 1) *zabytki nieruchome wpisane do rejestru;*
 - 2) *inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;*
 - 3) *inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.*
6. *Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.*

W artykułach od 25 do 37 u.o.z.o.z. ustawodawca precyzyjnie określa sposób zagospodarowania zabytków, prowadzenie badań przy zabytkach, prowadzenie prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach. Zgodnie z art. 25 u.o.z.o.z. zagospodarowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe wymaga posiadania uzgodnionej dokumentacji.

Artykuł 26 u.o.z.o.z. nakłada na właścicieli zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, którymi są Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego obowiązek zawarcia w umowach sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich przy tym zabytku. Z tego powodu artykuł ten jest często cytowany jako przykład „nienazwanej form ochrony zabytków”.

Zgodnie z art. 27 u.o.z.o.z. na wniosek właściciela lub posiadacza zabytków wojewódzki konserwator zabytków przedstawia w formie pisemnej zalecania konserwatorskie. Przepis ten pozostaje w związku z art. 108 u.o.z.o.z., który wprowadza odpowiedzialność karną za zniszczeniu lub uszkodzenie zabytku oraz niezabezpieczenie zabytku w należyty sposób przed jego uszkodzeniem lub zniszczeniem (art. 110 u.o.z.o.z.).

Artykuł 28 u.o.z.o.z. nakłada obowiązek informacyjny na właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków, z precyzyjnym podaniem ram czasowych w jakich ten obowiązek musi zostać wypełniony, w zależności od występującego zdarzenia. Od dnia 1 stycznia 2018 r. właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma obowiązek zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku oraz zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia. Dotychczas przepis zobowiązywał do niezwłocznego przekazania informacji służbom konserwatorskim, co uniemożliwiało jednoznaczne określenie, w jakim terminie obowiązek ten powinien zostać wykonany.

Zgodnie z art. 32 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem i zgodnie z art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z. przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z art. 33 ust. 1 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem

archeologicznym i zgodnie z art. 33 ust. 2 przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłużej niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Zgodnie z art. 34 osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 u.o.z.o.z. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dokument ten wydaje się na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić poszukiwania (art. 36 ust. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), złożony do wojewódzkiego konserwatora zabytków lub do dyrektora urzędu morskiego właściwego dla miejsca prowadzenia poszukiwań. Wszelkie pozyskane w trakcie poszukiwań zabytki archeologiczne stanowią zgodnie z art. 35 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami własność Skarbu Państwa i muszą zostać niezwłocznie przekazane wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Również pozostałe kategorie zabytków, znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, stają się zgodnie z art. 189 *Kodeksu cywilnego* (Dz. U. 2020 r. poz. 1740), zwanego dalej kodeksem cywilnym, własnością Skarbu Państwa, a znalazca obowiązany jest je niezwłocznie wydać właściwemu staroście.

Nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych oraz sprzętu do nurkowania będą uznawane za przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109c wprowadzony nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obowiązującą od 1 stycznia 2018 r.). Nie należy wydobywać z ziemi żadnych zabytkowych przedmiotów ani odsłaniać archeologicznych obiektów czy otaczających ich nawarstwień. Działania takie niosą za sobą ryzyko zniszczenia cennych kulturowo stanowisk archeologicznych. Kluczowym dla ich ochrony jest zachowanie nawarstwień ziemnych i wzajemnych układów przestrzennych artefaktów i śladów działalności ludzkiej. To właśnie one pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Poprawna analiza kontekstu archeologicznego jest możliwa wyłącznie podczas profesjonalnie wykonanych badań, prowadzonych przez archeologów.

W art. 36 u.o.z.o.z. wymienia katalog prac i inicjatyw wymagających wydania pozwolenia. Postępowanie administracyjne prowadzone w sprawie wydawanych pozwoleń może być wszczęte wyłącznie na wniosek uprawnionej osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Za istotną zmianę obowiązującą od 1 stycznia 2018 należy uznać doprecyzowanie art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z., w którym dodano, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Wyjątkiem będzie jedynie prowadzenie akcji ratowniczej przez właściwe służby powołane do niesienia pomocy osobom w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia. Niezależnie od formy własności terenu, wymagane będzie jedno pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zamiast dotychczasowych dwóch, wynikających z odmiennych ustaw. Ochrona zieleni na terenach zabytkowych dotyczyć będzie parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zieleni na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

Tryb wydawania pozwoleń, wymagania formalne wniosku zostały uregulowane w rozporządzeniu Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca

2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz.U. 2021 poz. 81).

Decyzja administracyjna wywiera skutki prawne z chwilą kiedy staje się ostateczna, a zgodnie z art. 16 kodeksu postępowania administracyjnego decyzje, od których nie służy odwołanie lub wnioski o ponowne rozpatrzenie sprawy, są ostateczne. Odwołanie nie przysługuje:

- Od decyzji wydanej przez organ I instancji, jeżeli upłynął dla strony czternastodniowy termin do wniesienia odwołania;
- Od decyzji wydanej przez organ II instancji.

W przypadku spraw z zakresu ochrony zabytków organem II instancji (czyli odwoławczym) jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W tym miejscu należy wspomnieć, że nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jaka weszła w życie 1 stycznia 2018 r. wprowadziła katalog administracyjnych kar pieniężnych i zasad ich wymierzania w zdecydowanej większości przypadków za łamanie postanowień art. 36 u.o.z.o.z. Kary pieniężne będą nakładane na właścicieli lub posiadaczy zabytków m.in. w przypadku:

- niepowiadomienia odpowiednich organów o uszkodzenie, zniszczeniu, zaginięciu, kradzieży zabytku,
- niepowiadomienia o zagrożeniu dla zabytku,
- niepowiadomienia o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego,
- niepowiadomienia o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku,
- utrudniania lub uniemożliwiania dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków,
- podjęcia jakichkolwiek działań przy zabytku wymagających pozwolenia konserwatora bez tego pozwolenia (np. poszukiwania za pomocą elektronicznych urządzeń, wydobywania zabytków archeologicznych z ziemi).

Wysokość kar pieniężnych jest różna i waha się w granicach od 500 zł, do 500 000 zł. Przy wymierzaniu kar administracyjnych zastosowanie będą miały zasady określone w kodeksie postępowania administracyjnego, które weszły w życie w czerwcu 2017 r. Pobierane kary będą zasilały powołany ustawą Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z art. 49 i 50 u.o.z.o.z. Wojewódzki konserwator zabytków w konkretnych sytuacjach może wydać decyzję nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych oraz określa sposób wyceny i egzekucji w przypadku wykonania zastępczych prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 71 ust. 1 i ust. 2 u.o.z.o.z. sprawowanie opieki nad zabytkami, co do których tytuł prawny posiada gmina, należy do gminy, włączając w to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Jest to zadanie własne jednostki samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art. 73 u.o.z.o.z. gmina będąca właścicielem, posiadaczem bądź posiadającą w trwałym zarządzie zabytek wpisany do rejestru zabytków może ubiegać się o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy tym zabytku.

Art. 74 u.o.z.o.z. stanowi, że dotacja może być udzielona przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Szczegółowe zasady udzielania dotacji zawarte są w artykułach 75-78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 81 u.o.z.o.z. reguluje możliwość udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i budowlane na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Pozytywną zmianą wprowadzoną 9 września 2017 jest możliwość przyznawania dotacji ze środków publicznych na remonty obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 81). Dotychczas na taką pomoc mogli liczyć tylko właściciele zabytków wpisanych do rejestru, a więc najbardziej wartościowych i objętych większą ochroną niż te z ewidencji. Ewidencja wiązała się dotąd tylko z ograniczeniami. Właściciele ujętych w niej budynków musieli konsultować z konserwatorem planowane przebudowy i rozbudowy, a w zamian nic nie otrzymywali.

Dofinansowanie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest zadaniem administracji publicznej (art. 82 u.o.z.o.z.).

W art. 82a u.o.z.o.z. uregulowano udzielanie i rozliczanie dotacji przez ministra do spraw ochrony dziedzictwa narodowego w sytuacji gdy, planowane koszty badań archeologicznych i ich dokumentacji przekraczają określony w ustawie poziom, lub gdy nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego.

Art. 83a u.o.z.o.z. reguluje finansowanie niezbędnych wydatków na pokrycie wyposażenia pomieszczenia i zabezpieczenia technicznego pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Od 1 stycznia 2018 r. dodano art. 83b do ustawy o ochronie zabytków, na podstawie którego został utworzony Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Jest to fundusz celowy, a jego środki będą przeznaczane na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a przy zabytku wpisanym do rejestru również na dofinansowanie robót budowlanych. Przychodem Funduszu mają być kary pieniężne, o których mowa w art. 107a-107e ustawy.

Artykuł 87 u.o.z.o.z. reguluje obowiązki gminy w zakresie sporządzania w cyklach 4 letnich gminnych programów opieki nad zabytkami

Katalog zadań własnych gminy w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego został rozszerzony na mocy art. 93 ust. 4 u. o. z. o. z. i należą do nich:

- 1) utworzenie parku kulturowego (art. 16 ust. 1 i 5 u.o.z.o.z.);
- 2) sporządzenie i zatwierdzenie planu ochrony parku kulturowego (art. 16 ust. 3 u.o.z.o.z.);
- 3) utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem kulturowym (art. 16 ust. 4 u.o.z.o.z.);
- 4) prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.);
- 5) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o dokonaniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem (art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 6) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym (art. 33 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 7) sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 u.o.z.o.z.).

Art. 89 u.o.z.o.z. stanowi, że organami ochrony zabytków w Polsce są:

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

- 1) *minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;*
- 2) *wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.*

Artykuł 96 u.o.z.o.z. stanowi podstawę aktów współdziałania niezależnych podmiotów w celu wspólnej, efektywnej realizacji zadań administracyjnych w dziedzinie spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, dając możliwość tworzenia porozumień administracyjnych.

Przepis ten pozwala na zlecenie zadań z zakresu ochrony zabytków, które należą do zadań administracji rządowej, do wykonania organom administracji samorządowej. Wyjątkiem są sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wydawanie decyzji w tym zakresie, które należą do wyłącznej kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie mógł powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa. W takim przypadku gmina przyjmując zadanie, będzie miała obowiązek utworzenia w strukturze administracyjnej stanowiska gminnego konserwatora zabytków.

Od 1 stycznia 2018 r. ustawa zastępuje dotychczasowy, oparty o prawo wykroczeń, system ochrony prawnej zabytków, systemem administracyjnych kar pieniężnych. Do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzony został nowy rozdział dotyczący administracyjnych kar pieniężnych. Naruszenia przepisów ustawy, w zależności od ich rodzaju, zagrożone będą administracyjnymi karami pieniężnymi od 500 zł do 500 000 zł. I tak art. 107a dotyczy kar za niepowiadomienie o zmianach stanu zachowania zabytku, o których mowa w art. 28 ustawy o ochronie zabytków. Obowiązek informacyjny spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (a więc również zabytku nieruchomego, ujętego w gminnej ewidencji zabytków). Naruszenie wskazanego obowiązku stanowiło dotychczas wykroczenie, o którym mowa w art. 113 u.o.z.o.z. Z kolei art. 107c u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem osób uniemożliwiających lub utrudniających dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy. Art. 107d u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem właściciela lub zarządcy obiektu, który działał bez zalecenia bądź pozwolenia konserwatorskiego, np. na prowadzenie prac budowlanych czy rozbiórkę, będzie narażony na sankcję administracyjną.

Kary administracyjne nakładane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków będą podlegały miarkowaniu zgodnie z nowymi przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. W uzasadnionych przypadkach będzie można od nich odstąpić, a wysokość kary będzie zależała od wartości zabytku czy sytuacji finansowej właściciela. Wpływy z kar pieniężnych zasilają Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Potrzeba zapewnienia większej skuteczności przepisów z zakresu ochrony zabytków przesądziła o zmianie charakteru czynu określonego dotychczas w art. 111 u.o.z.o.z.. Zgodnie z obowiązującym od 1 stycznia 2018 roku brzmieniem art. 109c u.o.z.o.z. poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Dotychczas wykroczenie zostało przekształcone w przestępstwo. Potrzeba zmiany w tym zakresie wynika z narastającego problemu nielegalnych poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych. Zaostrzenie karania za nielegalne poszukiwania zabytków ma zapewnić skuteczną ochronę zabytków archeologicznych.

Akty wykonawcze do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest uzupełniona o wydane akty wykonawcze, jakimi są na gruncie prawa polskiego rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 Nr 30, poz. 259),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. Nr 71, poz. 650),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. Nr 75, poz. 706),
- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U. Nr 102, poz. 1066),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. Nr 124, poz. 1302),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. Nr 212, poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 50, poz. 256),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. Nr 89, poz. 510),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113, poz. 661 ze zm.) oraz Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. 2021 poz. 56)
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. poz. 110),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U.poz. 1275),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. 2021 poz. 81).

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674).

III. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 40).

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. 2021 poz. 1899).

IV. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 977).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10. ust. 1 pkt 4 ustawa określa, że w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10 ust. 2 pkt 4 w studium określa się w szczególności obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- artykuł 11 stanowi że studium musi zostać zaopiniowane przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

V. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane
(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 682).

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

VI. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska
(t.j. Dz. U. 2022 poz. 2556).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

VII. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 1336).

Zgodnie z a art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym;

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Art. 86 w ust. 1a) ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

VIII. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji
(t.j. Dz. U. 2021 poz. 485).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie.

Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny program rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący wójta gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

IX. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

(Dz. U. poz. 774 ze zm.).

Jest to tak zwana „ustawa krajobrazowa”, której celem było wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu.

Rada gminy może w formie uchwały określić zasady sytuowania obiektów reklamowych, a także zakaz umieszczania takich obiektów, a w przypadku sztyldów uchwała może określić warunki ich sytuowania, wielkość, oraz ich liczbę na nieruchomości. Wójt gminy może nałożyć grzywnę na właściciela nieruchomości oszpecającej krajobraz, a dochód wpłynie do budżetu gminy.

X. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

(Dz. U. 2023 r. poz. 344).

Zgodnie z art. 6 ust. 5 i 5a) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami ustawy o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru

zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

XI. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

(t.j. Dz. U. 2020 r. poz. 194 ze zm.).

Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.) stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

XII. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach

(t.j. Dz. U. 2022 r. poz. 385).

Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego.

Artykuł 5 ust. 4 tego artykułu stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnienia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

XIII. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach

(t.j. Dz. U. 2022 r. poz. 2393).

Ustawa w art. 3 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 tego artykułu gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

XIV. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych

(t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

- 1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego;
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość;
- 3) sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zlecone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych;
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych;
- 5) uchodźców z 1915 r.;
- 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.;
- 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów;
- 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

W artykule 2 u.g.c.w. ustawodawca zaleca, aby groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób, w nich pochowanych, oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscem szacunkiem i powagą

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeczeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakiegokolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych).

XV. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

(Dz. U. 2023 r. poz. 571).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w art. 4 ust. 1 pkt 16 określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy. Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

XVI. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych

(Dz. U. 2023 r. poz. 70).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich

utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególny zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. z. U. z 2022 r. poz. 840); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu;
- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. z. U. z 2022 r. poz. 840), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gmina jest organem egzekucyjnym decyzji wydawanych przez miejskich konserwatorów zabytków, a więc odpowiada za skuteczność m.in. decyzji nakazujących i zakazujących określonego działania, stanowiącego zagrożenie dla zabytku nieruchomego i wartości w nim zapisanych (art. 19 § 2 oraz art. 20 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji);
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa);
- zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z art. 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);

- gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 96 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami);
- jednostki samorządu terytorialnego mają wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury;
- burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należycie zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należyтым stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zadania własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać niezmiernie szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- strategii rozwoju województw;
- planów zagospodarowania przestrzennego województw; planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej;
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu;
- strategii rozwoju gmin;
- studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin;
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;

- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Wśród najistotniejszych ustaleń międzynarodowych, przyjętych w Polsce należy wymienić:

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 190).

Międzynarodowa umowa zobowiązująca państwa sygnatariuszy do identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Ustanawia ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego o wyjątkowej powszechnej wartości, m.in. przez nadawanie międzynarodowego statusu ochrony i poprzez wpisanie na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

W Art. 1 Konwencja definiuje dziedzictwo kulturowe jako:

- zabytki: dzieła architektury, monumentalnej rzeźby lub malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy oraz stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego

W rozumieniu Konwencji (Art.2) za dziedzictwo naturalne uważane są:

- pomniki przyrody utworzone przez formacje fizyczne i biologiczne albo zgrupowania takich formacji przedstawiające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia estetycznego lub naukowego
- formacje geologiczne i fizjograficzne oraz strefy o ściśle oznaczonych granicach, stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania
- miejsca lub strefy naturalne o ściśle oznaczonych granicach mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki, zachowania naturalnego piękna.

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. 2012 poz. 210)

Konwencja, która weszła w życie 1 grudnia 1987 r., a Polska ma obowiązek się do niej stosować od 1 marca 2012 r., obejmuje ochroną nie tylko zabytki, czyli wszelkie budowle i obiekty wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, włącznie z ich częściami składowymi i wyposażeniem, ale także takie dobra trwałe jak zespoły budynków czy tereny.

W przypadku zespołów budynków konwencja mówi o jednolitych zespołach zabudowy miejskiej lub wiejskiej, wyróżniających się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, na tyle zwartych, aby tworzyły określoną jednostkę urbanistyczną.

Za dziedzictwo architektoniczne podlegające ochronie konwencja uznaje również tereny jako dzieła stworzone wspólnie przez człowieka i naturę, stanowiące obszary częściowo zabudowane, dostatecznie wyodrębnione i jednolite, aby tworzyły jednostkę urbanistyczną, mającą szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną.

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 16 stycznia 1992 r., La Valetta (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564) – popularnie zwana konwencją maltańską

Najważniejszym rezultatem Konwencji Maltańskiej jest zapewnienie, że żadna inwestycja nie będzie niszczyła stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych. Skutkiem wprowadzenia w życie tej zasady stało się:

- uwzględnianie obecności stanowisk archeologicznych w ocenach oddziaływania inwestycji na środowisko;
- zwiększenie liczby wykopalisk ratowniczych i radykalne zmniejszenie liczby wykopalisk podejmowanych w celach czysto badawczych (na stanowiskach archeologicznych niezagrażonych zniszczeniem);
- zwiększenie zapotrzebowania na instytucje i firmy archeologiczne, które mogą prowadzić wykopaliska ratownicze w trudnych warunkach (np. zimą); to z kolei doprowadziło w wielu krajach do powstania tzw. archeologii komercyjnej lub kontraktowej, czyli pojawienia się licznych prywatnych firm wykopaliskowych

Europejska konwencja krajobrazowa – sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz.U. z 2006 Nr 14 poz. 98)

Wielostronna umowa przyjęta w ramach Rady Europy 20 października 2000 r. we Florencji, przez Polskę została ratyfikowana w roku 2004.

Głównym celem Konwencji jest promowanie działań na rzecz krajobrazu, jego ochrona, zarządzanie i planowanie oraz organizowanie europejskiej współpracy w tym zakresie (art. 3). Do Konwencji nawiązują polskie polityki krajowe dotyczące zagospodarowania przestrzennego i polityki ekologicznej

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585)

Cele konwencji to:

- Ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego.
- Tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i oddziaływać na siebie w sposób przynoszący im wzajemne korzyści.
- Zachęcanie do dialogu kultur oraz szerszej wymiany kulturalnej na świecie w oparciu o szacunek i kulturę pokoju.

- Popieranie międzykulturowości, tj. wspólnych form wyrazu kulturowego na drodze dialogu i wzajemnego poszanowania, rozwijania interakcji między kulturami i budowania pomostów między narodami.
- Promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym.
- Potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem na całym świecie, a zwłaszcza w krajach rozwijających się, oraz wspieranie krajowych i międzynarodowych działań ukierunkowanych na uznanie prawdziwej wartości tego związku.
- Uznanie szczególnego charakteru działalności, dóbr i usług kulturalnych jako nośników tożsamości, wartości oraz znaczeń.
- Potwierdzenie suwerennego prawa państw do wprowadzania w życie polityk oraz środków chroniących i promujących różnorodność form wyrazu kulturowego.
- Umacnianie współpracy i solidarności międzynarodowej w duchu partnerstwa, ukierunkowanych w szczególności na zwiększenie potencjału krajów rozwijających się w zakresie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (przyjęta 8 lutego 2011 r., Dz.U. Nr 179, 2011, poz. 1018)

Konwencja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne UNESCO w październiku 2003 roku. Jest wyrazem zainteresowania kwestą ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest pierwszym międzynarodowym traktatem, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe, umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenia jego rangi. Konwencję ratyfikowało 146 państw. Konwencja weszła w naszym kraju w życie 16 sierpnia 2011.

Główne cele Konwencji

- ochrona niematerialnego dziedzictwa,
- zapewnianie poszanowania dla niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane przez różne grupy,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy w zakresie realizacji wszystkich wymienionych wyżej celów.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE, (Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej Dz. U. 2010 nr 76 poz. 489)

Celem dyrektywy 2007/2/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 marca 2007 r. ustanawiającej infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (dyrektywy INSPIRE) jest utworzenie europejskiej infrastruktury informacji przestrzennej oraz ułatwienie dostępu do danych przestrzennych. Dyrektywa określa podstawowe zasady funkcjonowania infrastruktury w zakresie: metadanych, zbiorów danych przestrzennych i usług z nimi związanych. Reguluje zasady udostępniania i wspólnego korzystania z zasobów infrastruktury. Ponadto ustala mechanizmy koordynujące, monitorujące i raportujące wdrażanie INSPIRE w Unii Europejskiej.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022.

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej został przyjęty Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. Poprzedni Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uchwalony na lata 2014-2017 i przestał obowiązywać 31 grudnia 2017 r.

W dokumencie określone zostały cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji.

Głównym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego. Cel główny będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe, którym przypisano kierunki działań.

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego	
1.1	Kierunek działania: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
	Zadania:
1.1.1	Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami
1.1.2	Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym
1.1.3	Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach
1.1.4	Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.
1.2	Kierunek działania: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym
	Zadania:
1.2.1	Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich.
1.2.2	Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
1.2.3	Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
1.2.4	Powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

W ramach realizacji zadania **1.1.1** planuje się, oprócz aktualizacji materiałów szkoleniowych opracowanych dla Programu na lata 2014–2017, przygotowanie dodatkowych materiałów informacyjnych dla samorządów, organizację szkoleń z zarządzania dziedzictwem dla przedstawicieli władz samorządowych. Ostatnim przewidzianym działaniem będą

przeprowadzone w 2022 r. badania ewaluacyjne. Niewątpliwie okres pandemii COVID-19 pokrzyżował i przesunął w czasie większość z zadań zaplanowanych na lata 2020-2021.

Zadanie zdefiniowane w pkt 1.1.2 realizowane będzie przez rozbudowę portalu internetowego <http://samorząd.nid.pl>, którego celem jest dostarczenie samorządom gminnym fachowej wiedzy i informacji na temat dziedzictwa, jego ochrony oraz możliwości jego wykorzystania dla dobra gminy z uwzględnieniem problematyki dostępności dziedzictwa dla osób z niepełnosprawnościami.

Zadanie zdefiniowane w pkt 1.1.3 będzie realizowane w ramach czterech kierunków interwencji:

- przez stworzenie centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych;
- przez pilotaż szkoleń przedstawicieli wybranych gmin prowadzących lub planujących rewitalizację zasobu dziedzictwa kulturowego,
- przez wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji,
- przez konkurs „Twój dom – dialog z tradycją”.

W ramach realizacji zadania 1.1.4. planuje się opracowanie założeń, a następnie coroczną organizację konkursu skierowanego do samorządów gminnych. Celem jest promocja i upowszechnianie najlepszych wzorców, przede wszystkim w zakresie opracowywania i wdrażania gminnych programów opieki nad zabytkami, rozumianych jako dokumenty strategiczne w kontekście ochrony i zarządzania dziedzictwem i krajobrazem kulturowym oraz kształtowania ładu przestrzennego przez samorząd lokalny.

W ramach realizacji zadania 1.2.4: *Powołanie Centrum Architektury Drewnianej* planuje się zorganizowanie punktu kontaktowego wspierającego opiekunów architektury i budownictwa drewnianego we właściwej opiece nad tym wymagającym szczególnej troski zasobem zabytkowym.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami	
2.1	Kierunek działania: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
	Zadania:
2.1.1	Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).
2.2	Kierunek działania: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego
	Zadania:
2.2.1	Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

W ramach realizacji zadania 2.1.1 planuje się stworzenie i wdrożenie internetowej bazy wiedzy standardów, zaleceń i wytycznych konserwatorskich dotyczących działań i prac przy różnych kategoriach zabytków. Planuje się także opracowywanie materiałów informacyjnych promujących stosowanie wytycznych i standardów postępowania konserwatorskiego wśród właścicieli zabytków, inwestorów i wykonawców prac przy zabytkach.

W ramach realizacji zadania 2.2.1 planuje się:

- szkolenia dla policjantów z zakresu przeciwdziałania przestępstwom przeciwko zabytkom, we współpracy z wyspecjalizowanymi instytucjami kultury zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego;
- realizację projektu rejestracji zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, przez wykonanie aktualnej dokumentacji fotograficznej, znakowanie przy pomocy dostępnych środków technicznych, a także weryfikację wiedzy o zabytkach znajdującej się w zasobach wojewódzkich konserwatorów zabytków ze stanem realnym w wybranych dwóch powiatach w każdym województwie w ciągu roku.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.	
3.1	Kierunek działania: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości
	Zadania:
3.1.1	Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.
3.1.2	Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
3.2	Kierunek działania: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.
	Zadania:
3.2.1	Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

W ramach zadania **3.1.2** planowane jest tworzenie nowych, bardziej zróżnicowanych materiałów edukacyjnych dla szkół oraz prowadzenie warsztatów edukacyjnych dla młodzieży.

W ramach zadania **3.2.1**. program dotacyjny będzie wspierać proces identyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także sprzyjać społecznemu zaangażowaniu w proces ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym nad zabytkami.

Na realizację działań Programu na lata 2019-2022 przewiduje się finansowanie z budżetu państwa w kwocie 25 mln 617 tys. zł, co wydaje się być kwotą niezwykle niską. Podmiotem wiodącym realizację programu jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

4.1.3. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006r. Określa on główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki

przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.4. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest aktualizacją średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020. i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Strategia stanowi podstawę dla zmian w systemie zarządzania rozwojem, w tym obowiązujących dokumentów strategicznych: strategii, polityk, programów. Głównym celem Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jest „Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”.

W poniższym opisie głównych obszarów koncentracji działań oraz obszarów wpływających na osiągnięcie Strategii odniesiono się jedynie do tych, które są związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego.

W celu szczegółowym III – skuteczne państwo wymieniono „**Obszar E-państwo**” i projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Wśród obszarów wpływającym na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny” i czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać w:

- ochronie i promocji dziedzictwa narodowego poprzez
 - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
 - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez:
 - uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym),
 - likwidację „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.5. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i stanowi kontynuację oraz aktualizację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca 2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów chodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobyów kultury
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego.

Jak główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
- Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury poprzez:
 - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
 - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,
 - kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej,
 - rozbudowywanie kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
 - poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych podczas II wojny światowej dzieł sztuki,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury poprzez między innymi realizację projektu strategicznego „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, w ramach którego zostaną podjęte następujące zadania:

- kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach,
- systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji,
- inwentaryzacja cyfrowych zasobów kultury, obejmująca instytucje kultury, archiwa i inne jednostki, w tym naukowe, prowadzące lub zlecające digitalizację i przechowujące cyfrowe zbiory,
- podnoszenie kompetencji cyfrowych,
- nowelizacja przepisów regulujących całość polskiej przestrzeni internetowej,
- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, między innymi poprzez:
 - realizację do 2022 r. strategicznego projektu „Niepodległa” oraz wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022 r.
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, wśród których należy wymienić:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej,
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę (utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw)
- Niepodległa (budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego)
- Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych – których celem jest wzrost poziomu edukacji ustawicznej dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko miejskich oraz zwiększenie poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich i w małych miastach.
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami,
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

4.1.6. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2010 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Samorząd Województwa Mazowieckiego jako właściciel obiektów zabytkowych, oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego jest odpowiedzialny za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie opieki nad zabytkami na poziomie regionu. Do zadań samorządu województwa należy w szczególności:

1. w zakresie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

a. uwzględnianie zadań ochrony zabytków i opieki nad zabytkami: przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województwa i planu zagospodarowania przestrzennego województwa (art. 18 ustawy),

b. udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w uchwale podjętej przez sejmik województwa (art. 81 ustawy),

c. sporządzanie wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy).

2. w zakresie realizacji ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: uwzględnianie w planie zagospodarowania przestrzennego województwa i planie zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego systemu obszarów krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków (art. 39 ust. 3 p. 2).

3. w zakresie ustawy „krajobrazowej”:

a. Sporządzanie dla obszaru województwa audytu krajobrazowego (art. 38a ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

Ponadto na podstawie odrębnych przepisów samorząd realizując swoje zadania w zakresie opieki nad zabytkami i dbałości o niematerialne dziedzictwo kulturowe może w szczególności:

- popularyzować dobre wzory aktywnej opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym;
- współpracować z jednostkami obu szczebli samorządu lokalnego w zakresie tworzenia prawnych form ochrony zabytków (parki kulturowe, plany miejscowe),
- organizować przedsięwzięcia edukacyjne związane z dziedzictwem kulturowym regionu oraz przedsięwzięcia promocyjne w tym zakresie,
- prowadzić promocję dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu,
- organizować współpracę z uczelniami na rzecz realizacji POnZ,
- obejmować patronatem Marszałka przedsięwzięcia w zakresie ochrony dziedzictwa.
- tworzyć katalogi wzorców budownictwa regionalnego charakterystycznego dla krajobrazów kulturowych poszczególnych części województwa
- wspierać promocyjnie tradycyjne produkty regionalne,
- organizować spotkania i konferencje dotyczących problematyki dziedzictwa,
- wspierać własne instytucje kultury w realizacji projektów i zadań dotyczących dziedzictwa kulturowego regionu.
- przyznawać nagrody i stypendia osobom zajmującym się opieką nad zabytkami.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego 2030 roku+. Innowacyjne Mazowsze.

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego 2030+ przyjęta została uchwałą Nr 72/22 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 24.05.2022. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji.

W części poświęconej analizie kultury i dziedzictwa kulturowego stwierdzono, że atrakcyjność kulturalna województwa opiera się głównie na regionie Warszawskim stołecznym. Rozmieszczenie instytucji kultury w regionie Mazowieckim regionalnym charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym. W budowaniu potencjału kulturalnego regionu istotną rolę odgrywają Płock i Radom. W zakresie upowszechniania kultury, coraz większego znaczenia nabiera stosowanie nowoczesnych technologii i kanałów komunikacyjnych, w tym w kontekście ograniczenia działalności instytucji kultury w związku z zagrożeniami epidemicznymi. Digitalizacja zasobów kultury i ich udostępnianie w sieci stwarza szansę zdalnego uczestnictwa w życiu kulturalnym oraz stanowi alternatywę dla tradycyjnych form uczestnictwa w kulturze. Wykorzystanie nowoczesnych narzędzi informacyjno-komunikacyjnych daje możliwość budowania współpracy pomiędzy podmiotami działającymi w obszarze kultury, tworzenia zintegrowanej oferty kulturalnej oraz promocji kultury, w tym poprzez rozwój informacyjnych platform kulturalnych (e-kultura).

Województwo mazowieckie wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony, co świadczy o bogactwie dziedzictwa kulturowego. Najlepiej zachowanymi zabytkami w województwie są obiekty sakralne. Stanowią one kategorię zabytków, która utrzymuje ciągłość użytkowania zgodnie z ich pierwotną funkcją. Ponadto, ze względu na duże wartości historyczne i artystyczne, zabytki te podlegają szczególnej ochronie i są na bieżąco konserwowane i remontowane. Dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków. Istotnymi barierami dla zachowania obiektów zabytkowych są m.in.: brak użytkowania, niedostateczne zabezpieczenie, niewystarczająca ilość prac konserwatorskich i środków finansowych oraz nietrwały budulec (np. obiekty drewniane charakterystyczne dla regionu Mazowieckiego regionalnego). Czynnikiem utrudniającym objęcie odpowiednią ochroną zabytków w województwie jest również ich duże rozproszenie przestrzenne. Postępująca presja urbanistyczna utrudnia ochronę krajobrazów kulturowych. Proces urbanizacji stwarza zagrożenie dla cennych obszarów kulturowych.

Zasoby przyrodnicze i kulturowe województwa stwarzają możliwości rozwoju turystyki aktywnej i wypoczynkowej oraz kulturowej i biznesowej. Potencjał w postaci obszarów chronionych, dziedzictwa kulturowego województwa umożliwia tworzenie oraz rozwój regionalnych i lokalnych marek i produktów turystycznych. Funkcjonujące w województwie sieciowe produkty turystyczne stanowią ważny czynnik rozwoju turystyki, a wyzwaniem w tym zakresie pozostaje ich odpowiednia promocja, tworzenie nowych produktów, a także współpraca i wzmacnianie potencjału podmiotów działających w obszarze turystyki.

W Strategii sformułowano następującą wizję: „Mazowsze z Warszawą, Warszawa ku Europie”. Celem głównym jest zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwałe i zrównoważony przestrzennie rozwój województwa, służący wzrostowi znaczenia regionu w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska.

W obszarze „Kultura i Dziedzictwo” głównym celem jest Mazowsze bogate kulturowo, poprzez wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju województwa i poprawy jakości życia. Wskazano następujące 4 kierunki działań, którym towarzyszą proponowane działania:

1. Ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego:

- Wspieranie prac konserwatorskich (w tym restauratorskich, renowacyjnych, rewaloryzacyjnych), rewitalizacja obiektów i obszarów zabytkowych oraz kulturowych
 - Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji, w tym kulturalnych, turystycznych i społecznych
 - Inwentaryzacja i digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego
2. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa:
- Zwiększenie atrakcyjności turystycznej w oparciu o walory kulturowe i przyrodnicze
 - Rozwój infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej
 - Wspieranie rozwoju różnych form turystyki, produktów oraz wydarzeń turystycznych
 - Wspieranie działalności stowarzyszeń i organizacji, w tym o znaczeniu międzynarodowym
 - Ochrona, pielęgnowanie i promowanie spuścizny kulturowej (materialnej i niematerialnej), w tym podnoszenie świadomości kulturowej
 - Kreowanie ośrodków i kształtowanie regionalnej tożsamości kulturowej
 - Wspieranie i promocja różnorodności kulturowej
 - Wspieranie przedsiębiorczości i współpracy w obszarze kultury, dziedzictwa kulturowego i turystyk
3. Upowszechnianie kultury i twórczości:
- Rozwój infrastruktury kultury, wydarzeń i projektów kulturalnych
 - Wspieranie rozwoju edukacji kulturalnej i artystycznej
 - Wspieranie rozwoju przemysłu kreatywnego
 - Wzmacnianie uczestnictwa w kulturze, w tym poprzez technologię cyfrową (e-kultura, digitalizacja)
4. Kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej:
- Wspieranie ośrodków miejskich i wiejskich w upowszechnianiu potencjału kultury wraz z rozwojem funkcji turystycznych
 - Promowanie potencjału kulturowego Warszawy

Potencjał przyrodniczy i kulturowy stanowi ważny obszar budowania kapitału społecznego i gospodarczego województwa. Rozwojowi kapitału społecznego służy wzmacnianie poczucia tożsamości regionalnej i lokalnej poprzez tradycyjne wykorzystanie turystyczne zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz dostęp do nich w wersji on-line. Zasób ten stanowi podstawę rozwoju turystyki będącej ważnym elementem rozwoju gospodarczego województwa, kreując jednocześnie jego rozpoznawalność w przestrzeni kraju. Kluczowe znaczenie dla zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń ma ochrona zabytków i obiektów odznaczających się dużą wartością historyczną i kulturową. Konieczna jest ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego poprzez wspieranie prac konserwatorskich (w tym restauratorskich, renowacyjnych i rewaloryzacyjnych). W celu utrzymania obiektów zabytkowych i kulturowych w jak najlepszym stanie i zahamowania procesów degradacji należy zwrócić szczególną uwagę na rewitalizację obiektów i obszarów oraz ich adaptację do nowych funkcji, w tym kulturalnych, turystycznych i społecznych. Istotna jest również inwentaryzacja i digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego. Szczególne wsparcie w tym zakresie powinno dotyczyć zabytków objętych różnymi formami ochrony prawnej, m.in. pomników historii czy

parków kulturowych. Niezbędna jest ochrona, pielęgnowanie i promowanie zróżnicowanej spuścizny kulturowej województwa, w tym podnoszenie świadomości kulturowej oraz wspieranie i promocja różnorodności kulturowej (m.in. dziedzictwa kulinarnego).

W Strategii rozwoju województwa mazowieckiego 2030+ zidentyfikowano obszary strategicznej interwencji (OSI), na podstawie definicji określonej w ustawie o zasadach prowadzenia polityki rozwoju – jako obszary o zidentyfikowanych lub potencjalnych powiązaniach funkcjonalnych lub o szczególnych warunkach społecznych, gospodarczych lub przestrzennych, decydujących o występowaniu barier rozwoju lub trwałych, możliwych do aktywowania, potencjałów rozwojowych, do których jest kierowana interwencja publiczna. Gmina Kowala znajduje się w Radomskim obszarze strategicznej interwencji, który znajduje się w OSI-problemowe. Interwencja w OSI radomskim zorientowana będzie na pobudzenie społeczno-gospodarcze, w tym restrukturyzację branż przemysłowych, aktywizację zawodową osób długotrwale bezrobotnych, wzmocnienie bazy dochodowej samorządów lokalnych i poprawę warunków życia mieszkańców.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (PZPWM)

Obowiązujący obecnie Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego został przyjęty Uchwałą nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r. Plan stanowi element systemu planowania przestrzennego i pełni w nim funkcję koordynacyjną między planowaniem krajowym a planowaniem lokalnym. Plan nie jest aktem prawa miejscowego al. jest aktem kierownictwa wewnętrznego wiążącego organy i jednostki organizacyjne samorządu województwa. Nie narusza uprawnień gmin w zakresie miejscowego planowania przestrzennego.

W części poświęconej zachowaniu ciągłości dziedzictwa kulturowego i ochrony krajobrazów kulturowych w Planie określono następujące działania:

- realizację zadań wskazanych w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami;
- zachowanie i kreowanie ładu przestrzennego, zachowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych o znaczeniu regionalnym poprzez:
 - przeciwdziałanie negatywnym efektom urbanizacji i reurbanizacji;
 - wzmacnianie przestrzennych walorów obiektów oraz układów przestrzennych (w tym obiektów i obszarów poprzemysłowych) poprzez rewitalizację, restaurację oraz rekultywację;
 - ochronę, rewitalizację i rewaloryzację obiektów i obszarów historycznych (zwłaszcza architektury drewnianej i poprzemysłowej, dworskiej, obronnej, dorobku nauki i techniki) w tym zabytków mających znaczenie symboliczne; – odbudowę i rekonstrukcję dóbr należących do światowego i krajowego dziedzictwa po zniszczeniu w wyniku konfliktów zbrojnych lub katastrof spowodowanych zagrożeniami naturalnymi;
 - wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo architektonicznych m.in. dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej; – tworzenie muzeów,
 - ochronę regionów etnograficznych oraz krain historycznych, jako cennych i charakterystycznych krajobrazów kulturowych, również jako element współpracy oraz rozwoju powiązań z sąsiadującymi województwami.

Potencjał turystyczny województwa mazowieckiego oparty jest o bogate walory przyrodnicze i kulturowe z wyraźnie dominującą Warszawą, będącą ośrodkiem o znaczeniu międzynarodowym. Ważne na mapie turystycznej są również ośrodki regionalne. Wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo architektonicznych m.in. dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej.

W Planie przyjęto zintegrowane podejście do prowadzenia polityki rozwoju, wyznaczając obszary funkcjonalne, które zawierają się w obszarach strategicznej interwencji wskazanych w Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego 2030.

Gmina Kowala została zakwalifikowana do radomskiego obszaru o najniższym dostępie do dóbr i usług. W celu poprawy stanu proponuje się podjąć działania ukierunkowane na ożywienie gospodarcze obszaru, poprawę warunków życia mieszkańców, zahamowanie nadmiernej migracji ludzi wykształconych i przedsiębiorczych, podniesienie mobilności mieszkańców oraz zmniejszenie poziomu bezrobocia. Jednocześnie gmina została zakwalifikowana do wiejskich obszarów funkcjonalnych uczestniczących w procesach rozwojowych. Plan dla takich obszarów ustala następujące zasady gospodarowania:

- ochrona terenów otwartych przed rozpraszaniem zabudowy;
- przeciwdziałanie negatywnym skutkom suburbanizacji w aspekcie ochrony środowiska;
- ochrona krajobrazu przed chaosem inwestycyjnym i kształtowanie ładu przestrzennego;
- ochrona gruntów rolnych klas I-III oraz gruntów leśnych przed ich nieuzasadnionym przeznaczaniem na cele nierolnicze i nieleśne;
- wspieranie działalności gospodarczej towarzyszącej produkcji rolnej, a także dążenie do zrównoważonego rozwoju funkcji pozarolniczych.

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025

Dokument został przyjęty uchwałą Nr 169/21 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 21 grudnia 2021 r. „**Program Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim 2022 – 2025**” jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych dokumentów planistycznych województwa, a jego rolą jest promocja idei ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stanowiącymi nieodzowny element zrównoważonego rozwoju zarówno mniejszych środowisk, jak też całego województwa.

W Programie określono misję opieki nad zabytkami województwa i przyjęto, że w okresie 2022-2025 będzie kontynuowana misja z lat 2018-2021, którą zdefiniowano następująco: **podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim.**

Misji towarzyszy wizja strategiczna opieki nad zabytkami w regionie, będąca zapisem pożądanego stanu docelowego, jaki powinien być osiągnięty do 2025 r. wskutek pomyślnej realizacji Programu. Z rozwinięcia misji wynikają trzy obszary strategiczne – trzy „obszary koncentracji działań” Programu. W każdym z obszarów wyznaczamy z kolei cele strategiczne, a cele będą realizowane poprzez przedsięwzięcia strategiczne.

Obszar strategiczny A: Edukacja kształtująca świadomość i postawy	
Cel A.1	Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków
Przedsięwzięcie A.1.1.	<i>Mazowieckie Forum Dziedzictwa (MFD)</i>

Cel przedsięwzięcia: <i>Przedsięwzięcie ma na celu stworzenie platformy regularnego doszkalania fachowego gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem, a także stałej wymiany doświadczeń osób zajmujących się opieką nad dziedzictwem w administracji gminnej</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Założeniem programu jest zorganizowanie i stałe prowadzenie forum, do którego będą zaproszeni przedstawiciele obu szczebli administracji lokalnej z terenu województwa mazowieckiego, zajmujący się w swoich samorządach zagadnieniami opieki nad dziedzictwem. W ramach forum planowane są regularne zdalne spotkania edukacyjne na tematy istotne dla opieki nad dziedzictwem w województwie mazowieckim. Raz do roku jest planowane stacjonarne spotkanie MFD służące edukacji i podsumowaniu rocznych doświadczeń lokalnych specjalistów
Forma realizacji:	Regularne zdalne spotkania o stałej formule: <ul style="list-style-type: none"> • Formy edukacyjnej (wykładu, warsztatu, seminarium) na wybrany temat; • Dyskusji służącej wymianie bieżących doświadczeń w zakresie opieki nad dziedzictwem. • Doroczne spotkania stacjonarne (jedno w ciągu każdego roku realizacji Programu) służące przede wszystkim podsumowaniu roku współpracy i pogłębieniu integracji środowiska specjalistów. • Współpraca z instytucjami administracji publicznej, NGO, umowy z wykonawcami.
Finansowanie	Budżet samorządu województwa, budżety samorządów lokalnych, inne źródła
Przedsięwzięcie A.1.2.	<i>Dziedzictwo niematerialne - na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego - kontynuacja</i>
Cel przedsięwzięcia: <i>Celem programu jest zintensyfikowanie ochrony dziedzictwa niematerialnego województwa.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Program będzie polegał na, wspólnym z zainteresowanymi podmiotami przygotowywaniu i opracowywaniu wniosków o wpis na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W tym celu powstanie program wpisywania na tę listę zwyczajów, przekazów ustnych, wiedzy i umiejętności oraz związanych z nimi przedmiotów i przestrzeni kulturowych
Forma realizacji:	Program własny samorządu województwa
Finansowanie	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy
Przedsięwzięcie A.1.3.	<i>„Renowacja Roku Zabytków Mazowsza ” - kontynuacja</i>
Cel przedsięwzięcia: <i>Celem programu jest promocja opieki nad zabytkami, dobrych praktyk konserwatorskich, renowacyjnych i adaptacyjnych wśród właścicieli zabytków nieruchomych znajdujących się na terenie województwa mazowieckiego.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Coroczny konkurs dla najlepszych renowacji zabytków
Forma realizacji:	Program własny samorządu województwa
Finansowanie	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.

Cel A.2	Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem
Przedsięwzięcie A.2.1.	„Odkrywamy nasze dziedzictwo” - coroczny konkurs fotograficzny - kontynuacja
<i>Cel przedsięwzięcia: Podtrzymanie zainicjowanego wśród mieszkańców w poprzednim Programie 2018-2021 zainteresowania dokumentowaniem fotograficznym istniejących obiektów dziedzictwa, a także gromadzenie dokumentacji wykonanej przez społeczników.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Konkurs będzie realizowany w formie corocznego wojewódzkiego konkursu fotograficznego, którego każda edycja zostanie poświęcona innej kategorii zabytków i architektury.
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Finansowanie	Budżet samorządu województwa.
Przedsięwzięcie A.2.2.	Tożsamość lokalna - wartość unikalna - kontynuacja w nowej formie
<i>Cel przedsięwzięcia: Program ma na celu wypełnienie jednego z ważnych deficytów, jakim jest brak dostrzegania i doceniania dziedzictwa lokalnego. Oprócz oczywistego pozytywnego wpływu na stan zabytków przez poszerzanie wiedzy o ich wartości i konieczności ich ochrony, wzmacnianie tożsamości lokalnej ma silny wpływ na powodzenie procesów rewitalizacyjnych, zapobieganie depopulacji i w efekcie przekłada się na potencjał rozwojowy gmin i całego województwa.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Założeniem programu jest tworzenie i wspieranie powstawania programów edukacyjnych, warsztatów, wydarzeń lub publikacji adresowanych do społeczności lokalnych, służących pogłębieniu ich wiedzy o dziedzictwie regionu i podniesienia poczucia tożsamości. Programy mogą być adresowane do różnych grup wiekowych.
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Finansowanie	Budżet samorządu województwa, inne źródła.

Obszar strategiczny B: Optymalizacja systemu dostępu do środków	
Cel B.1	Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich
Przedsięwzięcie B.1.1.	Dotacje do prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach zabytkowych - kontynuacja
<i>Cel przedsięwzięcia: Wspieranie różnego rodzaju właścicieli obiektów zabytkowych w finansowaniu prac przy zabytkach.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Program polega na organizowaniu corocznego naboru wniosków na dotacje do prac konserwatorskich restauratorskich i robót budowlanych w obiektach zabytkowych.
Forma realizacji:	przedsięwzięcie własne samorządu województwa.
Finansowanie	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Cel B.2	Dbalność o zabytki własne województwa
Przedsięwzięcie B.2.1.	Finansowania prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego - kontynuacja
<i>Cel przedsięwzięcia: Kontynuowanie udoskonalania metody podziału środków pomiędzy różnego rodzaju wnioskodawców z uwzględnieniem priorytetów Samorządu Województwa..</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Przedsięwzięcie dotyczy finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach zabytkowych (ruchomych i nieruchomych), których

	właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego lub jego jednostki organizacyjne. W ramach przedsięwzięcia raz w roku będzie organizowany nabór wniosków o dotacje celowe na remont zabytków będących własnością samorządu lub jednostek organizacyjnych. Jednostki organizacyjne Samorządu Województwa mające siedzibę w obiekcie wymagającym najpilniej wsparcia finansowego (np. najgorszy stan techniczny) otrzymałaby dodatkowe środki na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.
Forma realizacji:	przedsięwzięcie własne samorządu województwa.
Finansowanie	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.

Obszar strategiczny C: Skuteczne narzędzia działania	
Cel C.1	Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa
Przedsięwzięcie C.1.1.	<i>Dokumentacja zabytków architektury XX wieku województwa mazowieckiego</i>
<i>Cel przedsięwzięcia: Celem programu jest dokonanie systematycznej inwentaryzacji i dokumentacji dziedzictwa architektury po 1918 r. województwa mazowieckiego oraz wydanie publikacji na ten temat.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	<p>Architektura międzywojenna i powojenna często jest traktowana z mniejszą uwagą i troską, niż architektura epok bardziej odległych w czasie. Ogromna część obiektów z tego okresu niszczeje i jest w stanie technicznym zagrażającym ich przetrwaniu. Wobec takiego stanu faktycznego istotne jest jak najszybsza dokumentacja i wydanie katalogu w formie publikacji, co przyczyni się do upowszechnienia świadomości o wartości omawianej architektury jako istotnej części dziedzictwa regionu.</p> <p>Program będzie miał formę zlecenia dla specjalistycznego wykonawcy, którego zadaniem będzie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dokonanie kwerendy w dostępnych publikacjach, badaniach i pracach naukowych, celem zidentyfikowania możliwie pełnej listy obiektów architektury modernistycznej w województwie mazowieckim; • przeprowadzenie badań terenowych, w ramach których powstanie dokumentacja fotograficzna i zostanie opracowana dokumentacja obiektów architektury XX wieku województwa mazowieckiego; • opracowanie i wydanie publikacji.
Forma realizacji:	Program własny samorządu województwa, umowy z wykonawcami.
Finansowanie	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Przedsięwzięcie C.1.2.	<i>Inwentaryzacja i wyodrębnienie typów zabudowy drewnianej województwa - kontynuacja</i>
<i>Cel przedsięwzięcia: Celem programu jest dokonanie systematycznej inwentaryzacji stylów architektury drewnianej województwa mazowieckiego.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	W województwie mazowieckim znajduje się ponad 5 tysięcy zabytków architektury drewnianej. Prawie jedna czwarta z nich nie posiada zabezpieczenia przeciwpożarowego, co naraża je na niebezpieczeństwo zniszczenia. Pilne staje się sporządzenie dokumentacji tych zabytków, w tym – inwentaryzacji ich stylów. W zakres zadania wchodzi rozpoznanie

	<p>zachowanego budownictwa sprzed 1945 r., nie tylko obiektów objętych aktualnie ochroną konserwatorską, zarówno na wsiach, jak i w miasteczkach i miastach.</p> <p>Program będzie miał formę zlecenia dla specjalistycznego wykonawcy, którego zadaniem będzie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dokonanie kwerendy w dostępnych publikacjach, badaniach i pracach naukowych, celem wychwycenia możliwie pełnej listy stylów zidentyfikowanych i opisanych dotychczas; • przeprowadzenie badań terenowych, w ramach których powstanie dokumentacja fotograficzna i zostanie opracowana pełna typologia stylów architektury drewnianej województwa mazowieckiego, w podziale na jego regiony kulturowe, wraz z dokumentacją przykładów.
Forma realizacji:	Program własny samorządu województwa, umowy z wykonawcami.
Finansowanie	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Przedsięwzięcie C.1.3.	<i>Konkurs „Dom w krajobrazie” - kontynuacja</i>
<i>Cel przedsięwzięcia: Celem programu jest stworzenie katalogu projektów architektonicznych współczesnej zabudowy dobrze zharmonizowanej z krajobrazem kulturowym poszczególnych regionów kulturowych województwa mazowieckiego</i>	
Opis przedsięwzięcia:	<p>Program będzie miał formę konkursu organizowanego w cyklu dwuletnim na opracowanie projektów domów jednorodzinnych.</p> <p>Konkurs będzie organizowany co drugi rok, a w latach pomiędzy konkursami będzie wydawany katalog z materiałami konkursowymi z roku poprzedzającego. Projekty obu kategorii będą w ten sposób nieodpłatnie udostępnione wszystkim zainteresowanym podmiotom, co zwiększa szansę, że elementy tradycyjnej zabudowy pojawią się w krajobrazie kulturowym Województwa</p>
Forma realizacji:	Program własny samorządu województwa we współpracy z Oddziałem Warszawskim Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP).
Finansowanie	Konkurs, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Przedsięwzięcie C.1.4.	<i>Nasza żywa tradycja - kontynuacja</i>
<i>Cel przedsięwzięcia: Głównym celem programu jest ochrona i upowszechnianie dziedzictwa niematerialnego oraz rozbudowa portalu Mazowiecki Szlak Tradycji, będącego bazą zasobów tego dziedzictwa.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	<p>Program może mieć formę zróżnicowanego wsparcia zarówno dla inicjatyw już utrwalonych i powtarzanych cyklicznie, jak i dla inicjatyw nowo kreowanych. Towarzyszyć temu powinna rozbudowa portalu Mazowiecki Szlak Tradycji o kolejne opisy elementów dziedzictwa oraz ścieżki tematyczne</p>
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Finansowanie	Budżet samorządu województwa.
Cel C.2	Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków
Przedsięwzięcie C.2.1.	<i>Tworzyć system promocji mazowieckiego dziedzictwa w serwisach internetowych</i>
<i>Cel przedsięwzięcia: Skuteczna promocja mniej znanych elementów dziedzictwa w województwie mazowieckim w serwisach internetowych dzięki współpracy z podmiotami o utrwalonej renomie i potwierdzonej skuteczności promocyjnej</i>	

Opis przedsięwzięcia:	Program polega na zawarciu umów o współpracy ze starannie dobranymi influencerami aktywnymi w mediach społecznościowych i serwisach internetowych, których utrwalona renoma i potwierdzona skuteczność promocyjna gwarantuje szansę skutecznej promocji dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa mazowieckiego.
Forma realizacji:	Umowy z wykonawcami.
Finansowanie	Budżet samorządu województwa.
Przedsięwzięcie C.2.2.	<i>Mazowieckie konserwacje</i>
<i>Cel przedsięwzięcia: Promocja zabytków dotowanych przez Samorząd Województwa</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Projekt zakłada organizację wydarzeń takich jak spacerzy i oprowadzania po wybranych zabytkach dotowanych przez samorząd województwa, skierowanych szczególnie do lokalnej społeczności
Forma realizacji:	Umowy z wykonawcami, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami
Finansowanie	Budżet samorządu województwa.
Przedsięwzięcie C.2.3.	<i>Mazowiecki System Informacji Przestrzennej - Zabytki</i>
<i>Cel przedsięwzięcia: Stworzenie platformy zintegrowanego systemu informacji o zabytkach dla województwa mazowieckiego w ramach Mazowieckiego Systemu Informacji Przestrzennej.</i>	
Opis przedsięwzięcia:	Powszechnie dostępna platforma ma gromadzić podstawowe dane o obiektach wpisanych do rejestru zabytków i znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków dla obszaru całego województwa mazowieckiego. Dany obiekt ma być możliwy do zidentyfikowania na mapie i opatrzony następującymi informacjami: nazwa, czas powstania, nr i data w rejestrze zabytków (jeśli obiekt jest w rejestrze), typ zabytku, stan zachowania, ewentualnie opis obiektu i karta adresowa obiektu. Dane będą pozyskiwane w różnych trybach i terminach od podmiotów prowadzących rejestry
Forma realizacji:	Współpraca z Departamentem Cyfryzacji, Geodezji i Kartografii UMWM, instytucjami administracji publicznej, NGO, umowy z wykonawcami
Finansowanie	Budżet samorządu województwa.

Na bazie praktyki wdrażania Programu opieki nad zabytkami województwa mazowieckiego w latach 2018 zostały zidentyfikowane trzy obszary kluczowych problemów i potrzeb, na które Program na lata 2022 – 2025 musi zaproponować odpowiedź.

- niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa,
- potrzeba dalszej optymalizacji dostępu do środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami.

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala na lata 2024-2027 jest zgodny z następującymi dokumentami programowymi powstałymi na poziomie powiatowym.

4.3.1. Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Radomskiego na lata 2020-2023

Dokument został przyjęty uchwałą Nr 176/XVI/2020 Rady Powiatu w Radomiu z dnia 31 stycznia 2020 r. Celem programu jest utrwalenie i zdyskontowanie powiatowego potencjału dziedzictwa kulturowego, służące wszechstronnemu rozwojowi regionu, a w szczególności upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kultury. Szczególnym wyrazem aktywności w promowaniu dziedzictwa regionu jest działalność organizacji społecznych, takich jak regionalne stowarzyszenia, oraz społecznych opiekunów zabytków. Społeczni opiekunowie zabytków podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie, oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach. Prawnie umocowanych społecznych opiekunów zabytków ustanawia Starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków. Jak dotychczas jest to niewykorzystana szansa w zakresie możliwości ochrony zabytków.

Wśród zadań wskazanych w Programie znalazły się:

1. Rozbudowa działu poświęconego zabytkom powiatu, ich popularyzacji i ochronie, na stronie internetowej Starostwa Powiatowego.
2. Opracowanie zasad ustanawiania społecznych opiekunów i prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków.
3. Popularyzacja i ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu poprzez publikację książki pt. „Dwory i pałace południowej części województwa mazowieckiego. Powiat radomski (i okolice).”, autorstwa mgr. Wiesława M. Kowalika, oraz w kwartalniku „Nasz powiat radomski”, wydawanym przez Starostwo Powiatowe.
4. Wydawanie przez Starostę, na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, decyzji o zabezpieczeniu obiektów zabytkowych zagrożonych zniszczeniem lub uszkodzeniem, w formie ustanowienia czasowego zajęcia, do czasu usunięcia zagrożenia lub o ile usunięcie zagrożenia nie jest możliwe, wywłaszczenie tych obiektów na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez Starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy, na terenie której położony jest obiekt.
5. Udział Starostwa Powiatowego oraz podległych mu jednostek w targach i wystawach zewnętrznych:
 - prezentacja zabytków jako produktu stanowiącego ofertę na rynku turystycznym.
 - upowszechnianie publikacji na temat dziedzictwa kulturowego regionu.
6. Spotkania szkoleniowe (w razie potrzeby), popularyzacja przepisów prawa dotyczących ochrony zabytków wśród właścicieli obiektów położonych na terenie Powiatu, za pośrednictwem publikacji i strony internetowej.

Wśród działań innych wymieniono wspieranie gmin, na wniosek zainteresowanych podmiotów, w zagospodarowaniu miejsc atrakcyjnych turystycznie, m. in. infrastruktury, oznakowania historycznie udokumentowanych szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych itp. Współpraca z miejscowym biznesem, a w szczególnością z branżą restauratorską i hotelarską. Współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony zasobów kulturowych i przyrodniczych oraz rozwoju turystyki w powiecie radomskim.

4.3.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych powiatu radomskiego.

Powiat radomski posiada aktualny Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych, który jest cyklicznie aktualizowany. Dokument nie jest on

dostępny na stronach internetowych powiatu prezentowane poniżej uwagi dotyczą modelowego planu ochrony zabytków.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na wykonywaniu następujących przedsięwzięć:

- prace przygotowawcze w okresie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- prace w okresie podwyższonej gotowości, to jest w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia,
- reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- zabezpieczenie i dokumentowanie po zakończeniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

Lokalna Grupa Działania „Wspólny Trakt”

Od 2008 roku Gmina Kowala należy do Lokalnej Grupy Działania „Wspólny Trakt” (LGD). Założycielami organizacji są mieszkańcy czterech gmin: Kowala, Wierzbica i Skaryszew, Iłża. Głównym statutowym celem stowarzyszenia jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, poprzez: realizację lokalnej strategii rozwoju opracowanej przez lokalną grupę działania. Aktualnie LGD „Wspólny Trakt” realizuje Strategię rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność na lata 2016-2024, aktualizacja 8 kwietnia 2022 r.

W Strategii przedstawiono między innymi następujące cele ogólne i szczegółowe:

1. Wzmocnienie kapitału społecznego na rzecz rozwoju obszaru LGD Wspólny Trakt
 - Wzmocnienie i rozwój potencjału organizacji pozarządowych
 - Zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego
 - Rozwój infrastruktury kulturalnej lub rekreacyjnej lub turystycznej
3. Rozwój przedsiębiorczości i dywersyfikacja źródeł dochodu
 - Rozwój oferty rekreacyjnej i turystycznej obszaru LGD Wspólny Trakt
 - Zintegrowana promocja oferty gospodarczej, inwestycyjnej i turystycznej obszaru LGD
4. Ochrona walorów środowiska obszaru LGD z wykorzystaniem innowacji organizacyjnych i technologicznych, w tym działania na rzecz ochrony klimatu

Stowarzyszenie Radomskiego Obszaru Funkcjonalnego (ROF)

Gmina Kowala od 2016 r. jest członkiem Stowarzyszenia Radomskiego Obszaru Funkcjonalnego (ROF). Stowarzyszenie zostało powołano w celu wspierania zrównoważonego rozwoju i zwiększenia konkurencyjności jednostek samorządu terytorialnego w ROF w skali interregionalnej, w tym wzmocnienie zdolności instytucjonalnych, przyspieszenie rozwoju społeczno – gospodarczego, poprawę funkcjonalności oraz stanu środowiska przyrodniczego. Równie ważnymi celami Stowarzyszenia ROF jest upowszechnianie idei samorządności lokalnej i regionalnej oraz wspieranie jej rozwoju, reprezentowanie i ochrona wspólnych interesów członków Stowarzyszenia oraz wspomaganie ich w realizacji zadań własnych i zleconych.

W ramach Stowarzyszenia przystąpiono do przygotowania „Plan Zrównoważonej Mobilności Miejskiej dla Gmin Radomskiego Obszaru Funkcjonalnego 2030+”. Plan ma stać się dokumentem wymaganym przy udziale w konkursach o dofinansowanie z środków Unii Europejskiej z Perspektywy Finansowej 2021 – 2027.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.1. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Kowala

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią akt prawa miejscowego i podstawę planowania przestrzennego w gminie stanowiąc powszechnie obowiązujące przepisy na terenie gminy, określający przeznaczenie, warunki zagospodarowania, zabudowy terenu a także rozmieszczenia inwestycji celu publicznego. Na terenie Gminy Kowala obowiązują 3 miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obejmujące swoim zasięgiem prawie 47% powierzchni gminy, W prezentowanym poniżej tabelarycznym zestawieniu ujęto wszystkie obowiązujące plany zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Kowala, z informacją dotyczącą zapisów ochrony dóbr kultury oraz poniżej tabeli z przytoczeniem zapisów ochronnych w planach, w których takie zapisy się pojawiły. Zgodnie z art. 19.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2022 poz. 840): *W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:*

- 1) *zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;*
- 2) *innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;*
- 3) *parków kulturowych.*

l.p	Nr Uchwały	nazwa planu	Uwagi dotyczące zapisów z zakresu ochrony dóbr kultury
1.	Uchwała Nr X/51/2011 Rady Gminy Kowala z dnia 7 października 2011 roku <u>Zmiana Planu:</u> Uchwała Nr XXXV.277.2021 Rady Gminy Kowala z dnia 27 września 2021 r	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Gminy Kowala – I etap (z wyłączeniem sołectwa Kosów) obejmujący sołectwa Bardzice, Grabina, Huta Mazowskańska, Kotarwice, Mazowszany, Parznice, Ruda Mała, Trablice w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru gminy Kowala – I etap (z wyłączeniem sołectwa Kosów) obejmujący sołectwa Bardzice, Grabina, Huta Mazowskańska, Kotarwice, Mazowszany, Parznice, Ruda Mała, Trablice	Plan zawiera zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego.
2.	Uchwała Nr XXXV.276.2021 Gminy Kowala z dnia z dnia 27 września 2021 r.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Huta Mazowskańska, Mazowszany, Kotarwice – część A	Plan nie zawiera zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego.
3.	Uchwała Nr XXXVIII.322.2022 Gminy Kowala z dnia z dnia 25 lutego 2022 r.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Huta Mazowskańska, Mazowszany, Kotarwice – część B	Plan nie zawiera zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego.

5.1.1.1. Uchwała Nr X/51/2011 Rady Gminy Kowala z dnia 7 października 2011 roku w sprawie w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Gminy Kowala – I etap (z wyłączeniem sołectwa Kosów) obejmujący sołectwa Bardzice, Grabina, Huta Mazowskańska, Kotarvice, Mazowszany, Parznice, Ruda Mała, Trablice.

Zmiana Planu: Uchwała Nr XXXV.277.2021 Rady Gminy Kowala z dnia 27 września 2021 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru gminy Kowala – I etap (z wyłączeniem sołectwa Kosów) obejmujący sołectwa Bardzice, Grabina, Huta Mazowskańska, Kotarvice, Mazowszany, Parznice, Ruda Mała, Trablice

§ 13.

1. Ustala się zasady umieszczania reklam i znaków informacyjno-plastycznych ::

7) Wszelkie reklamy na obiektach zabytkowych i w ich otoczeniu podlegają uzgodnieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków

§ 14

Na obszarze planu obowiązują następujące zasady podziału nieruchomości w poszczególnych strefach funkcjonalnych.

7. Podziały działek dokonywane w strefie ochrony konserwatorskiej podlegają uzgodnieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

§ 16

Ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków, dóbr kultury współczesnej i krajobrazu kulturowego:

1. Obowiązuje ochrona obiektów i terenów wykazanych w Gminnej Ewidencji Zabytków, tj.:

1) Wykaz zabytków nieruchomych

LP	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT, CZAS POWSTANIA	UWAGI
1	Bardzice	Kościół, drewniany 1771-17773	W rejestrze zabytków nr 176/A/82 z 18.06.1982 r.
2	Bardzice	Dzwonnica	
3	Bardzice	Krzyż kamienny z 1901 r.	
4	Bukowiec	Kapliczka murowana I ćw. XX w.	
5	Józefów	Krzyż kamienny z 1935 r.	
6	Grabina 7	Dom mieszkalny, murowany, XIX/XX w.	
7	Grabina 9	Dom mieszkalny drewniany I ćw. XX w.	
8	Kosów	Dwór murowany, I ćw. XX w.	W rejestrze zabytków nr 437/A/90 z 03.10.1990 r. (ruina)
9	Kosów	Spichlerz, murowany I ćw. XX w.	
10	Kowala	Kapliczka murowana, I ćw. XX w.	
11	Kowala	Plebania, murowana, I ćw. XX w.	
12	Kowala Stara	Kościół, murowany, z 1801 r.	W rejestrze zabytków nr 78/A/81 z 10.03.1981 r.
13	Kowala Stara	Dzwonnica, murowana, z 1801 r.	W rejestrze zabytków nr 78/A/81 z 10.03.1981 r.
14	Kowala Stara	Brama, murowana, z 1801 r.	
15	Kowala Stara	Ogrodzenie, murowane, z 1801 r.	
16	Kowala Stara	Figura Matki Boskiej, kamień, z 1801 r.	
17	Mazowszany nr 18	Figura Matki Boskiej, murowana, I ćw. XX w.	
18	Mazowszany nr 25	Zagroda – dom mieszkalny drewniany, I ćw. XX w.	
29	Mazowszany nr 25	Chlewik drewniany, I ćw. XX w.	
20	Mazowszany nr 25	Stodoła drewniana, I ćw. XX w.	
21	Ruda Mała nr 1	Kapliczka, murowana, z 1909 r.	
22	Ruda Mała nr 47	Dom mieszkalny, drewniany, I ćw. XX w.	
23	Rożki nr 4	Dom mieszkalny, drewniany, I ćw. XX w.	
24	Bardzice	Brama drewniana w ogrodzeniu kościoła, XX w.	
25	Bardzice	Ogrodzenie kościoła z kapliczkami – XX w.	
26	Bardzice	Otoczenie kościoła – rzeźby-XX w.	

27	Bardzice Kolonia	Krzyż murowany z 1931 r.	
28	Gębarzów	Krzyż murowany z I poł. XX w.	
29	Grabina	Krzyż murowany z 1939 r.	
30	Grabina nr 10	Dom drewniany, I ćw. XX w.	
3	Huta Mazowskańska	Krzyż murowany z 1946 r.	
32	Józefów	Krzyż murowany z 1902 r.	
33	Kosów	Krzyż murowany z III ćw. XX w.	
34	Kosów	Park podworski	
35	Kowala	Park podworski	W rejestrze zabytków nr 764/A/57 z 18.12.1957 r.
36	Kowala	Cmentarz, pocz. XX w.	W rejestrze zabytków
37	Mazowszany	Park podworski	W rejestrze zabytków nr 753/A/57 z 19.12.1957 r.
38	Parznice	Krzyż murowany z I poł. XX w.	
39	Parznice nr 12	Dom drewniany, XIX/XX w.	
40	Rożki	Krzyż murowany z 1925 r.	

2) Strefy ochrony archeologicznej obejmują 57 stanowisk zgodnie z wykazem wg Gminnej Ewidencji Zabytków. Na terenie gminy rozpoznano 57 stanowisk archeologicznych. Należą do nich:

L P	MIEJSCOWOŚĆ NUMER	NUMER AZP	FUNKCJA	KULTURA	CHRONOLOGIA
1	Młodocin Mniejszy 1	75-66/1	Znalezisko luźne cmentarzysko	k. amfor kulistych k. ceramiki sznurowej	neolit
2	Kończyce 1	75-67/7	osada		Późne średniowiecze XIV-XV w. Nowożytność XVII-XVIII w
3	Augustów 1	75-67/8	Punkt osadniczy		Nowożytność XVII-XVIII w.
4	Kowala Kolonia 1	75-67/9	osada		Epoka kamienia – wczesna epoka brązu Wczesne średniowiecze X-XII w Nowożytność XVI-XVII w
5	Kowala Kolonia 2	75-67/10	osada		Nowożytność XV-XVII w
6	Kowala Kolonia 3	75-67/11	osada		Wczesna epoka brązu Wczesne średniowiecze IX–XI w Nowożytność XVII-XVIII w
7	Kowala Kolonia 4	75-67/12	Osada		wczesna epoka brązu
8	Mazowszany 1	75-67/13	osada		Wczesne średniowiecze XI-XII w Późne średniowiecze XIV-XV w. Nowożytność XVI-XVIII w.
9	Kolonia Trablice 1	75-67/16	osada		Nowożytność XVI-XVIII w.
10	Kolonia Trablice 2	75-67/17	Ślad obozowiska Punkt osadniczy		Epoka kamienia Wczesne średniowiecze IX-X w. Późne średniowiecze XIV-XV w.
11	Kolonia Trablice 3	75-67/18	osada		Nowożytność XVII-XVIII w.
12	Kolonia Trablice 4	75-67/19	osada	k. trzciniecka	Neolit 4500-1800 p.n.e Wczesna epoka brązu 1500-1300 p.n.e Późne średniowiecze XIV-XV w. Nowożytność XVI-XVII w
13	Zenonów 1	75-68/34	Ślad obozowiska		Epoka kamienna – wczesna epoka brązu
14	Zenonów 2	75-68/35	Ślad obozowiska		Epoka kamienia – wczesna epoka brązu
15	Zenonów 3	75-68/36	Ślad obozowiska		Epoka kamienia – wczesna epoka brązu
16	Zenonów 4	75-68/37	Ślad obozowiska Punkt osadniczy osada	k. pucharów lejkowych k. łużycka	Epoka kamienia – wczesna epoka brązu Neolit Epoka brązu

17	Zenonów 5	75-68/38	Ślad obozowiska		Epoka kamienia – wczesna epoka brązu
18	Zenonów 6	75-68/39	Punkt osadniczy Punkt osadniczy Punkt osadniczy	k. lużycka starożytny	Epoka brązu Nowożytność XVI-XVIII w.
19	Zenonów 7	75-68/40	Ślad obozowiska		Epoka kamienia – schyłkowy paleolit
20	Huta Mazowskańska 1	75-68/41	Ślad obozowiska		Paleolit schyłkowy - neolit
21	Huta Mazowskańska 2	75-68/42	Punkt osadniczy Punkt osadniczy	k. pucharów lejkowatych	Neolit Epoka brązu
22	Huta Mazowskańska 3	75-68/43	Ślad obozowiska Punkt osadniczy osada	k. amfor kulistych k. trzcinięcka	Epoka kamienia Neolit-epoka brązu
23	Huta Mazowskańska 4	75-68/44	Punkt osadniczy		Epoka brązu
24	Trablice 1	75-68/76	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
25	Trablice 2	75-68/77	Ślad obozowiska		Epoka kamienia
26	Trablice 3	75-68/78	Ślad obozowiska Punkt osadniczy		Epoka kamienia Wczesna epoka brązu Epoka zelaza
27	Młodecino Mniejsze 1	76-66/89	Pracownia krzemieniarska		Paleolit schyłkowy
28	Kowala Stępcina 1	76-67/1	Grodzisko stożkowate		Wczesne średniowiecze- Średniowiecze XIII-XV w.
29	Kowala Stępcina 2	76-67/2	Pracownia krzemieniarska osada		Epoka kamienia –wczesna epoka brązu Wczesne średniowiecze XIII w.
30	Kowala Stępcina 3	76-67/3	Pracownia krzemieniarska Punkt osadniczy		Epoka kamienia – wczesna epoka brązu nowożytność
31	Kowala Stępcina 4	76-67/4	osada		Wczesne średniowiecze XI-XIII w
32	Kowala Stępcina 5	76-67/5	Ślad obozowiska		Epoka kamienia – wczesna epoka brązu
33	Kowala Stępcina 6	76-67/6	Pracownia krzemieniarska		Epoka kamienia- Wczesna epoka brązu
34	Kowala Stępcina 7	76-67/7	Pracownia krzemieniarska osada		Epoka kamienia- Wczesna epoka brązu Wczesne średniowiecze XII w
35	Kowala Stępcina 8	76-67/8	Ślad obozowiska		Epoka kamienia- Wczesna epoka brązu
			Osada osada		Wczesne średniowiecze XIII w. nowożytność
36	Zalawie 1	76-67/9	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
37	Zalawie 2	76-67/10	Pracownia krzemieniarska		Epoka kamienia – wczesna epoka brązu
38	Zalawie 3	76-67/11	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
39	Dąbrówka Zablotnia 1	76-67/12	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
40	Dąbrówka Zablotnia 2	76-67/13	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
41	Rożki 1	76-67/14	Punkt osadniczy		nowożytność
42	Rożki 2	76-67/15	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
43	Parznice 1	76-67/16	Ślad obozowiska Punkt osadniczy osada	k. pucharów lejkowatych	Epoka kamienia-wczesna epoka brązu Neolit Epoka brązu
44	Walentyńów 1	76-67/17	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
45	Ormiańskie 1	76-67/2	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-paleolit schyłkowy

46	Ormiańskie 2	76-67/23	Ślad obozowiska Punkt osadniczy		Mezolit Starożytność Nowożytność – XVII w.
47	Ormiańskie 3	76-67/24	Pracownia krzemieniarska		Wczesna epoka brązu
48	Ormiańskie 4	76-67/25	Ślad obozowiska		Epoka kamienia
49	Ormiańskie 5	76-67/26	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
50	Ruda Mała 1	76-67/27	Pracownia krzemieniarska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
51	Ruda Mała 2	76-67/28	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
52	Maliszów 1	76-67/29	Pracownia krzemieniarska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
53	Maliszów 2	76-67/30	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
54	Ruda Wielka 1	76-67/31	osada		Wczesne średniowiecze
55	Podgórze 1	76-67/46	Punkt osadniczy		starożytność
56	Podgórze 2	76-67/47	Ślad obozowiska		Epoka kamienia-wczesna epoka brązu
57	Bardzice 1	76-68/16	Ślad obozowiska		Mezolit – wczesna epoka brązu

2. Stanowiska archeologiczne rozpoznane i nierozpoznane podlegają ochronie.
3. Wszelkie działania inwestycyjne w rejonie stanowisk archeologicznych podlegają uzgodnieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
4. Wszelkie działania inwestycyjne i adaptacyjne dotyczące obiektów zabytkowych wymagają pozwoleń Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
5. Wszelkie zamierzenia inwestycyjne w sąsiedztwie oraz najbliższym otoczeniu do 100 m wokół obiektów zabytkowych należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
6. Wszelkie prace ziemne w rejonie występowania stanowisk archeologicznych należy uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
7. Ochronie podlegają również wszelkie, nie będące zabytkami dobra kultury takie jak: pomniki, miejsca pamięci, założenia urbanistyczne i krajobrazowe o wysokiej wartości artystycznej lub historycznej.
8. Ustala się zasady ochrony cmentarzy i mogił historycznych polegające na:
 - 1) wyłączeniu ich spod wszelkiej działalności inwestycyjnej nie związanej ich rewaloryzacją,
 - 2) zachowaniu i konserwacji historycznych elementów ukształtowania terenu cmentarzy (nasypy, wały, układ alejowy, układ kwater i mogił),
 - 3) zachowaniu i konserwacji starodrzewu,
 - 4) zachowaniu i konserwacji zabytkowych nagrobków, krzyży oraz innych elementów małej architektury (ogrodzenia, bramy),

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kowala

Aktualnie obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kowala przyjęto Uchwałą Nr XXIV.175.2020 Rady Gminy z dnia 28 września 2020 r. Studium nie stanowi aktu prawa miejscowego. Jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy, w którym zostają określone zasady zagospodarowania przestrzennego, w tym wytyczne dotyczące użytkowania terenów, obszarów zabudowań czy proponowane rozwiązania w zakresie rozwoju infrastruktury komunikacyjnej, technicznej i społecznej. Studium musi uwzględniać zasady określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, planach zagospodarowania przestrzennego województwa oraz strategii rozwoju gminy. Studium sporządza się dla obszaru w granicach administracyjnych gminy. Ustalenia studium są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W Studium wskazano między innymi na następujące działania w zakresie kształtowania polityki przestrzennej, ochrony środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa kulturowego, które zapewnić mają zrównoważony rozwój gminy:

- utrzymanie rolniczego charakteru gminy,

- wyznaczenie obszarów centrów lokalnych (Kosów Większy, Mazowszany, Bardzice) oraz centrum gminnego (Kowala), pełniących funkcję obszarów reprezentacyjnych, integrujących społeczność lokalną, wspartych funkcjami usługowymi,
- zwiększanie intensywności zabudowy w terenach już zainwestowanych i uzbrojonych oraz maksymalne zachowanie terenów otwartych
- eliminacja rozpraszania zabudowy,
- dostosowanie formy architektonicznej nowo realizowanych bądź przebudowywanych budynków do charakteru istniejącej zabudowy, miejscowej tradycji i otaczającego krajobrazu,
- rozwój usług rekreacji i wypoczynku w ramach wyznaczonych terenów inwestycyjnych, poprzez wykorzystanie walorów i zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego,
- racjonalne korzystanie z zasobów środowiska przyrodniczego
- zwiększenie lesistości gminy poprzez zalesianie nieużytków i gruntów rolnych słabych klas bonitacyjnych;
- zachowanie walorów krajobrazowych i przyrodniczych, bioróżnorodności oraz równowagi ekologicznej w środowisku przyrodniczym gminy,
- ochrona systemu powiązań przyrodniczych pomiędzy obszarami o znaczącej funkcji środowiskowej, przede wszystkim terenami leśnymi,
- wykorzystanie walorów przyrodniczych gminy dla rozwoju rekreacji i wypoczynku,
- ochrona cennych obiektów i obszarów objętych ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków i gminnej ewidencji zabytków, kształtowanie krajobrazu zgodnie z historycznymi uwarunkowaniami, utrzymanie obiektów zabytkowych w dobrym stanie technicznym,
- wykorzystanie walorów kulturowych gminy dla rozwoju rekreacji i wypoczynku,
- ochrona ekspozycji obiektów oraz zachowanie historycznych relacji przestrzennych, – zintegrowanie ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i krajobrazu – eksponowanie walorów kulturowych gminy w połączeniu z walorami krajobrazowymi.

W Studium zamieszczono aktualne wykazy zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, zarówno zabytków nieruchomych architektonicznych, jak i zabytków (stanowisk) archeologicznych.

5.1.3. Strategia Rozwoju Gminy Kowala na lata 2015-2022

Strategia Rozwoju Gminy Kowala na lata 2015-2022 została przyjęta uchwałą nr XVII.104.2015 Rady Gminy Kowala z dnia 28 grudnia 2015 r. Strategia Rozwoju Gminy Kowala jest dokumentem, który ujmuje główne cele i priorytety w kilkuletnim horyzoncie a jej konstruowanie jak i realizacja odbywa się przy czynnym uczestnictwie społeczeństwa lokalnego. Dokument ten jest kluczowym elementem planowania rozwoju lokalnego, którego nadrzędnym celem jest ukazanie wizji oraz strategicznych celów rozwoju gminy, które zaplanowane zostały do 2022 r.

W dokumencie określono wizję rozwoju gminy: „Wzrost atrakcyjności Gminy Kowala jako miejsca dobrego do życia i osiedlania się”, zaś misją gminy: „Podstawą atrakcyjności Gminy Kowala jest przedsiębiorczość i aktywność mieszkańców oraz rozważna polityka inwestycyjna samorządu”. Dla osiągnięcia zdefiniowanej wizji i misji wyznaczono pięć celów strategicznych, z których należy przytoczyć:

III. Tworzenie warunków do rozwoju społecznego mieszkańców Gminy Kowala:

- utworzenie centrum wspierania osób starszych;
- utworzenie Gminnego Centrum Kultury i Aktywności Społecznej;
- poprawa funkcjonowania bibliotek; – promocja organizacji pozarządowych;
- system mikro grantów dla grup nieformalnych.

IV. Intensyfikacja działań na rzecz wzrostu atrakcyjności turystycznej i ekologicznej:

- stworzenie tablic informacyjnych;
- zagospodarowanie parku wiejskiego w Kowali;
- stworzenie Informacji Turystycznej;
- modernizacja strony internetowej gminy;
- organizacja Rodzinnych Zawodów Rowerowych;
- edukacja mieszkańców w zakresie zewnętrznych środków umożliwiających finansowanie inwestycji proekologicznych;
- zwiększanie świadomości mieszkańców dotyczącej ich wpływu na lokalne środowisko i jakość powietrza.

5.1.4. Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021 – informacja o realizacji założeń programowych z poprzedniej edycji Programu

Gmina Kowala posiadała Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2022, który został przyjęty Uchwałą nr XLVI.302.2018 Rady Gminy Kowala z dnia 25 maja 2018 r.

W trakcie prac nad realizacją przyjętych w Programie założeń programowych zostały wykonane następujące prace:

- w 2022 roku została wykonana Inwentaryzacja Parku zabytkowego w Kowali-Stępcinie. W parku przeprowadzona została także wycinka drzew zagrażających oraz uprzątnięcie drzew powalonych oraz zostały wykonane nasadzenia na wpisanym do rejestru zabytków grodzisku stożkowym.

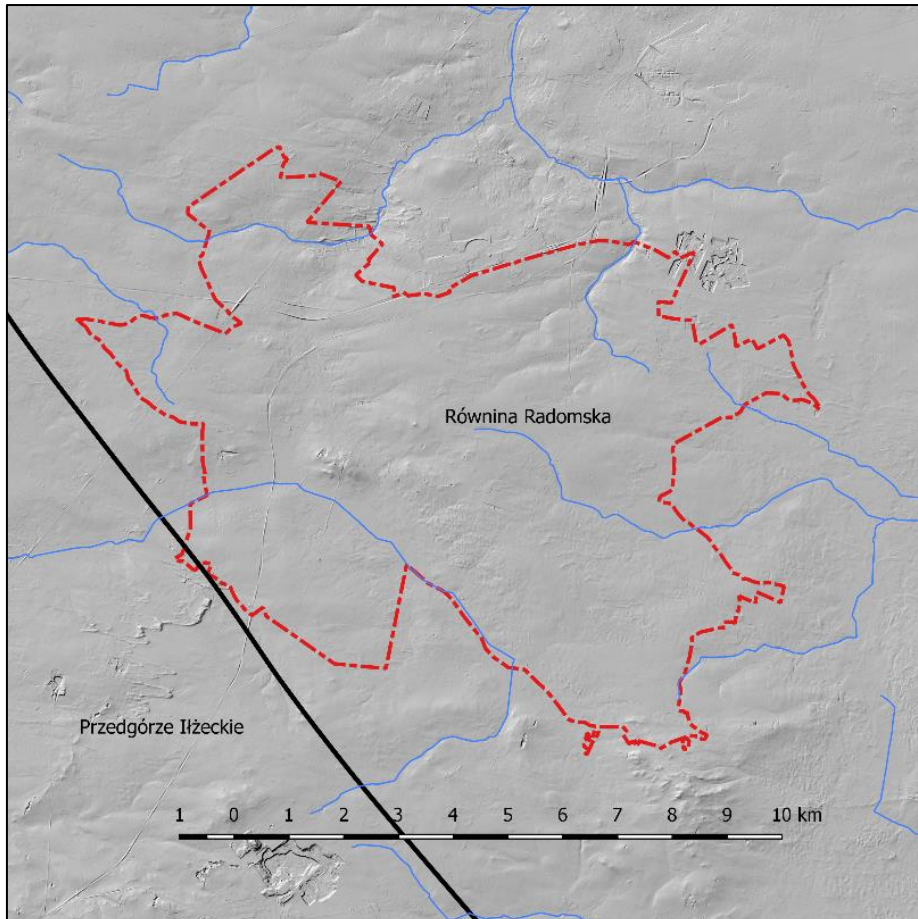
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Kowala

Gmina Kowala jest gminą wiejską położoną w południowej części województwa mazowieckiego, w powiecie radomskim, graniczy od północy z obszarem miejskim Radomia, od północnego zachodu z gminą Wolanów, od wschodu z gminą Skaryszew, od południa z gminą Wierzbica – w powiecie radomskim, oraz od zachodu z gminą Orońsko w powiecie szydłowieckim. Gmina zajmuje 74,7 km² powierzchni.

Pod względem fizycznogeograficznym (w podziale według J. Kondrackiego) gmina położona jest w całości w mezoregionie Równina Radomska, leżącej makroregionie Wzniesień Południowomazowieckich, w podprovincji Nizin Środkowopolskich w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego.

Równina Radomska jest równiną denudacyjną zdegradowaną wskutek procesów peryglacialnych w pokrywie utworów czwartorzędowych, pod którą występują warstwy jurajskie i kredowe. Teren Równiny wyniesiony na ok. 180-212 m n.p.m. jest pochylony na północny wschód, zbudowany z utworów czwartorzędowych zlodowacenia środkowopolskiego i południowopolskiego, jak gliny zwałowe, piaski i żwiry oraz skał jurajskich i kredowych w podłożu. Od zachodu gmina bezpośrednio przylega do zbudowanego ze skał kredowych i jurajskich Przedgórze

Przedgórze Iłżeckiego, stanowiącego część Wyżyny Kieleckiej.

Gmina Kowala jest typową gminą rolniczą, z warunkami gleboymi o umiarkowanej jakości do produkcji rolniczej. Gleby wyższych klas bonitacyjnych, korzystnych dla działalności rolniczej stanowią około 14% powierzchni gminy.

Najważniejszą rzeką przepływającą przez teren gminy jest Kosówka, w dolinie której zlokalizowany jest zespół stawów hodowlanych (przy granicy z Radomiem).

Na obszarze gminy znajduje się również obszar źródliskowy Kobylanki, a także fragment rzeki Oronki i Mlecznej. Na terenie gminy przebiega granica zlewni Szabasówki uchodzącej do Radomki oraz Iłżanki.

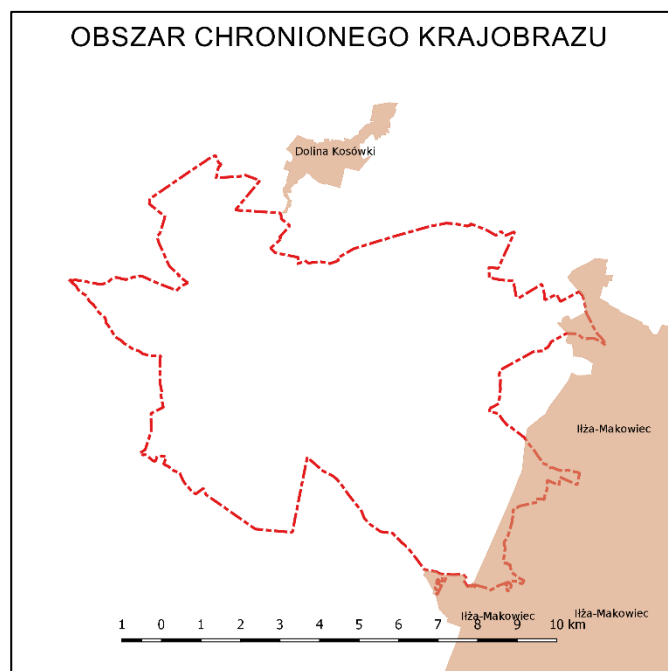
Pod względem klimatycznym Gmina Kowala wchodzi w skład „radomskiej dzielnicy klimatycznej”, charakteryzującej się wyraźnie wyższymi od otoczenia temperaturami. Poza tym gmina leży w pasie najniższych w kraju opadów atmosferycznych.

Północno-zachodnia część gminy stanowi obszar szybko zachodzących przemian ze względu na bliskie położenie Radomia i przekształcanie obszarów wiejskich w tereny podmiejskie z zabudową mieszkaniową jednorodzinną.

Na terenie Gminy Kowala jedynym prawnie chronionym jest utworzony w latach 1983 oraz 2002 r. Obszar Chronionego Krajobrazu Iłża-Makowiec. Obszary chronionego krajobrazu to tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych umożliwiających migrację zwierząt i rozprzestrzenianie się roślin, co wpływa na różnorodność biologiczną. Na terenie gminy Kowala obszar Chronionego Krajobrazu Iłża-Makowiec zajmuje 5,67 km² i na jego terenie zakazane jest między innymi:

- wydobywania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt, a także minerałów i bursztynu;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu,

Lasy na terenie gminy zajmują około 9% powierzchni, co jest niską wartością, przy średniej dla terenów Polski wynoszącej ponad 30%.

5.2.2. Zarys dziejów obszaru gminy

Osadnictwo w Gminie Kowala od pradziejów do średniowiecza

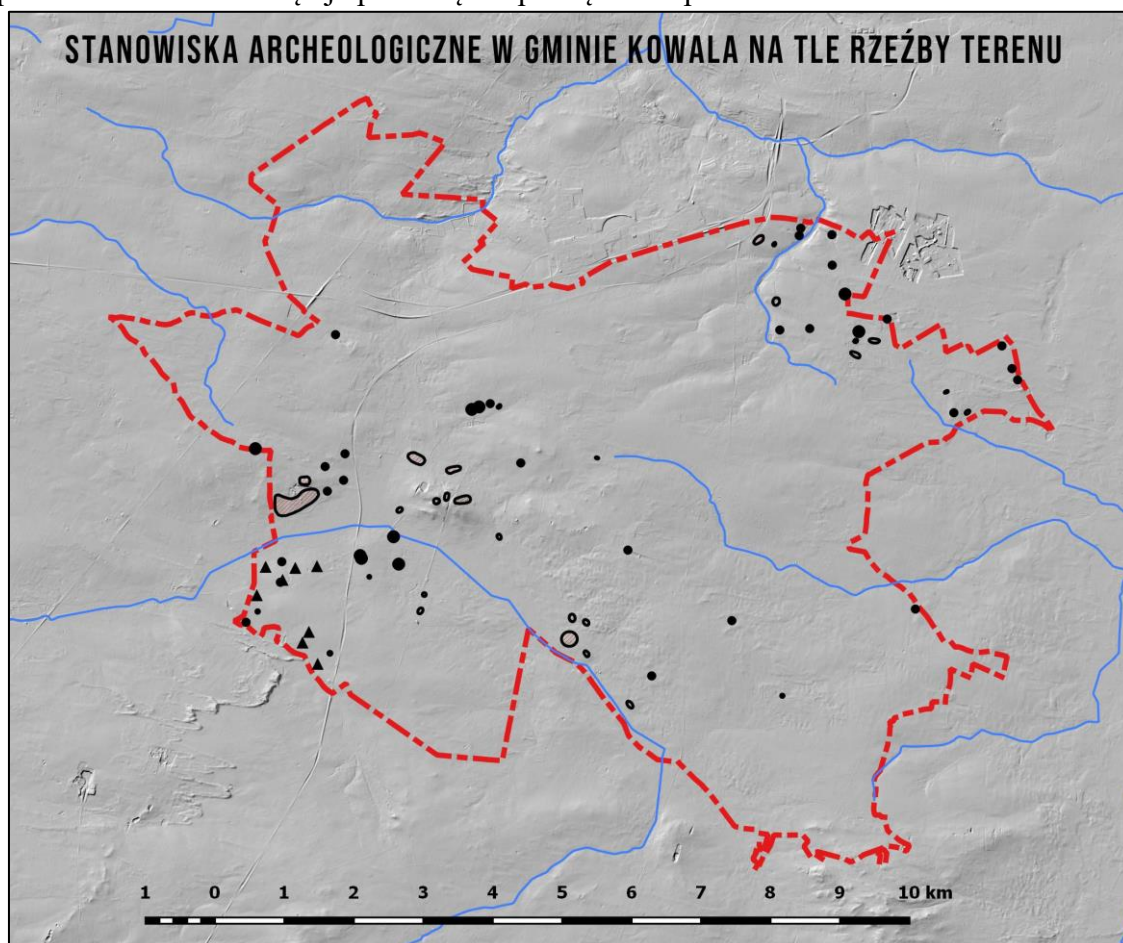
Tereny gminy Kowala były zasiedlane od pradziejów do czasów nam współczesnych. Potwierdzeniem tego są stanowiska archeologiczne odkryte podczas badań powierzchniowych wykonywanych w latach 1984, 1985, 2006, 2007, 2014 - badań powierzchniowych prowadzonych według metodologii Archeologicznego Zdjęcia Polski. Na przestrzeni dziejów obserwowany jest ścisły związek osadnictwa z siecią hydrograficzną, stanowiska archeologiczne zlokalizowane są przede wszystkim wzdłuż cieków wodnych. W efekcie badań powierzchniowych w ramach ogólnopolskiej akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski, które uwzględniały także wcześniejsze badania oraz luźne znaleziska ujawniono na terenie całej gminy 74 stanowiska, na których zarejestrowano 108 faktów osadniczych. Część terenów gminy była także niedostępna badaniom z uwagi na zajęcie terenów pod zabudowę, oraz w przypadku badań prowadzonych w latach 2006-2014 wskutek ugorowania terenów, przez co były one niedostępne prospekcji terenowej. Występujący na stanowiskach archeologicznych mało charakterystyczny materiał zabytkowy: ceramika, a przede wszystkim półwytwory i narzędzia z krzemienia bardzo często nie dawał możliwości dokładnego rozpoznania kultur archeologicznych a jedynie szerokie ramy chronologiczne, na przykład w przypadku 35 faktów osadniczych datowanie w obrębie: epoka kamienia – wczesny okres epoki brązu, mezolit – wczesny okres epoki brązu, neolit – wczesny okres epoki brązu. Na wyszczególnionych w tabeli 3, 74 stanowiskach archeologicznych wyróżniono, jak wspomniano wyżej 108 zespołów chronologiczno-funkcjonalnych zabytków - na niektórych stanowiskach reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż jednej jednostki chronologiczno-kulturowej; a wyszczególnione w tabeli rozróżnienie na osady i ślady

osadnictwa związane jest jedynie z liczebności materiału zabytkowego który wystąpił na powierzchni stanowiska, i w przypadku większej liczby artefaktów znalezisko określa się jako „osadę”, co oczywiście nie zawsze musi odzwierciedlać długotrwałość lub krótkotrwałość zasiedlania danego miejsca.

Najliczniej reprezentowane na terenie są zabytki pochodzące z okresów prądziejowych, bo aż 66 zespołów spośród wszystkich 108. Wśród 66 zespołów zabytków prądziejowych aż 41 zespołów zabytków, to znaleziska datowane według badaczy od schyłkowego paleolitu, poprzez mezolit, neolit do wczesnego okresu epoki brązu (wliczając w to 5 stanowisk datowanych na schyłkowy paleolit), reprezentowane przez mało charakterystyczne wytwory i półwytwory krzemienne, które były w użyciu przez długi czas. Na terenie gminy odkryto wiele stanowisk pracownianych, na których poddawano wstępnej obróbce licznie występujący w okolicy krzemień czekoladowy, przy bardzo nielicznych przypadkach używania powszechnie występującego narzutowego krzemienia kredowego. W grupie tej bardzo ciekawie prezentuje się 5 zespołów przynależnych do schyłkowego paleolitu. Pozostałe zabytki okresów prądziejowych to 8 zespołów datowanych na neolit – 4 stanowiska ludności kultury pucharów lejkowatych, 2 stanowiska ludności kultury amfor kulistych i 1 stanowisko ludności kultury ceramiki sznurowej; 5 zespołów datowanych na wczesny okres epoki brązu, bez przypisania ich do konkretnych kultur archeologicznych; 7 zespołów datowanych na epokę brązu, wśród których rozpoznano 3 stanowiska ludności kultury trzcinieckiej, 1 stanowisko ludności kultury łużyckiej z okresu epoki brązu; 2 stanowiska ludności kultury łużyckiej datowanych od późnej epoki brązu do okresu żelaza. Z okresów późniejszych, historycznych na terenie gminy odkryto 26 zespołów: 10 datowanych na wczesne średniowiecze (na ziemiach polskich od VI do końca XIII w.), z których najstarsze na terenie gminy są zabytki datowane na IX-X w., 6 zespołów ze średniowiecza oraz 16 zespołów datowanych na okres nowożytny. Stosunkowo dość liczną grupę stanowią stanowiska, dla których z powodu zaginięcia dokumentacji z badań przeprowadzonych w 1985 r. nie możemy podać żadnej chronologii, poza faktem, że stanowiska takie zostały zarejestrowane.

Bardzo nieliczną grupę stanowią znaleziska, co do których badacze nie mogli zawęzić ram czasowych, czy li znaleziska określane jako „starożytne” – stanowiska oraz „nieokreślone” – tylko 1 stanowisko. W przypadku materiału zebranego z powierzchni stanowisk, znaleziska te stanowią zazwyczaj liczną grupę i składają się na nie materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom prądziejowym. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres prądziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia funkcji a tym samym „nieczyłych” na ich datowanie.

Z przedstawionej analizy materiału zabytkowego, odkrytego podczas badań powierzchniowych można stwierdzić, że tereny gminy Kowala były zasiedlane w pradziejach, począwszy od paleolitu schyłkowego poprzez mezolit, neolit, wczesne okresy epoki brązu a następnie w okresie rozwiniętej epoki brązu i początkach epoki żelaza.

Dzięki znaleziskom z okresów pradziejowych z terenu gminy Kowala, możliwe jest przedstawienie zarysu pradziejów gminy. W próbie tej posiłkować się możemy dodatkowo licznymi znaleziskami zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach Mazowsza czy też Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisali procesy osadnicze zachodzące w pradziejach.

Paleolit i mezolit – starsza i środkowa epoka kamienia

Jak do tej pory na terenach gminy Kowala natrafiono na 5 znalezisk, związanych z pobytom najstarszych łowców i zbieraczy, których obecność została potwierdzona na stanowiskach w Dąbrówce Zabłotniej, Hucie Mazowszańskiej, Młodocinie Mniejszym i Romanowie. W okresie schyłkowego paleolitu tereny gminy odwiedzane były przez ludność, którą można łączyć z kręgiem kultur ludów koczowniczych trudniących się głównie polowaniem na renifery i drobniejszą zwierzynę oraz zbieractwem. Paleolit schyłkowy obejmuje okres późnego zlodowacenia, nieznacznie przekraczając granicę plejstocenu i obejmuje początki holocenu, zamykającym się w przedziale czasowym pomiędzy 14 tysiącleciem p.n.e. do 8 -7 tysiąclecia p.n.e.. Pozostałością bytności ludów penetrujących te ziemie są charakterystyczne zabytki krzemienne służące do wyrobu grotów strzał i narzędzi do obróbki skór. Pobyt łowców i zbieraczy z tego okresu, ze względu na charakter gospodarki – sezonowe obozowiska - był krótkotrwały i dlatego znaleziska należą do nielicznych i ubogich.

Okres mezolitu, nazywany środkową epoką kamienia, na ziemiach polskich datuje się na czas od około 8300 do około 4000 lat p.n.e. . Jest to okres ocieplenia klimatu, w którym panowały sprzyjające warunki dla osadnictwa. Tereny w okolicach większych rzek i ich dopływów, z licznymi piaszczystymi pagórkami, były typowymi miejscami obozowisk mezolitycznych myśliwych i rybaków. Jedynymi pozostałościami po ludności mezolitycznej są materiały krzemienne, głównie są to odpadki powstałe podczas wytwarzania narzędzi krzemienych lub napraw narzędzi krzemienych. Nielicznie znajdowane gotowe wyroby krzemienne to najczęściej zbrojniki strzał, z reguły takie, które zostały porzucone lub zniszczone w trakcie użytkowania. Ludność w okresie mezolitu reprezentowała typ gospodarki zbieracko-łowieckiej, co wymuszało przemieszczanie się z miejsca na miejsce w poszukiwaniu terenów obfitujących w pożywienie, często podążając za stadami zwierząt, na które polowano. Charakter gospodarki przyswajającej „dobra” natury rzutował z pewnością na strukturę społeczną i model osadniczy grup ludzkich. Na terenie gminy Wśród znalezisk na stanowisku z Młodocina Mniejszego badacze z dużą dozą prawdopodobieństwa wydzielili zabytki mezolityczne.

Neolit – młodsza epoka kamienna

Najstarszymi kolonizatorami ziem Polskich w okresie neolitu była ludność pochodzenia południowego tzw. kręgu kultur naddunajskich, których śladów na terenie Gminy Kowala jak do tej pory nie stwierdzono. Na terenie Gminy natrafiono na ślady kolonizatorów pochodzących z rolniczej **kultury pucharów lejkowatych (KPL)**, która reprezentowała już zawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Nazwa - kultura pucharów lejkowatych - pochodzi od charakterystycznych form naczyń glinianych, których część wylewowa była ukształtowana w formie zbliżonej do lejka. Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężajną. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna z okresu neolitu. Trwała ona na naszych ziemiach od około 3900 lat p.n.e. do około 1900 lat p.n.e. Na terenie gminy stanowiska związane z pobytom najwcześniejszych „rolników” stwierdzono w Hucie Mazowszańskiej, Parznicach i Trablicach.

Kolejną grupą ludności neolitycznej, jest ludność kultury amfor kulistych. Także w przypadku nazwy tej kultury, została ona zaczerpnięta od charakterystycznej formy naczyń wytwarzanych i użytkowanych przez jej ludność. Badacze przyjmują, że kultura ta powstała na podłożu kultury pucharów lejkowatych. Nasza wiedza o ludności tej kultury pochodzi przede wszystkim z nielicznych znalezisk grobów, w których wyposażeniu znajdowano gładzone krzemienne siekiery z krzemienia pasiastego. Groby ludności tej kultury z reguły występują na wyniosłościach, bardzo często są to pojedyncze groby, bardzo rzadko więcej niż trzy. Zmarli chowani byli w pozycji skurczonej, podczas gdy ludność kultury pucharów lejkowatych grzebała swoich zmarłych w pozycji wyprostowanej. Ponieważ zdarzało się, że wraz z ludźmi grzebano także bydło i inne zwierzęta domowe, wysnuto wniosek, że hodowla odgrywała dużą rolę u ludności tej kultury. Na terenie ślady bytności ludności tej kultury stwierdzono na dwu stanowiskach: w Hucie Mazowszańskiej oraz w Młodocinie Mniejszym.

Okres neolitu zamyka na opisywanym obszarze kultura ceramiki sznurowej. Nazwa pochodzi od charakterystycznego sposobu zdobienia naczyń glinianych odciskami sznura. Posługiwała się już przedmiotami i ozdobami metalowymi (miedź, brąz, srebro i nawet złoto). Społeczność o charakterze, jak się przypuszcza, koczowniczym – pasterskim. Rozpowszechniona szeroko w Europie środkowej i wschodniej. Liczna w Polsce południowej i wschodniej. Okres jej występowania to w przybliżeniu 2800 – 1900pne. Ludność reprezentująca tą kulturę wypełniła

terytoria opuszczane przez społeczności KPL. Z terenu gminy mamy jedno znalezisko pochodzące ze znaleziska luźnego grobu (cmentarzyska?) ludności tej kultury z Młodocina Mniejszego.

Epoka brązu

Znaleziska z epoki brązu, szczególnie najstarszych faz tej epoki są rozpoznane na terenie gminy Kowala przede wszystkim wśród materiałów krzemienney. Na ślady późniejszych osadników związanych z ludnością **kultury trzcinieckiej** z okresu epoki brązu natrafiono na stanowiskach archeologicznych w: Hucie Mazowskańskiej, Romanowie i Trablicach. Okres największego rozwoju tej kultury przypada na okres 1500 – 1300 l. p.n.e, kiedy to ludność tej kultury zajmuje rozległe obszary Mazowsza poprzez Lubelszczyznę po zachodnią Ukrainę. Ludność tej kultury posiadała umiejętność wytopu metali, w szczególności brązu i wytwarzała z niego zarówno narzędzia, broń jak i ozdoby. Nie odstąpiła jednak od wytwórczości krzemieniarskiej i właściwie przez cały okres jej trwania posługiwała się wyrobami krzemiennymi. Ludność tej kultury prowadziła raczej osiadły tryb życia trudniąc się głównie rolnictwem. Ludność kultury trzcinieckiej grzebała swoich zmarłych najczęściej w obrządku szkieletowym pod nasypami kurhanów, chociaż występują także groby szkieletowe płaskie, bez nasypu.

Stosunkowo mało licznie na terenie gminy Kowala reprezentowane są stanowiska ludności **kultury lużyckiej**, znane ze znalezisk na terenie gminy w Dąbrówce Zabłotniej, Hucie Mazowskańskiej oraz Rożkach. Znaleziska zabytków przypisywanych ludności tej kultury powszechnie występują na terenie Polski i Europy i datowane są od epoki brązu do epoki żelaza. Mieszczą się więc w dość rozległym przedziale chronologiczno-kulturowym, zarówno w środkowej jak i młodszej epoce brązu do epoki żelaza (od 1700-1500 p.n.e, faza środkowa do 700-400 p.n.e, faza późna sięgająca do epoki żelaza - tzw. Halsztat D). Należy do tzw. Kręgu kultur pól popielnicowych do którego zaliczana jest głównie ze względu na formę pochówków ciałopalnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Na cmentarzyskach znajdowane są liczne urny, często z bogatym wyposażeniem. Ludność tej kultury opanowała w wysokim stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Charakteryzowała się bogatym zdobnictwem wytwarzanych przedmiotów i naczyń. Zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające charakter obronny oraz budowała trudno dostępne warownie. Z terenu Polski znane są także grodziska tej kultury.

Okres lateński, okres wpływów rzymskich

Wśród stanowisk zarejestrowanych na podstawie znalezionych na powierzchni materiałów zabytkowych na terenie gminy Kowala nie wydzielono zabytków datowanych na okresy lateński oraz wpływów rzymskich. Okres w pradziejach Europy Środkowej i Zachodniej trwający od 400 p.n.e. do V w. naszej ery. W okresach tych na terenie Polski wyróżniono szereg kultur archeologicznych, jak kulturę pomorską, której stanowiska z terenów Polski znane są głównie z grobów popielnicowych znajdujących nie rzadko pod „kloszami” z dużych naczyń glinianych. Na obszarze swojego występowania w zwyczajach pogrzebowych ludności tej kultury występuje obrządek ciałopalny. Jego charakterystycznym elementem, są popielnice, na których umieszczano, w górnej części naczynia, schematyczne przedstawienie twarzy ludzkiej, symbolizującej zmarłego, czasem z dodatkowymi scenami rodzajowymi lub wyobrażeniami przedmiotów codziennego użytku i uzbrojenia (miecze, oszczepy, tarcze) umieszczanymi na brzuścu. Popielnice przykryte były pokrywkami niekiedy stylizowanymi na nakrycie głowy. Dodatkowo czasami nakładano na nie naszyjniki lub napierśniki, a plastyczne przedstawienia uszu zdobiono kolczykami. Zwyczaj dekorowania popielnic symbolicznymi twarzami ludzkimi zanikł w IV w p.n.e. Popielnice (zazwyczaj 5-6, maksymalnie do 30 sztuk) z popiołami zmarłych

ustawiano w prostokątnych skrzyniach z kamiennych płyt, stąd też inna nazwa tej kultury – kultura grobów skrzynkowych. Ubogie wyposażenie grobowe stanowią ozdoby oraz narzędzia, bardzo rzadko broń. W tym czasie Europa znajdowała się pod kulturowymi wpływami stylu lateńskiego wywodzącymi się z obszarów zamieszkałych przez Celtów. Na obszarze swojego występowania w zwyczajach pogrzebowych ludności tej kultury występuje obrządek ciałałpalny. Ubogie wyposażenie grobowe stanowią ozdoby oraz narzędzia, bardzo rzadko broń.

W okresie wpływów rzymskich na terenach Mazowsza na dużą skalę w wiekach od IV w. p.n.e. do II w. n.e., prowadzono wytop żelaza, z którego następnie produkowano broń i narzędzia gospodarcze. Uznaje się, że było to drugie, po ośrodku w Górach Świętokrzyskich centrum hutnictwa metalurgicznego na terenie Polski. Archeolodzy przypuszczają, że wytwarzana w wielkich ilościach broń eksportowana była na rynek zewnętrzny: do plemion germańskich walczących z Imperium Rzymskim. Produkcja żelaza na terenach tych była możliwa ze względu na występowanie rudy darniowej, łąkowej i bagiennej oraz dużych ilości marglu, który był wykorzystywany w procesie technologicznym przy wytopie żelaza. Wokół znajdowała się puszca dzięki której pozyskiwano niezbędny do wytopu w dymarkach węgiel drzewny.. Przynależność etniczna ludów zamieszkujących w tym czasie tereny Polski jest tym bardziej nie znana. Tworzyły ją być może plemiona zaliczane przez starożytnych autorów do, między innymi germańskich ludów. Dla terenów Polskich byłiby to Wandalowie. Nie brak jednak teorii o miejscowym - autochtonicznym pochodzeniu ludności, pozostającej pod wpływem starożytnego Rzymu i ludów migrujących przez jego prowincje. Liczni badacze sugerują, że ludność zamieszkująca w tym czasie tereny w dorzeczu Wisły mogła stanowić element protosłowiański. Znaleźiska przedmiotów kultury materialnej manifestują się elementami uzbrojenia, są to miecze, „umba” tarcz, noże, groty włóczni i strzał, oraz bogatym zdobnictwem przedmiotów metalowych, zarówno z metali szlachetnych, jak i brązu, miedzi. Są to głównie różnego rodzaju zapinki (fibule), guzy, pierścienie itp. Często spotykane są rzymskie denary zarówno z okresu Republiki jak i cesarstwa.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

Okres ten jest nierozdzielnie związany z żywiołem słowiańskim i początkami Państwowości Polskiej. Najstarsze datowane znaleźiska z okresu wczesnego średniowiecza z terenu gminy Kowala pochodzą z IX-X w. brak jest datowanych stanowisk z wcześniejszych faz wczesnego średniowiecza. Przez analogie do sąsiadujących obszarów możemy sądzić, że były to osady otwarte w formie mniejszych lub rozległych osad, niekiedy wzmocnionych ostrokołem. Znaleźiska z późniejszych wieków, to jest osadnictwo od XV w. znajduje swoje odzwierciedlenie w źródłach historycznych, mówiących o zasiedleniu tych terenów dopiero od XV w. z czasem przechodząc w większe majątki szlacheckie zaliczane już do okresu Staropolskiego. Z okresu tego dysponujemy już źródłami pisanymi, z których pochodzą wzmianki o najstarszych miejscowościach w gminie. Dla porządku poniższe informacje dotyczące najstarszych wzmianek o miejscowościach w gminie podajemy w porządku alfabetycznym a dane skąd je zaczerpnięto pochodzą z dwu źródeł: *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, pod red. Kazimierza Rymuta, *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna* (<http://www.slownik.ihpan.edu.pl>)

Adamów Część ziemi dworskiej w Rożkach na przełomie XIX i XX wieku została sprzedana kolonistom i w ten sposób powstała osada zwana Kolonia Rożki zwana też Adamowem

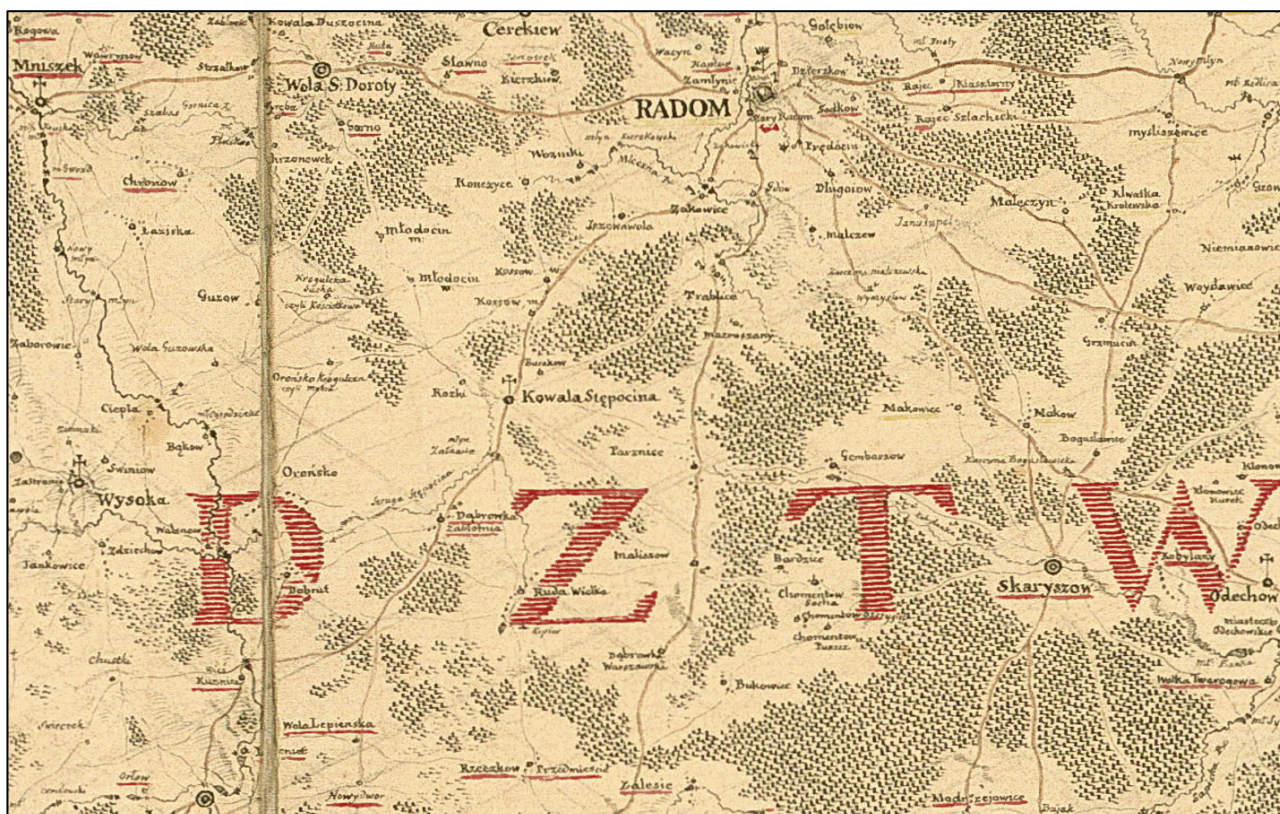
Augustów wieś po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1900 r. wymieniana jest w Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów

słowiańskich (tom. XV/1 s. 51) – wieś posiadała w tym czasie 8 domów, 71 mieszkańców, 180 mórg.

- Bardzice** po raz pierwszy w źródłach w 1418 r. Jako *Barzycze*; w 1452 r. *Barszicze*; w 1569 r. *Barzicze*; w 1787 r. *Bardzice*.
- Bukowiec** po raz pierwszy w źródłach w 1470 jako *Bucovyecz*; w 1508 jako *Bukowyecz*; w 1569 jako *Bukowiecz*; w 1880 jako *Bukowiec*.
- Dąbrówka Zabłotnia** po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1377 r. z *Dąbrowy vel Dąbrówki*; w 1470-80 jako *Dambrowka Zabłotna*; w 1516 r. *de Zabłotna Dambrowka*; w 1529 r. *Dąmbrowka Zabłotna*; 1564-65 *Zabłotna Dąbrowka*; w 1569 *Zabłotna Dąbrowka*; w 1787 r. *Dąbrowka Zabłotnia*. Najwcześniejsze są zapiski herbowe z 1377 roku, które informują o Piotrze z Dąbrówki herbu Nieczuja. Jego potomkowie władali wsią co najmniej do końca XV wieku. W końcu XV wieku notowany jest Andrzej herbu Nieczuja którego potomkowie przyjęli już nazwisko Dąbrowscy. W XVI wieku Dąbrówka stała się własnością rodu Parysów z Mazowsza, następnie jak wiele wsi w okolicy należała do Piasecki i Rudzkich a w końcu 18 wieku do Czermińskich. Majątek ziemski Dąbrówka Zabłotnia obejmował w pierwszej połowie 19 wieku folwarki Dąbrówka i Helenów.
- Grabina** wieś po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1877 r. wymieniana jest w Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (tom. II s. 767)
- Huta Mazowszańska** wieś po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1882 r. wymieniana jest w Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (tom. III s. 232)
- Józefów** wieś po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1827 w Tabelli miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności, I-II Warszawa 1827 r.
- Kończyce Kolonia** dziś Kończyce i Kończyce-Kolonia; po raz pierwszy w źródłach w 1412 r. jako *Cunczicze*, w 1508 jako *Kunyczycze*; w 1529 jako *Kvnczycze*; w 1569 *Konczicze*; w 1787 jako *Kończyce*.
- Kosów** po raz pierwszy w 1395 *de Cossow*; w 1413 *Coszow*; 1415 *Cossow*; 1450 jako *Kosszow*; 1470-1480 jako *Kozow Maior*, *Kozow Minor*; w 1508 *Kossow*, *Chossow Minor*; w 1787 jako *Kossow większy*, *Kossow mniejszy*;
- Kotarwice** po raz pierwszy w źródłach w 1529 jako *Kotarbycze*; w 1827 jako *Kotarwice*;

Kowala	Kowala-Stępcina, po raz pierwszy w źródłach z lat 1325-1327 <i>de Chowale, Cowale, Kowale</i> ; 1470-1480 jako <i>Cowalya Stępczina</i> ; w 1529 <i>Kowalia Stępcyna</i> ; 1564-65 <i>Kowalya</i> ; w 1787 <i>Kowala Stępcina</i> .
Ludwinów	wieś po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1827 w Tabelli miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności, I-II Warszawa 1827 r.
Maliszów	po raz pierwszy w źródłach z 1470-80 jako <i>Małyeschow</i> ; w 1529 <i>Maleschow, Malyessow</i> ; 1564-64 jako <i>Malyeszow</i> ; 1569 <i>Maliessow</i> ; w 1787 jako <i>Maliszów</i>
Mazowszany	po raz pierwszy w źródłach w 1412 jako <i>Maszowsani</i> ; 1418 <i>Maszowszany</i> ; 1470-80 jako <i>Mazowschany</i> ; 1508 jako <i>Mazowszany</i> ;
Młodocin Mniejszy	po raz pierwszy w źródłach z 1508 jako <i>Mlodoczin Maior Mlodoczin Minor, Mlodeczyn</i> ;
Parznice	po raz pierwszy w źródłach w 1411 jako <i>Parznicze</i> , w 1412 <i>Parsznice</i> ; w 1508 jako <i>Parnycze</i> ; w 1569 jako <i>Parznicze</i> ;
Romanów	wieś po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1877 r. wymieniana jest w I. Zinberg, Skorowidz Królestwa Polskiego czyli Spis alfabetyczny miast, wsi, folwarków ... I-II, Warszawa 1877.
Rożki	Początki miejscowości sięgają XV wieku. Według Długosza wieś należała wówczas do Andrzeja Kossowskiego z Kosowa. W 1569 roku właścicielem większej części wsi był Mikołaj Roszkowski a reszty Piotr Skarbek. nazwę zapisywano wtedy jako <i>Roski</i> . Jako kolejnych właścicieli wymienia się ród Trejdów. W końcu XVIII wieku właścicielem wsi był Jan Rogowski. Wieś pod nazwą <i>Roszki</i> umieszczono w spisie podatkowym z 1789 roku. W początkach XX wieku wieś należała do Adama Kownackiego, Przed II wojną światową należała do Alexandry Karczewskiej oraz do Jerzego Mariana Pikulskiego i Zofii z Karczewskich Pikulskiej.
Ruda Mała	dziś Ruda Mała i Ruda Wielka, dwie wsi, w gm. Kowala i Wierzbica, nazwa <i>Ruda</i> pojawia się w 1405; w 1470-80 <i>Ruda Magna</i> ; w Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (tom. IX s. 886) <i>Ruda Mała, Ruda Wielka</i> ;
Trablice	po raz pierwszy w źródłach w 1508 jako <i>Trawlycze, Trawnycze, Thrawlycze</i> ; w 1569 <i>Trablicze</i> ;

Nazwa wsi *Chowale* pojawia się po raz pierwszy w kościelnych spisach podatkowych z lat 1325–1327, a jako *Cowalya Sthepoczina* w kronikach Długosza z lat 1470–1480 - drugi człon nazwy odróżniał miejscowość od Kowali Duszociny, będącej wówczas własnością tego samego rycerza Pakosza Duszota. Wieś od końca XV w. do XVIII w. często zmieniała właścicieli i była własnością m.in.: Łodziów z Wielkopolski, Piaseckich, Kamienieckich, Gojskich herbu Doliwa. W 1784 r. Kowalę oraz Rudę Wielką kupił Jan Rogowski herbu Jastrzębiec, który był fundatorem nowej świątyni, konsekrowanej w 1790 r. Po pożarze kościoła w 1794 r. wybudowano w innym miejscu Kowali nową murowaną świątynię, konsekrowaną w 1806 r. i istniejącą do dzisiaj jako kościół parafialny pw. św. Wojciecha.

Tereny gminy Kowala na mapie w skali 1:250 000 z 1791 K. de Perthees: *Mappa Szczegulna Woiewodztwa Sandomierskiego Zrządzona Z Innych Wielu Mapp Miejscowych Tak Dawniey Jak I Swiezo Odrysowanych Tudziesz Goscincowych I Niewątpliwych Wiadomosci, Wszystko Wedlug Reguł Geograficznych i Obserwacyi Astronomicznych*

rozegrała się zwycięska bitwa, którą stoczyły oddziały powstańcze Cieszkowskiego i Eminowicza. W „Kalendarzu Narodowym na rok 1865” wydanym w Dreźnie w 1864 r. znalazła się poniższa grafika. A naoczny świadek tak relacjonował tę bitwę:

Dzień 23 sierpnia 1863 r. zajaśniał pogodnym obliczem a pogoda dnia odbijała się w sercach i umysłach naszej wiary, której spotkanie się z nieprzyjacielem było pożądane zawsze. Dnia tego oddziały Eminowicza i Ćwieka wynoszące 500 ludzi, obozowały we wsi Kowali, leżącej w pobliżu gościńca prowadzącego z Radomia do Ilży. – Właśnie co spożywszy wieczerzę, udali się w drogę, kiedy tylne straże dały znać, że Moskale nadciągają od strony Ilży. Na tę wiadomość, zatrzymaliśmy się poczęliśmy formować w szyk bojowy. Moskale tymczasem, w sile trzech rot piechoty, dwóch szwadronów dragonii i półsotni kozaków, wpadli do opuszczonej przez nas wioski i zaczęli swoje gospodarstwo od podpalania jej na wszystkie rogi. Kolumna nasza, zaczęła się posuwać na powrót ku Kowali, ogarniętej na wszystkie strony płomieniami. Moskale przyjęli nas najprzód tyralerskim a potem rotowym ogniem. Oddział kosynierów został przeznaczony do szturm, a dowódzca ich porucznik Władysław Zaremba, spostrzegłszy wahanie się, w te do nich odezwał się słowa: -Wiara! ... oto patrzcie! ... poganie kościół palą, czyż się temu spokojnie przypatrywać mamy? ... Słowa te z zapalem wyrzeczone, nie pozostały bez skutku, a dzielne kosynier z pieśnią na ustach: „Hej ostre kosy nasze ...” rzucili się do Szturmu.” Moskale widząc biegnących kosynierów, przypuścili ich na kroków 12, lecz dłużej wytrzymać nie mogli i w największym

Przed bitwą pod Kowalą.

nieładzie poczęli uciekać. Pół mili ścigani byli przez naszych, lecz ucieczka moskali nie zna zwykle granic; oparli się dopiero w murach Radomia. Tym sposobem pozycja została zdobytą. Z naszych polegli: porucznik od kosynierów Marcinkowski i 17 szeregowych, ranni: Zaremba, Jurkowski i 40 szeregowców. Moskali padło 39, rannych nierównie więcej. Do klęski Moskali przyczyniła się ta okoliczność, że kiedy wieczór zapadł, jasność płomieni palącej się wsi w ich tyle, oświecała jak najwyraźniej ich kontury, strzelcy więc nasi bezpiecznie w krzakach ukryci, brali ich dowolnie na cel i gdyby nie spieszna ucieczka, mało z nich byłoby uszło żywcem. Wkraczając do wsi,

opuszczonej od wszystkich mieszkańców, postrześliśmy u progu chaty na uboczu stojącej, siedzącą staruszkę – przebierającą w palcach różaniec. Dziwne wrażenie sprawiał tej jej spokój duszy na to wszystko, co się koło niej działo – była ona świadkiem gdy Moskale wieś podpalili, gdy ją płomienie ogarnęły a nie jedna kula przebiegła koło jej uszów. Jakiem okiem na to patrzyła, jakim sercem czuła, sama tylko pojąć zdołała!

W czasie Powstania Styczniowego dziedziczką wsi została Klementyna Deskur, która wraz z mężem wspierała powstańców. Tuż po powstaniu Kowala jako dosyć duża parafialna osada została siedzibą gminy. Po tym czasie majątek został sprzedany Zofii i Szczepanowi Bukowieckim, a następnie Władysławowi Kuźnickiemu. Jego córka Maria Kuźnicka objęła zarząd majątku Kowali w 1919 r. i wspólnie z mężem Aleksandrem Bronisławem Colonne-Walewskim gospodarowali do 1945 r. Ówczesna właścicielka Kowali była społecznikiem – za zaangażowanie i pomoc innym ludziom została nagrodzona w 1928 r. medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości. Na początku drugiej wojny światowej przez tereny powiatu radomskiego przetoczyły się wojska polskie i niemieckie. Po wybuchu II wojny światowej Kowala już na początku września została zajęta przez wojska niemieckie, jednak wojna przebiegła tu dosyć spokojnie, nie było pacyfikacji wsi czy masowych wysiedleń. Walewscy w miarę możliwości pomagali uciekinierom, partyzantom i mieszkańcom okolicznych wsi, a we dworze zorganizowano tajne nauczanie. Dwór w 1942 r. został przejęty przez Niemców, a po wyzwoleniu przez wojska radzieckie w 1945 r. majątek uległ parcelacji. W Lesie Kosowskim w okresie okupacji Niemcy dokonywali egzekucji, z których pierwsza miały miejsce prawdopodobnie już jesienią 1939 roku. Łączna liczba ofiar nie jest dokładnie znana – prowadzone w drugiej połowie lat 40-tych ekshumacje nie doprowadziły do odnalezienia wszystkich mogił. Powodem był fakt, że w 1944, wraz ze zbliżaniem się linii frontu do Radomia, Niemcy rozkopywali groby i palili zwłoki, zacierając w ten sposób ślady zbrodniczej działalności. Podawana liczba zamordowanych waha się pomiędzy liczbą 800 a 1500 osób.

W 1975 roku po wprowadzeniu dwustopniowego podziału terytorialnego kraju i likwidacji powiatów gmina Kowala znalazła się w województwie radomskim. Od 1 stycznia 1999 r. po kolejnej reformie administracyjnej gmina Kowala weszła w skład nowoutworzonego powiatu radomskiego w województwie mazowieckim.

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Ochrona dziedzictwa niematerialnego definiowana jest jako środki mające

na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego: identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmocnienie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamenty pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwara;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

Dziedzictwo niematerialne na terenie kultywowane jest głównie poprzez zachowanie obrzędowości zwyczajów dorocznych – na przykład doroczne dożynki, tradycje związanych ze świętami kościelnymi, silną tradycję patriotyczną, najczęściej manifestowaną poprzez oprawę religijno-patriotyczną uroczystości i imprez. Obrzędowość kościelna to także dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne.

Tradycje kulinarne to także część dziedzictwa niematerialnego będąc także istotną częścią tożsamości kulturowej, a pielęgnowanie dziedzictwa kulinarnego w oparciu o produkty tradycyjne i regionalne jest kluczem do rozwoju regionu i szansą dla jego mieszkańców. Produkty tradycyjne, dzięki niezmiennej od lat recepturze wytwarzania, gwarantują wyjątkowe cechy i właściwości wyrobu. Produkt, który wśród mieszkańców jest najbardziej rozpoznawalny i kojarzony z gminą Kowala powinien być zgłoszony na Krajową Listę Produktów Tradycyjnych w Ministerstwie Rolnictwa. Krajową Listę Produktów Tradycyjnych utworzono na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych. Jednym z głównych celów powstania tej listy jest promocja i rozpowszechnianie informacji o produktach wytwarzanych tradycyjnymi, historycznie ugruntowanymi metodami na terenie kraju, po to, aby następnie móc je skuteczniej promować także za granicą. Należałoby podjąć inicjatywę w celu wypracowania z lokalną społecznością (np. na Dożynkach Gminnych lub podobnych uroczystościach lub w formie otwartego konkursu skierowanego do mieszkańców gminy) lokalnego produktu kulinarnego i jego zarejestrowanie na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi lokalnych produktów.

Równie ważnym elementem spójności obszaru są wspólne doświadczenia historyczne, świadczące o zaangażowaniu mieszkańców w walkę o odzyskanie niepodległości.

5.2.4. Infrastruktura kultury

Gminna Biblioteka Publiczna w Kowali-Stępcinie powstała w 1947 roku. Powołana została na mocy Uchwały Nr X/30/2004 r Rady Gminy Kowala z dnia 22.10.2014 r. Od 1 stycznia 2005 roku jest samodzielną instytucją kultury działającą na podstawie Statutu Gminnej Biblioteki Publicznej

w Kowali Stępcinie. Biblioteka posiada 3 filie: w Bardzicach, Młodocinie Mniejszym oraz w Parznicach. Biblioteka w Kowali-Stępcinie powstała w 1947 r. Biblioteka w Bardzicach w 1948 r., Biblioteka w Parznicach w 1954 r. a Biblioteka w Młodocinie Mniejszym w 1960 r.

W 2020 r. Rada Powiatu Radomskiego powołała Powiatowy Instytut Kultury (PIK). Celem powołania PIK było wspieranie istniejących wydarzeń kulturalnych, wypracowania nowych oraz sprawowanie nadzoru merytorycznego nad bibliotekami na terenie Powiatu Radomskiego.

Wydarzenia kulturalne organizowane i współorganizowane przez Gminną Bibliotekę Publiczną w Kowali-Stępcinie:

- Narodowe Czytanie
- Cykliczne konkursy plastyczne: „Najpiękniejsze karty Wielkanocne”, „Magiczne karty Bożonarodzeniowe”

Organizacje pozarządowe prowadzące oraz działalność pożytku publicznego

Miarą aktywności społecznej Mieszkańców danego obszaru jest przede wszystkim liczba aktywnie działających organizacji pozarządowych na tym terenie. Gmina Kowala posiada relatywnie duży potencjał kapitału społecznego i rozwija się też dzięki działalności grupy sprawdzonych i doświadczonych organizacji pozarządowych. W 2021 roku w Gminie Kowala było zarejestrowanych 11 organizacje pozarządowe:

1. Stowarzyszenie Wspierania Rozwoju Gminy Kowala
2. Stowarzyszenie „Wspólna Sprawa”
3. Stowarzyszenie „Nasza Wieś Józefów”
4. Stowarzyszenie „Zenonów Naszą Przyszłością”
5. Stowarzyszenie Przyjaciół Publicznej Szkoły Podstawowej im. Janusza Korczaka w Kowali-Stępcinie
6. Koło Gospodyń Wiejskich „MALISZOWIANKI”
7. Koło Gospodyń Wiejskich „KOSOWIANKI”
8. Ludowo –Uczniowski Klub Sportowy „LUKS KOWALA”
9. Gminny Klub Sportowy „ZORZA KOWALA”
10. Uczniowski Ludowy Klub Sportowy „JUDO KOWALA”
11. Gimnastyczny Klub Sportowy „QUIK FLIK”

Gmina Kowala realizuje zadania ze sfery publicznej we współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na podstawie podejmowanych corocznych Uchwał Rady Gminy Kowala „w sprawie uchwalenia rocznego programu współpracy Gminy Kowala z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego”.

Turystyka

Przez południowo-zachodnią część gminy prowadzi żółty szlak pieszy PTTK Orońsko – Orońsko. Przez obszar gminy przebiegają również szlaki rowerowe:

- czerwony „Trakt okrężny” Wierzbica – Wierzbica,
- zielony „Trakt główny” Niedarczów – Radom Krychnowice ,
- czarny „Trakt północ-południe” Mirów – Sołyków,
- niebieski „Błękitny trakt” Radom Cudnów – Ruda Wielka,

- szlaki rowerowe Związku Gmin Radomka: szlak czarny Jaszowice: Wolanów-Kowala Duszcina -Jarosławice-Stary Młyn- Domaniów.

Na terenie gminy brak jest infrastruktury rowerowej (drogi dla rowerów, pasy rowerowe, ciągi pieszo-rowerowe).

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2022 poz. 840), formami ochrony zabytków są:

- ✓ wpis do rejestru zabytków;
- ✓ uznanie za pomnik historii;
- ✓ utworzenie parku kulturowego;
- ✓ ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Kowala funkcjonują wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa wymienia kolejno: prowadzenie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych. Należy uzyskać zgodę konserwatora również na przemieszczanie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego oraz zmianę jego przeznaczenia i sposobu korzystania z tego zabytku, a także na umieszczanie urządzeń technicznych i reklamowych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. W przypadku archeologii niezbędne jest uzyskanie pozwolenia na badania archeologiczne oraz na poszukiwania prowadzone przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Pozwolenie WKZ ma formę decyzji administracyjnej, tak więc w toku postępowania mają zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

Tryb wydawania pozwoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*. Rozporządzenie to precyzuje zakres wniosku i załączników dla każdego typu działań przy zabytku.

Prowadzenie jakichkolwiek działań, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych w obiekcie zabytkowym, jak i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego zgodnie z art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 poz. 840 ze zm.).

Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;*
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;*
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;*
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;*
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 7) trwale przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;*
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.*

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Kowala znajduje się osiem zespołów zabytków i zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Wszystkie zostały wymienione w tabeli nr 1 poniżej. Są to tym samym najcenniejsze elementy krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegające ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w Gminie Kowala

	MIEJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	ADRES	NR DZIAŁKI	CZAS POWSTANIA	REJESTR ZABYKÓW	
						NR REJESTRU	DATA DECYZJI
1.	Bardzice	Kościół drewniany p.w. św. Andrzeja Boboli		obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1019/1	1771-1773	176/A/82	18.06.1982

2.	Bardzice	Dzwonnica drewniana przy kościele p.w. św. Andrzeja Boboli		obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1019/1	2 poł. XVIII w., 1956 r.	27/A/80	25.04.1980
3.	Kowala-Stępcocina	Park dworski		obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2035/13	poł. XIX w.	764	18.12.1957
4.	Kowala-Stępcocina	Kościół parafialny p.w. św. Wojciecha	ul. Radomska 26-624 Kowala-Stępcocina	obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548	1796-1806	78/A	10.03.1981
5.	Kowala-Stępcocina	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki	ul. Radomska 26-624 Kowala-Stępcocina	obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548, 2545/1	pocz. XIX w.	466/A	05.11.1991
6.	Kowala-Stępcocina	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. św. Wojciecha	ul. Radomska 26-624 Kowala-Stępcocina	obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548	XIX w.	78/A	10.03.1981
7.	Kowala-Stępcocina	Brama kościelna	ul. Radomska 26-624 Kowala-Stępcocina	obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2035/13	XVIII w.	116/B/95	11.05.1995
8.	Mazowszany	Park dworski		obręb: MAZOWSZANY ID: 142507_2.0017.146/1	1 ćw. XIX w.	753/A/57	19.12.1957

Tabela nr 2: Zabytki nieruchome archeologiczne wpisane do rejestru zabytków w Gminie Kowala

	Zweryfikowana nazwa miejscowości	Nazwa miejscowości w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków	Nr st. w miejsc.	Nr ob. AZP / nr stan. na obszarze	Funkcja – chronologia stanowiska
1.	KOWALA	Kowala Stępcocina	1	AZP 76-67/1	grodzisko stożkowe – średniowiecze 2 poł. XIII-XV/XVI w. wpis do rejestru zabytków decyzją 332/2012

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Z przyczyn bezpieczeństwa zgromadzonych zabytków w programie opieki nad zabytkami nie podaje się szczegółów dotyczących zabytków ruchomych .

5.3.3. Zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ewidencja prowadzona jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840). Stanowi ona zbiór kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa, sporządzanych zgodnie z przepisami Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków,

krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r. nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021. poz. 56).

Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. Zgoda właściciela zabytku nie jest wymagana w wypadku kart ewidencyjnych zabytków nieruchomości.

Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków, składającą się z kart ewidencyjnych, zawierających następujące informacje: nazwa, materiał, technika, miejscowość, adres i miejsce przechowywania, przynależność administracyjna, właściciel i jego adres, forma ochrony, opracowanie karty ewidencyjnej, styl, czas powstania, autor, szkoła, warsztat, wymiary, liczba obiektów; fotografia, opis, znaki, sygnatury, napisy; historia, stan zachowania i najpilniejsze postulaty konserwatorskie, akta archiwalne, źródła ikonograficzne, adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach, uwagi. Wpis do wojewódzkiej ewidencji zabytków nie wywołuje skutków prawnych. Sporządzenie karty ewidencyjnej stanowi formę dokumentacji i rozpoznania zasobu zabytków ruchomych na terenie województwa. Rodzi jednak pewne obowiązki informacyjne (zob. art. 28 u.o.z.o.z.). Do zabytków nieruchomych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków zastosowanie będzie miał również art. 31 ust. 1a u.o.z.o.z., zgodnie z którym osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

1. Roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
2. Roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82 a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

Dzięki wojewódzkiej ewidencji zabytków, która odzwierciedlać powinna cały zasób zabytkowy na danym terenie, można umiejscowić dany obiekt we właściwym miejscu w hierarchii wartości obiektów historycznych. Skutkiem wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków, prowadzonej niezależnie od rejestru przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest obowiązek informacyjny. Zgodnie z art. 28 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5 nin. ustawy, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1. Uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
2. Zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
3. Zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;

4. Zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Listę obiektów zabytkowych ujętych w prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie przedstawiono w tabeli nr 2 – są to zabytki, które posiadają karty ewidencyjne zabytku nieruchomego i zostały ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Kowala.

5.3.4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dokumenty te zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym relacji gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2022 poz. 840). Pomimo to, w piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków” w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 poz. 56) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o

wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 poz. 56) nałożyło na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązek niezwłocznego zawiadomienia właściciela lub posiadacza zabytku o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia do gminnej ewidencji zabytków, o zamiarze wyłączenia z gminnej ewidencji zabytków oraz o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym, dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw znacząco wzmocniła rangę gminnej ewidencji zabytków nakładając obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Włączenie zabytku do gminnej ewidencji zabytków skutkuje ich ochroną (obiekty i obszary) i ujęcie w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w:

- miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i innych dokumentach planistycznych - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- decyzji o warunkach zabudowy - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego - wojewoda lub starosta przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- prawie budowlanym – pozwolenia na budowę lub rozbiórkę uzgadniane są z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie zostanie potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków, które zostały ujęte w gminnej ewidencji zabytków na wniosek wójta (burmistrza, prezydenta miasta) decyduje wójt z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – **w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W przypadku zabytków ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków, zabytek może zostać wyłączony z gminnej ewidencji zabytków po uprzednim wyłączeniu zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.**

W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na wójcie spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Gmina Kowala posiada gminną ewidencję zabytków, która została przyjęta Zarządzeniem nr 92.2023 Wójta Gminy Kowala z dnia 8 sierpnia 2023 w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kowala. Gminna ewidencja zabytków Gminy Kowala prowadzona jest w formie kart adresowych według obowiązującego wzoru, zgodnego z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j. Dz. U. 2021 poz. 56).

5.4.1. Zabytki nieruchomości ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Kowala

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków).

Obecnie Gmina Kowala posiada Gminną Ewidencję Zabytków, przyjętą Zarządzeniem Wójta.

Tabela nr 3: Zabytki nieruchomości w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kowala – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne zostały ujęte w tabeli nr 4.

	MIEJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	ADRES, NR DZIAŁKI	CZAS POWSTANIA	NR WPISU DO REJESTRU ZABYTEKÓW Z DNIA	INNE FORMY OCHRONY	STAN ZACHOWANIA
1.	Bardzice	Kościół drewniany p.w. św. Andrzeja Boboli	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1019/1	1771-1773	176/A/82 z 18.06.1982	WEZ	dobry
2.	Bardzice	Dzwonnica drewniana przy kościele p.w. św. Andrzeja Boboli	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1019/1	2 poł. XVIII w., 1956 r.	27/A/80 z 25.04.1980	WEZ	dobry
3.	Bardzice	Brama drewniana w ogrodzeniu kościoła	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1029/3	2 poł. XVIII w., 1956 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry

		p.w. św. Andrzeja Boboli					
4.	Bardzice	Ogrodzenie drewniane z kapliczkami przy kościele p.w. św. Andrzeja Boboli	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1019/1, 1029/3, 1030/2, 1031/2, 1122/3	3 ćw. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
5.	Bardzice	Rzeźby drewniane z kapliczkami przy kościele p.w. św. Andrzeja Boboli	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1019/1, 1029/3, 1030/2, 1031/2, 1122/3	3 ćw. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
6.	Bardzice	Krzyż na cokole	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1119	1901 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry/dostateczny połączona ostrosłupowa nadstawka
7.	Bardzice	Krzyż na cokole	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.943	1931 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry/dostateczny; zniszczona podstawa krzyża
8.	Bardzice	Krzyż na cokole	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.40/1	1935 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
9.	Bardzice	Cmentarz rzymskokatolicki	obręb: BARDZICE ID: 142507_2.0002.1032/2, 1033/2, 1034/2, 1035/2, 1036, 1123/1	po 1945 r.		WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTKÓW	dobry
10.	Bukowiec	Kapliczka domkowa, murowana	obręb: BUKOWIEC ID: 142507_2.0006.605	1 ćw. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
11.	Grabina	Kapliczka w formie krzyża, na cokole	obręb: GRABINA ID: 142507_2.0006.137/4	1939 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
12.	Grabina	Dom murowany z kamienia	Grabina nr 7 obręb: GRABINA ID: 142507_2.0006.313	XIX/XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
13.	Grabina	Dom mieszkalny, drewniany	Grabina nr 9 obręb: GRABINA ID: 142507_2.0006.272	1 ćw. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
14.	Grabina	Dom mieszkalny, drewniany	Grabina nr 10 obręb: GRABINA ID: 142507_2.0006.317	1 ćw. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
15.	Grabina	Kapliczka w formie krzyża, na cokole	obręb: GRABINA ID: 142507_2.0006.10	1902 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
16.	Huta Mazowskańska	Kapliczka w formie krzyża, na cokole	obręb: HUTA MAZOWSZAŃSKA ID: 142507_2.0005.382/2	1946 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
17.	Kosów	Park podworski	obręb: KOSÓW WIĘKSZY ID: 142507_2.0009.1080/2, 1080/3, 1080/4, 1080/5	XIX/XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	pozostałości parku zachowane szczątkowo; zachowane fragmenty alei dojazdowych, układ parku nie zachowany, kompozycja nieczytelna
18.	Kosów	Spichlerz w zespole podworskim	obręb: KOSÓW WIĘKSZY ID: 142507_2.0009.1080/4	XIX/XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
19.	Kosów	Kapliczka murowana	obręb: KOSÓW MNIejszy ID: 142507_2.0010.17/12	I poł. XX w.		WEZ MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
20.	Kowala-Stępcina	Park dworski	obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2035/13	poł. XIX w.	764 z 18.12.1957	WEZ	park zdewastowany, układ trzech alei czytelny, całość kompozycji słabo czytelna
21.	Kowala-Stępcina	Kościół parafialny p.w. św. Wojciecha	ul. Radomska obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548	1796-1806	78/A z 10.03.1981	WEZ	dobry
22.	Kowala-Stępcina	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki	ul. Radomska obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548, 2545/1	pocz. XIX w.	466/A z 05.11.1991	WEZ	dostateczny
23.	Kowala-Stępcina	Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. św. Wojciecha	ul. Radomska obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548	XIX w.	78/A z 10.03.1981	WEZ	dobry
24.	Kowala-Stępcina	Ogrodzenie kościoła parafialnego p.w. św. Wojciecha	ul. Radomska obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548	pocz. XIX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
25.	Kowala-Stępcina	Brama kościelna	ul. Radomska	pocz. XIX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny

			obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548				
26.	Kowala-Stępcina	Plebania	ul. Radomska nr 84 obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2548	pocz. XIX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
27.	Kowala-Stępcina	Figura Matki Boskiej	ul. Radomska obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2035/13	XVIII w.	116/B/95 z 11.05.1995	WEZ MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	zły, figura skorodowana
28.	Kowala-Stępcina	Kapliczka murowana	ul. Jana Pawła II obręb: KOWALA ID: 142507_2.00012.2694	1 ćw. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
29.	Mazowszany	Park dworski	obręb: MAZOWSZANY ID: 142507_2.0017.146/1	1 ćw. XIX w.	753/A/57 z 19.12.1957		park nie zachowany, jedynie pozostałości kilku drzew oraz powiększony staw
30.	Mazowszany	Figura Matki Boskiej	obręb: MAZOWSZANY ID: 142507_2.0017.115/15	1 ćw. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
31.	Parznice	Kapliczka murowana	ul. Wierzbicka obręb: PARZNICE ID: 142507_2.0017.115/15	pocz. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
32.	Rożki	Kapliczka murowana	obręb: ROŻKI ID: 142507_2.0020.513	1925 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
33.	Ruda Mała	Dom drewniany	Ruda Mała nr 47 obręb: RUDA MAŁA ID: 142507_2.0019.133, 440	1 ćw. XX w.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dostateczny
34.	Ruda Mała	Krzyż na cokole	obręb: RUDA MAŁA ID: 142507_2.0019.133, 247	1909 r.		MPZP Nr: X/51/2011 z 07.10.2011	dobry
35.	Trabllice	Cmentarz ewangelicko- augsburski, ob. cmentarz rzymsko- katolicki	obręb: TRABLICE ID: 142507_2.0022. 37/3, 37/5, 38	I. 50-te XIX w., od 1957 r. rzymsko- katolicki		WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTEKÓW	części rzymsko-katolickiej dobry, dawnego ewangelicko- augsburskiego zły - cmentarz wchłonięty przez cmentarz rzymsko- katolicki.

5.4.2 Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kowala

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone i występują także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”.

Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Program ten systematyzuje zasób wiedzy o terenie poprzez terenową prospekcję archeologiczną z uwzględnieniem informacji o wcześniejszych badaniach, zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach naukowo badawczych oraz publikacjach naukowych i popularno-naukowych. Dokumentacja AZP, na którą składają się karty ewidencyjne reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. Do zbioru włączane są nowe karty ewidencyjne, które zgodnie z nowym rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (t.j. Dz. U. 2021 poz. 56) noszą nazwy „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego”; „Karta

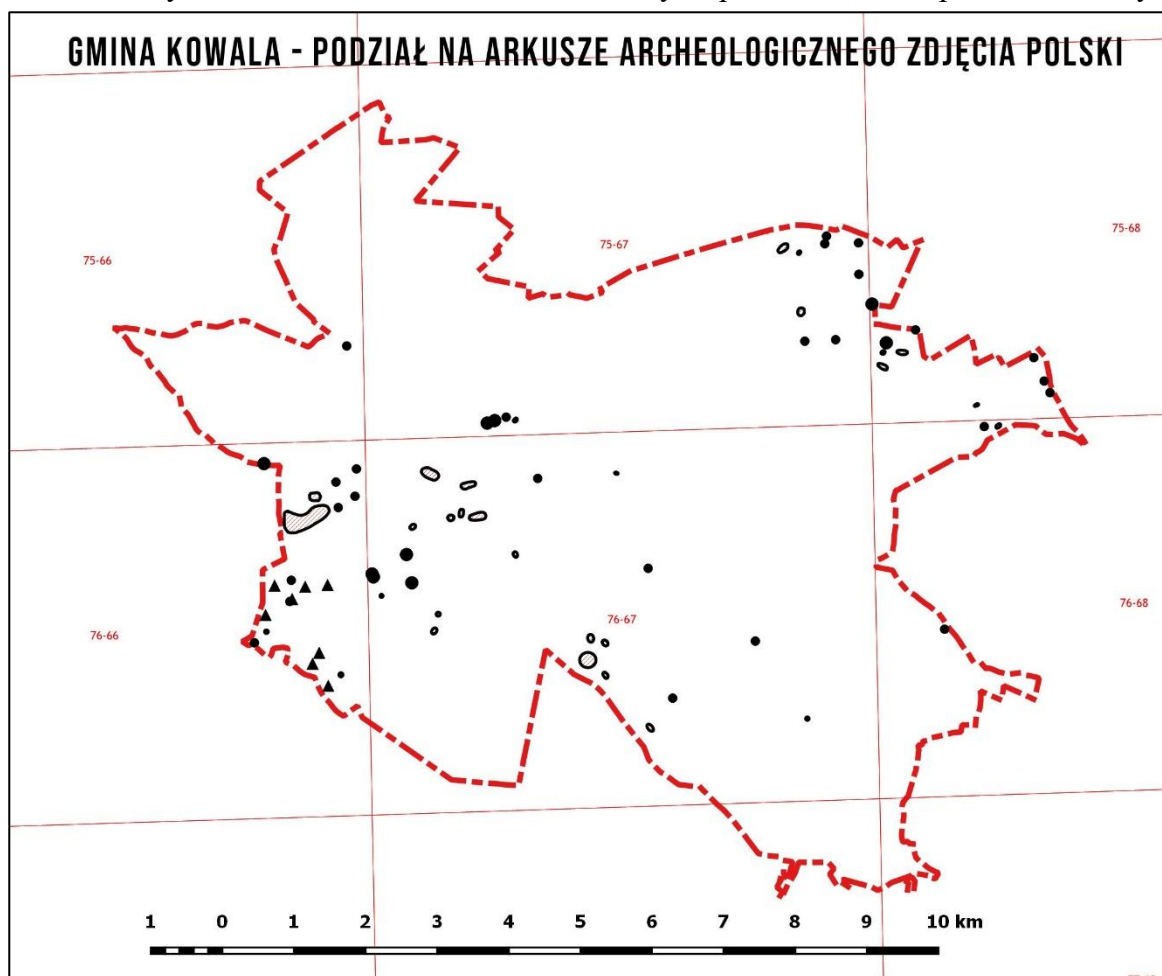
ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego morskiego”. Karty ewidencyjne zabytków archeologicznych są włączane w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i dokumentacja stanowisk archeologicznych w ewidencji wojewódzkiej jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i musi być odzwierciedlana w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Prowadzona przez Gminy ewidencja zabytków archeologicznych ma za zadanie informowanie o obecności w danym miejscu nieruchomego zabytku archeologicznego. Zgodnie z przepisami prawa, każdy kto zamierza realizować roboty ziemne na terenie, gdzie znajdują się zabytki archeologiczne, prowadzić roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub ewidencji zabytków objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, planuje zmiany charakteru dotychczasowego przeznaczenia terenu, które mogą doprowadzić do przekształcenia lub uszkodzenia zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego), jest zobowiązany przeprowadzić (czyli sfinansować) badania archeologiczne w zakresie ustalonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych reguluje art. 31 ustawy o ochronie zabytków, w myśl którego osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zgodnie zaś z art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Zatem obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko wówczas, kiedy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków.

Na terenie gminy Kowala znajdują się 74 stanowiska archeologiczne, które zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, z których 73 stanowiska posiadają dokładną lokalizację w terenie. Wszystkie stanowiska ujęte w GEZ Gminy Kowala zostały zweryfikowane pod kątem zgodności z aktualnymi danymi adresowymi, to jest aktualną nazwą miejscowości (obrębu geodezyjnego). Prezentowane w tabeli nr 3 lista 74 stanowisk zawiera wszystkie stanowiska występujące w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków łącznie ze stanowiskiem znanym z relacji archiwalnych, czyli wcześniejszych odkryć, które podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski nie zostało zlokalizowane w terenie.

Zdecydowana większość ze stanowisk archeologicznych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kowala to stanowiska nowoodkryte podczas badań powierzchniowych,

przeprowadzonych w latach 1984, 1985, 2006, 2007 i 2014 w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP).

Archeologiczne Zdjęcie Polski to ogólnopolski program badawczo-ewidencyjny opracowany w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i wdrożony do realizacji w 1978 r. Jego celem jest rozpoznanie, metodą badań powierzchniowych i poprzez kwerendę źródłową, stanowisk archeologicznych na terenie całego kraju oraz budowa archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych rozpoznanych tą metodą. Na potrzeby realizacji programu obszar kraju podzielono na tzw. arkusze i tereny gminy Kowala znajdują się na następujących arkuszach AZP – w nawiasach podano rok, w którym przeprowadzono badania powierzchniowe AZP oraz liczbę stanowisk z terenu gminy Kowala na obszarze: 75-66 (2006, 18 stanowisk na terenie gminy), 75-67 (2007, 27 stanowisk na terenie gminy), 75-68 (1984, 14 stanowisk na terenie gminy), 76-66 (1985, oraz badania weryfikacyjne w 2014 r., 18 stanowisk na terenie gminy, dla 9 stanowisk brak jest informacji dotyczących funkcji i chronologii z uwagi na zaginięcie części dokumentacji z badań w 1985r.), 76-67 (1984, 27 stanowisk na terenie gminy), 76-68 (1984, 1 stanowisko na terenie gminy). Na obszarze 75-67 na początku XX w. badania powierzchniowe prowadzili M. Wawrzeniecki i S. Jastrzębowski, które powtórzono w latach 60-tych XX w. przez Muzeum Okręgowe w Radomiu. Na obszarze 76-66 badania były prowadzone w 20-leciu międzywojennym. Badania powierzchniowe i niewielkie sondażowe prowadził S. Krukowski, który w okolicach Orońska odkrył punkt eksploatacji krzemieni. Następnie badania były prowadzone w latach 50-tych oraz w 1968 r. przez R. Schilda.

Na terenie Gminy Kowala występuje 1 stanowisko archeologiczne tworzące własne formy krajobrazowe, jest nim grodzisko w Kowali.

Dokumentacje z badań AZP na wymienionych obszarach zawierają rzetelną kwerendę materiałów archiwalnych, a materiał kartograficzny w nich zawarty odpowiada standardom dokumentacji AZP tworzonym w danym okresie i jest z reguły wystarczająca dla dokładnej lokalizacji poszczególnych punktów osadniczych.

Jak wspomniano w efekcie wymienionych badań zarówno terenowych jak przeprowadzonej kwerendy źródeł archiwalnych na terenie gminy ujawniono 58 stanowisk archeologicznych, co jest dużą liczbą mając na uwadze, że dużą część powierzchni terenu gminy była niedostępna prospekcji terenowej z uwagi na działalność rolniczą, intensywną zabudowę charakterystyczną dla terenów aglomeracji warszawskiej. Odkryte stanowiska dostarczały najczęściej materiału zabytkowego, który w części przypadków pozwalał na datowanie w ramach okresów archeologii Polski a także często przypisanie konkretnym kulturom archeologicznym. Najliczniej na stanowiska archeologicznych na terenie gminy występował materiał zabytkowy datowany na wczesną epokę brązu, epokę brązu-epokę żelaza, a także neolit.

Tabela 4 : Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków.

	Zweryfikowana nazwa miejscowości	Nazwa miejscowości w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków	Nr stan. w miejsc.	Nr obsz. AZP / Nr stan. na obsz	Funkcja – chronologia stanowiska
2.	BARDZICE	Bardzice	1	AZP 76-68/16	śląd osadnictwa – mezolit-wcz. ep. brązu
3.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	1	AZP 76-66/8	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)
4.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Ruda Mała	(1)*	AZP 76-67/27	pracownia – epoka kamienia, wcz. epoka brązu
5.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Załawie	(1)*	AZP 76-67/9	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
6.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	2	AZP 76-66/9	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)
7.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Ruda Mała	(2)*	AZP 76-67/28	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
8.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Załawie	(2)*	AZP 76-67/10	pracownia – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
9.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	3	AZP 76-66/10	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)
10.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Załawie	(3)*	AZP 76-67/11	śląd osadnictwa – paleolit schyłkowy śląd osadnictwa - epoka kamienia
11.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	4	AZP 76-66/11	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)
12.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	5	AZP 76-66/12	śląd osadnictwa – późne średniowiecze/nowożytność
13.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	6	AZP 76-66/13	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)
14.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	7	AZP 76-66/14	osada - nowożytność
15.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	8	AZP 76-66/15	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)
16.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	9	AZP 76-66/16	osada - nowożytność
17.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	10	AZP 76-66/17	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)
18.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	11	AZP 76-66/18	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)

19.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	12	AZP 76-66/19	śląd osadnictwa - nowożytność
20.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	13	AZP 76-66/20	brak danych na karcie (badania weryfikacyjne 2014: brak oryginalnej karty zabytku)
21.	DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Dąbrówka Zabłotnia	14	AZP 7666/182	śląd osadnictwa – epoka brązu/wcz. epoka żelaza (k. łużycka) śląd osadnictwa - nowożytność
22.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Huta Mazowskańska	1	AZP 75-68/41	śląd osadnictwa – paleolit schyłkowy-neolit
23.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Zenonów	(1)*	AZP 75-68/34	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
24.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Huta Mazowskańska	2	AZP 75-68/42	obozowisko – neolit (KPL) śląd osadnictwa – epoka brązu
25.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Zenonów	(2)*	AZP 75-68/35	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
26.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Huta Mazowskańska	3	AZP 75-68/43	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – neolit (KAK) osada – epoka brązu (k. trzciniecka)
27.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Zenonów	(3)*	AZP 75-68/36	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
28.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Huta Mazowskańska	4	AZP 75-68/44	śląd osadnictwa – epoka brązu
29.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Zenonów	(4)*	AZP 75-68/37	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu śląd osadnictwa – neolit (KPL) osada – epoka brązu (k. łużycka)
30.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Zenonów	(5)*	AZP 75-68/38	śląd osadnictwa – epoka kamienia
31.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Zenonów	(6)*	AZP 75-68/39	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – epoka brązu (k. łużycka) śląd osadnictwa – nowożytność
32.	HUTA MAZOWSZAŃSKA	Zenonów	(7)*	AZP 75-68/40	śląd osadnictwa – paleolit schyłkowy
33.	KOLONIA DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Kolonia Dąbrówka Zabłotnia	1	AZP 76-67/12	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
34.	KOLONIA DĄBRÓWKA ZABŁOTNIA	Kolonia Dąbrówka Zabłotnia	2	AZP 76-67/13	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
35.	KOWALA	Kowala Stępcina	1	AZP 76-67/1	grodzisko stożkowate – średniowiecze 2 poł. XIII-XV/XVI w.
36.	KOWALA	Kowala-Kolonia	(1)*	AZP 75-67/9	osada – epoka kamienia-wcz. epoka brązu osada – wcz. średniowiecze (X-XII w.) osada – okres nowożytny (XVI-XVII w.)
37.	KOWALA	Kowala- Kolonia	(2)*	AZP 75-7/10	osada – nowożytność (XV-XVII w.)
38.	KOWALA	Kowala Stępcina	2	AZP 76-67/2	pracownia? – epoka kamienia-wcz. epoka brązu osada – wcz. średniowiecze XIII w.
39.	KOWALA	Kowala- Kolonia	(3)*	AZP 75-67/11	osada – wcz. epoka brązu osada – wcz. średniowiecze (IX-XI w.) osada – nowożytność (XVII-XVIII w.)
40.	KOWALA	Kowala Stępcina	3	AZP 76-67/3	pracownia – epoka kamienia - wcz. epoka brązu śląd osadnictwa – nowożytność
41.	KOWALA	Kowala- Kolonia	(4)*	AZP 75-67/12	osada – wcz. epoka brązu
42.	KOWALA	Kowala Stępcina	4	AZP 76-67/4	osada – wcz. średniowiecze XI-XII w.
43.	KOWALA	Kowala Stępcina	5	AZP 76-67/5	śląd osadnictwa – epoka kamienia - wcz. epoka brązu
44.	KOWALA	Kowala Stępcina	6	AZP 76-67/6	pracownia – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
45.	KOWALA	Kowala Stępcina	7	AZP 76-67/7	pracownia – epoka kamienia-wcz. epoka brązu osada – wcz. średniowiecze XII w.
46.	KOWALA	Kowala Stępcina	8	AZP 76-67/8	śląd osadnictwa – wcz. epoka brązu osada – wcz. średniowiecze XIII w. osada - nowożytność

47.	MALISZÓW	Maliszów	1	AZP 76-67/29	pracownia - wcz. epoka brązu
48.	MALISZÓW	Podgórze	(1)*	AZP 76-67/46	śląd osadnictwa - starożytność
49.	MALISZÓW	Maliszów	2	AZP 76-67/30	śląd osadnictwa - epoka kamienia - wcz. epoka brązu
50.	MALISZÓW	Podgórze	(2)*	AZP 76-67/47	śląd osadnictwa – epoka kamienia - wcz. epoka brązu
51.	MALISZÓW	Romanów	(3)*	AZP 76-67/20	pracownia – epoka kamienia (neolit) - wcz. epoka brązu
52.	MAZOWSZANY	Mazowszany	1	AZP 75-67/13	osada – wcz. średniowiecze XI-XIII w. osada – późne średniowiecze XIV-XV w. osada – nowożytność XVI-XVIII w.
53.	MAZOWSZANY	Mazowszany	2	AZP 75-67/14	punkt osadniczy – wcz. średniowiecze X w. osada – nowożytność XVIII-XIX w.
54.	MŁODOCIN MNIJSZY	Młodocin Mniejszy	1	AZP 75-66/1	znalezisko luźne – neolit (KAK) cmentarzysko – neolit (KCSz)
55.	MŁODOCIN MNIJSZY	Młodocin Mniejszy	1	AZP 76-66/89	pracownia krzemieniarska – paleolit schyłowy pracownia krzemieniarska - epoka kamienia (neolit, mezolit?)
56.	MŁODOCIN MNIJSZY	Augustów	(1)*	AZP 75-67/8	punkt osadniczy – nowożytność XVII-XVIII w.
57.	PARZNICE	Parznice	1	AZP 76-67/16	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – neolit (KPL) osada – epoka brązu
58.	ROMANÓW	Romanów	1	AZP 76-67/18	osada – wcz. epoka brązu (k. trzciniecka)
59.	ROMANÓW	Walentynów	(1)*	AZP 76-67/17	śląd osadnictwa – epoka kamienia - wcz. epoka brązu
60.	ROMANÓW	Romanów	2	AZP 76-67/19	pracownia – epoka kamienia (neolit) - wcz. epoka brązu
61.	ROMANÓW	Romanów	4	AZP 76-67/21	śląd osadnictwa – paleolit schyłkowy śląd osadnictwa – wcz. epoka brązu
62.	ROŻKI	Rożki	1	AZP 76-67/14	śląd osadnictwa – nieokreślony (nowożytność?)
63.	ROŻKI	Rożki	2	AZP 76-67/15	śląd osadnictwa – epoka kamienia - wcz. epoka brązu
64.	ROŻKI	Rożki	3	AZP 76-6/147	pracownia krzemieniarska – neolit - wcz. epoka brązu
65.	ROŻKI	Rożki	4	AZP 76-6/148	śląd osadnictwa – epoka kamienia, wcz. epoka brązu?
66.	ROŻKI	Rożki	5	AZP 76-6/149	śląd osadnictwa – starożytna nieokreślona (k. łużycka?)
67.	ROŻKI	Rożki	6	AZP 76-6/150	pracownia? – neolit, wcz. epoka brązu osada – okres halsztacki (k. łużycka) śląd osadnictwa - nowożytność
68.	TRABLICE	Stara Wieś	(1)*	AZP 75-67/15	osada – neolit (KPL) osada – wcz. średniowiecze (X-XII w.) osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.) osada – nowożytność (XVI-XVIII w.)
69.	TRABLICE	Trablice	1	AZP 75-68/76	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu
70.	TRABLICE	Trablice Kolonia	(1)*	AZP 75-67/16	osada – nowożytność XVI-XVIII w.
71.	TRABLICE	Trablice Kolonia	(2)*	AZP 75-67/17	punkt osadniczy – epoka kamienia punkt osadniczy – wcz. średniowiecze (IX-X w.) punkt osadniczy – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
72.	TRABLICE	Trablice	2	AZP 75-68/77	śląd osadnictwa – epoka kamienia
73.	TRABLICE	Trablice	3	AZP 75-68/78	śląd osadnictwa – epoka kamienia-wcz. epoka brązu śląd osadnictwa – epoka żelaza
74.	TRABLICE	Trablice Kolonia	(3)*	AZP 75-67/18	osada – nowożytność (XVII-XVIII w.)
75.	TRABLICE	Trablice Kolonia	(4)*	AZP 75-67/19	osada – neolit osada – wcz. epoka brązu (k. trzciniecka) osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.) osada – nowożytność (XVI-XVII w.)

(...)* - numer stanowiska w obrębie miejscowości może być zdublowany, ponieważ stanowisko w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków zaewidencjonowane jest pod niezgodną z obecnym podziałem administracyjnym nazwą miejscowości.

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Bardzice, kościół drewniany p.w. św. Andrzeja Boboli – wpis do rejestru zabytków województwa mazowieckiego nr 176/A/82 dec. z dnia 18.06.1982 r.; dzwonnica drewniana przy kościele p.w. św. Andrzeja Boboli – wpis do rejestru zabytków województwa mazowieckiego nr 27/A/80 dec. z dnia 25.04.1980 r.

Kościół wzniesiony w latach 1771-1773 w Białobrzegach z fundacji Pawła Boskiego, podkomorzego czerskiego. W latach 1955-1956 przeniesiony z częścią wyposażenia do Bardzic. Parafia w Bardzicach erygowana w 1957 r. W latach 1973-1978 generalny remont budynku kościoła, bryłę kościoła powiększono o niewielką kruchtę południową oraz wykonanie polichromii autorstwa Janiny Pol.

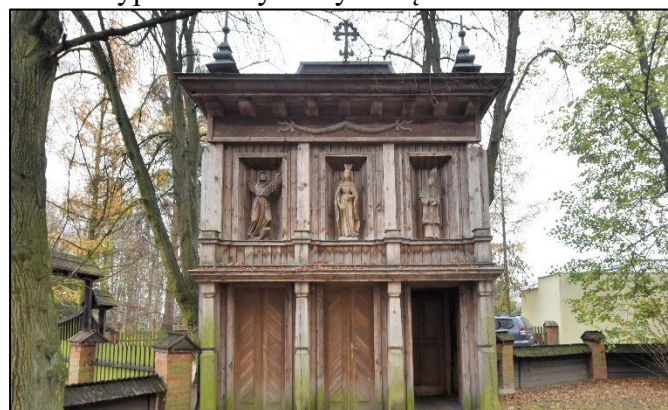
Budynek kościoła orientowany, posadowiony na kamiennie-ceglanej podmurówce. Ściany drewniane

konstrukcji zrębowej, oszalowane pionowo deskami. Nawa na rzucie zbliżonym do kwadratu, od wschodu węższe prezbiterium na rzucie zbliżonym do prostokąta zamknięte trójbocznie, od zachodu dobudowana na rzucie prostokąta kruchta, od północy i południa prostokątne dobudówki zakrystii, od południa niewielka przybudówka z wejściem. Bryła rozczłonkowana, nieprzekształcona, jednokondygnacyjna, bryły nawy, kruchty i prezbiterium zamknięte dachami dwuspadowymi z kalenicami na różnej wysokości, na kalenicy nawy głównej wyprowadzona ośmioboczna sygnaturka, nad zakrystiami dachy dwupołaciowe. Wszystkie dachy pokryte blachą. Elewacje oszalowane pionowo deskami, z otworami wyznaczającymi osie elewacji. Elewacja frontowa z wejściem do kruchty dwukondygnacyjna ze starannie wypracowanym snycerką detalem.

Dzwonnica pierwotnie usytuowana wraz z kościołem w Białobrzegach, wybudowana podobnie jak kościół z fundacji Pawła Boskiego, podkomorzego czerskiego. W latach 1955-1956 przeniesiona do Bardzic. Parafia w Bardzicach erygowana w 1957 r. W latach 1973-1978 generalny remont budynku kościoła.

Dzwonnica na podwalinach leżących na kamiennym murze. Konstrukcja słupowo-ryglowa z bali sosnowych, wzmocniona

zastrzałami, oszalowana z zewnątrz pionowo deskami z olistwowaniem połączeń pomiędzy deskami. Bryła nieprzekształcona, na rzucie kwadratu, zamknięta dachem namiotowym, dwukrotnie łamanym, pokrytym blachą, zwieńczonym metalowym krzyżem. Elewacje oszalowane deskami, symetryczne, z każdej strony otwór dzwonowy, otwarty, zamknięty łukiem pełnym z ozdobną fazowaną framugą. Elewacje akcentowane gzymsem cokołowym i wieńczącym, ozdobnie fazowanym. Wejście od strony wschodniej w ozdobnie fazowanych framugach, stolarka zachowana z ozdobnymi kowalskimi okuciami.

Ogrodzenie terenu kościelnego drewniane (z fragmentami ceglany) z poziomo ułożonych bali z gontowym daszkiem z ceglany słupkami. W ogrodzeniu okazała drewniana brama zwana „Bramą Tysiąclecia” i kapliczki Drogi Krzyżowej. Obróbka ciesielska elementów ogrodzenia, jak i wewnątrz terenu kościelnego wzorowana na tradycji regionalnej Mazowsza drugiej połowy XVIII w.

Kowala-Stępcina: park dworsk – wpis do rejestru zabytków nr 764 dec. z dnia 18.12.1957 r

Kowala wzmiankowana jest przez Jana Długosza, w XV w. była własnością Pawła hrabiego Bogorysa. W 1400 r. istniał tu kościół drewniany, drugi kościół wybudowany w 1784 r. został spalony w 1794 r. i wzniesiono obecny, murowany kościół. W XX w. majątek w Kowali należał do rodziny Walewskich, w 1945 r. uległ parcelacji. Teren parku w okresie I i II wojny światowej niszczone wykorzystywaniem na stanowiska artylerii, po II wojnie światowej przez nielegalną kopalnię żwiru. W latach 50-tych park użytkowany przez Spółdzielnię Rolniczą uległ dewastacji.

Park krajobrazowy położony na najwyższym wzniesieniu. Od południa i od zachodu granicę parku stanowi las sosnowy, od wschodu pola uprawne. Wjazd do parku od strony kościoła aleją z grochodrzewów obok rokokowej, XVIII wiecznej figurki Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej.

Główne wejście do parku i dawnego dworu znajdowało się w części północnej parku, od nieistniejącej obecnie bramy prowadziła do dworu aleja jesionowa, od której na wschód odchodziła aleja grabowa prowadząca do Czarnego Stawu, okrążając go łączyła się z drogą prowadzącą z dworu do sadów: orzechowego oraz różnogatunkowego. Od dworu odchodziły trzy drogi: do sadu, do kościoła obok „pagórka szwedzkiego” oraz trzecia, lipowa do lasu. W parku dominowały jesiony, dęby, lipy, klony i wiązy. W późniejszym okresie nasadzone buki, graby, kasztanowce i robinia akacjowa.

Kowala-Stępcina: kościół parafialny p.w. św. Wojciecha – wpis do rejestru zabytków nr 78/A z 10.03.1981 r.; dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. św. Wojciecha wpis do rejestru

zabytków nr 78/A z 10.03.1981 r. ; kamienna figura Matki Boskiej – wpis do rejestru zabytków ruchomych nr 116/B/95 z 11.05.1995

Drewniany kościół w Kowali istniał już w 1400 r. Drugi drewniany kościół został zbudowany w 1784 r., w 1794 r. został spalony. Obecny kościół został zbudowany w stylu późnobarokowym w latach 1796-1806 z fundacji Jana Rogowskiego, kasztelana zawichojskiego oraz Jana Nepomucena Jasińskiego i jego żony Eleonory z Rogowskich. Kościół restaurowany w 1864 i 1907 r.

Budynek kościoła orientowany, murowany z kamienia, otynkowany oraz malowany z zewnątrz i wewnątrz. Kościół na rzucie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium o takiej samej szerokości jak nawa główna, trzynawowy, halowy. Prezbiterium z zakrystią i skarbczykiem po bokach, nad którymi otwarte do wnętrza łóże. Bryła zwarta, nieprzekształcona, dwukondygnacyjna, zamknięta dachem dwuspadowym, nad prezbiterium

trzystopowy, dach zwieńczony wieżyczką z sygnaturką. Fasada trójdzielna, jednokondygnacyjna, ze szczytem ujętym w spływy, zwieńczonym odcinkowo, dzielony belkowaniem z przerwaniem frontonem, w osi arkadowy portal ujęty pilastrami. Elewacje boczne rozczłonkowane lizenami z prostokątnymi otworami okiennymi zamkniętymi łukiem pełnym, artykułowane gzymsem kordonowym. W ścianach prezbiterium blendy okienne.

Dzwonnica wybudowana prawdopodobnie w 1806 r., w okresie, kiedy został zbudowany obecny, późnobarokowy kościół w latach 1796-1806 z fundacji Jana Rogowskiego, kasztelana zawichojskiego oraz Jana Nepomucena Jasińskiego i jego żony Eleonory z Rogowskich. Dzwonnica uszkodzona w trakcie działań wojennych, wielokrotnie remontowana.

Budynek dzwonnicy murowany z kamienia łamanego (opoki), w kondygnacji górnej z udziałem ceglanego muru, z zewnątrz otynkowana, konstrukcja zawieszenia dzwonów drewniana, prześwity dzwonne drewniane. Dzwonnica na rzucie kwadratu, bryła nieprzekształcona, dwukondygnacyjna zamknięta dachem namiotowym pokrytym blachą. Elewacje z detalem architektonicznym w tynku, akcentowane profilowanym gzymsem wieńczącym oraz prostym pasem gzymsu kordonowego. Elewacja frontowa jednoosiowa, z drzwiami w parterze i prześwitem dzwonnym na piętrze, pozostałe elewacje z prześwitami dzwonnymi w drugiej kondygnacji.

Ogrodzenie zespołu kościelnego oraz cmentarza powstało na początku XIX w., w postaci ceglanego muru, otynkowanego z zewnątrz i wewnątrz. W osi wejścia do kościoła dwuskrzydłowa, ozdobnie kuta brama zawieszona na ceglanych, nieotynkowanych słupkach, łączących się otynkowanymi spływami z murem ogrodzeniowym. Brama główna poprzedzona szerokimi schodami.

Kamienna figura usytuowana przy drodze do Wierzbicy, na osi kościoła, po drugiej stronie drogi od kościoła. Na kolumnie rokokowa rzeźba Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Cokół w kształcie gładkiej kolumny, zwieńczony gzymsem. Figura Matki Boskiej realistyczna, w kontrpoście, z narzuconą na ramiona szatą. Na cokole herb Jastrzębiec w barokowym kartuszu.

Kowala-Stepocina: cmentarz parafialny rzymsko-katolicki – wpis do rejestru zabytków nr 466/A dec. z dnia 5.11.1991 r.

Cmentarz założony na początku XIX w. – najstarszy nagrobek – płyta Teodora Nałęcza Błońskiego zm. 1809 r.

Cmentarz usytuowany na pagórku, eksponowany w kierunku południowo-zachodnim, założony na rzucie zbliżonym do prostokąta, płynnie łącząc się z terenem dawnego cmentarza przykościelnego. Czytelny układ cmentarza, kwater oraz nagrobków i mogił.

Mazowszany: park dworski – wpis do rejestru zabytków nr 753/A/57 dec. z dnia 19.12.1957

Mazowszany był własnością królewską, zamienioną z Podlodowskim. Następnie Mazowszany dziedziczyli Tułkowscy, Popielowie (od 1795 r.). W 1812 r. należały do Potkańskich. W 1840 po Popielu wieś odziedziczyła Goliszewska, która w 1842-48 podzieliła majątek i część z Mazowszanami zakupił Jan Rodziewicz herbu Jastrzębiec. Z 1871 r. pochodzi plan folwarku Mazowszany. Kolejni właściciele majątku w Mazowszanach to Rodziewicz, w 1887 Łącki, 1888 Silnicki, Kochanowski, Roszkowski. W 1935 r. dobra zostały przejęte za długi przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie i w 1935 r. sprzedała Marii Poźniakowej. W skład majątku wchodziło 150 ha, dwór, park, sad, dwa stawy rybne i budynki inwentarskie. W 1945 r. majątek przejęty został na Skarb Państwa i rozparcelowany, w dworze działała szkoła rolnicza ale po zdewastowaniu został rozebrany.

Ogród został założony w XIX w., w 1862 r. opisany jako ogród owocowy z inspektami, ze stawem.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROZEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Kowala oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (Strength – siła, Weakness - słabość, Opportunity - szansa, Threat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowionego prawa, niewystarczającej presji ze strony

aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

<p style="text-align: center;">MOCNE STRONY Gminy Kowala</p>	<p style="text-align: center;">SŁABE STRONY Gminy Kowala</p>
<ul style="list-style-type: none"> • gmina w bezpośredniej bliskości aglomeracji miejskiej Radomia z łatwym dostępem do bogatej oferty kulturalnej Radomia • korzystne położenie pod względem komunikacyjnym – przez gminę przebiega droga ekspresowa S7 Gdańsk-Rabka, oraz linia kolejowa Warszawa-Kraków; korzystne położenie w stosunku do planowanej drogi ekspresowej S12; • tereny gminy Kowala stanowią atrakcyjne miejsce do osiedlenia oraz jako teren rekreacyjny dla mieszkańców Radomia • Walory krajobrazowe, przyrodnicze, kulturowe oraz ciekawa historia stanowią o potencjale rekreacyjno - turystycznym gminy • istniejące szlaki turystyki pieszej i rowerowej stanowią dobre warunki dla turystyki weekendowej dla mieszkańców Radomia • potencjał przyrodniczy terenów Gminy ze zróżnicowaniem krajobrazowym przyciągającym turystów • duże pokrycie terenu gminy aktualnymi planami zagospodarowania przestrzennego, których zapisy zabezpieczają nie naruszanie naturalnych wartości przyrodniczych gminy • działająca Gminna Biblioteka Publiczna w Kowali-Stępcinie w roli organizatora życia kulturalnego dla mieszkańców gminy • przywiązanie miejscowej ludności do tradycji przejawiające się w dekorowaniu przydrożnych kapliczek i krzyży • aktywność i zaangażowanie mieszkańców udzielających się w organizacjach pozarządowych • walory krajobrazowo-przyrodnicze Gminy przyciągającymi weekendowy ruch turystyczny 	<ul style="list-style-type: none"> • niewielka część terenów gminy objęta obszarem chronionej przyrody (Obszar Chronionego Krajobrazu Iłża-Makowiec) • niska lesistość gminy • brak Gminnego Ośrodka Kultury, którego rolę w ograniczonym zakresie pełni Gminna Biblioteka Publiczna w Kowali-Stępcinie z filiami • niewystarczająco rozwinięta infrastruktura turystyczna: ścieżki, ciągi komunikacyjne, wiaty, altany dla weekendowej turystyki pieszej, rowerowej a także usług do obsługi ruchu turystycznego • wysoki koszt rewaloryzacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych • niewłaściwe materiały budowlane stosowane przy pracach remontowo-budowlanych przy zabytkach • niewystarczające wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego gminy • brak nowoczesnej informacji turystycznej – nieatrakcyjna oferta edukacyjna dla młodzieży i dorosłych: brak folderów, ulotek, „gadżetów” promujących dziedzictwo kulturowe gminy • brak skutecznego systemu zachęt ze strony państwa do podejmowania prac adaptacyjnych, konserwatorskich w obiektach zabytkowych • niewiedza właścicieli obiektów zabytkowych o obowiązkach wynikających z figurowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków, • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • polityka finansowa rządu, której skutkiem jest deficyt budżetowy gmin poprzez nakładanie na samorządy nowych zadań bez dodatkowego wsparcia finansowego na ich realizację

<ul style="list-style-type: none"> • dobra położenie w bezpośrednim sąsiedztwie Radomia, stanowiąc zaplecze mieszkalne, a także turystyczne dla miasta • ciekawe najdawniejsze dzieje terenów Gminy z materialnym pozostałościami z różnych okresów, • potencjał do organizacji imprez plenerowych z udziałem grup rekonstrukcyjnych w oparciu o wydarzenia z najnowszej historii Polski • dobra baza oświatowa z infrastrukturą sportową, • potencjał wytyczenia nowych szlaków pieszych, rowerowych w oparciu o tereny przyrodnicze, zabytki gminy oraz miejsca historycznych wydarzeń • aktualna gminna ewidencja zabytków • korzystna struktura własności obiektów zabytkowych: zabytki najcenniejsze we władaniu władz samorządowych oraz kościoła katolickiego dbających o swoją własność • niezwykle ciekawa historia terenów gminy mająca duży potencjał dla inicjatyw popularyzatorskich historii gminy: Powstanie Styczniowe 1863 r., okres II wojny światowej, • obiekty w Gminnej Ewidencji Zabytków których obecność uatrakcyjnia szlaki turystyki pieszej i rowerowej • kalendarz imprez cyklicznych organizowanych i współorganizowanych przez Gminę Kowala i jej organizacje, brak uciążliwego przemysłu; 	<ul style="list-style-type: none"> • niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • brak zainteresowania wśród młodego pokolenia tradycją i folklorem ze strony młodzieży, • brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenach północno-zachodnich gminy, leżących na terenach, gdzie osiedlają się mieszkańcy Radomia • zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej wskutek atrakcyjności terenów Gminy dla budownictwa mieszkaniowego • kształtowanie nowej, zabudowy mieszkalnej na terenie gminy, bez uwzględniania tradycji budowlanej terenów Gminy jako regionu podmiejskiego; • niebezpieczeństwo zniszczenia układów ruralistycznych wskutek wchłaniania terenów budowlanych na terenach wsi, • obowiązek opieki nad zabytkami a zasady dofinansowania obiektów zabytkowych pozostających w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru) przerzucający koszty utrzymania obiektów na właścicieli
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • integracja europejska i możliwość pozyskania funduszy unijnych w ramach perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój • rozwój agroturystyki na bazie istniejących wciąż gospodarstw rolnych • liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe 	<ul style="list-style-type: none"> • przyspieszenie przekształcania terenów położonych w północno-zachodniej części gminy, graniczących z Radomiem w tereny podmiejskie • skomplikowane procedury ubiegania się o środki unijne • brak środków finansowych na wkład własny przy korzystaniu ze środków pomocowych • ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych

<ul style="list-style-type: none"> • możliwość odpisu podatkowego na zakup i remont obiektu zabytkowego wprowadzony w Polskim Ładzie • moda na zdrowy i aktywny tryb życia • potencjał rozwoju weekendowej turystyki rowerowej, szczególnie jako oferta dla mieszkańców Radomia • dodatni przyrost naturalny i saldo migracji powodujące wzrost liczby ludności gminy • wzrost zainteresowania w społeczeństwie dziedzictwem kulturowym, tradycjami kulinarnymi, zwyczajami i obrzędami i udział organizacji NGO w promowaniu i poszerzaniu oferty kulturalnej, inicjatyw służących zachowaniu dziedzictwa kulturalnego • łatwość i dostępność informacji o zasobie kulturowym poprzez internet • moda na turystykę „Blisko Natury” oraz turystykę weekendową oraz moda na zdrowy i ekologiczny styl życia • atrakcyjna historia terenów gminy umożliwiająca wytyczenie ścieżek edukacyjnych po atrakcjach przyrodniczych i historycznych gminy • wykorzystanie miejsc historycznych do organizacji uroczystości o charakterze lokalnym jak i ponadregionalnym rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym • wzrost atrakcyjności turystycznej i idący za tym rozwój turystyki na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy • wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana: rowerowa, nordic-walking, wypoczynek sobotnio-niedzielnny dla mieszkańców miast • postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego ułatwiająca budowanie narracji wokół miejsc proponowanych do odwiedzenia • powszechny dostęp do informacji i zasobów sieciowych 	<ul style="list-style-type: none"> • spadek dochodów gmin i niedoinwestowanie instytucji kultury • niszczenie stanowisk archeologicznych wskutek działalności inwestycyjnej • rozluźnienie się więzi rodzinnych i brak przywiązania do miejsca zamieszkania • polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji • niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego • niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów • niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych • niewiedza właścicieli zabytków o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • skomplikowane procedury ubiegania się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne • zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych • obecność na terenie gminy udokumentowanych złóż kopalin (kruszywa, surowce ilaste) przy ich eksploatacji może spowodować niszczenie stanowisk archeologicznych
---	--

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, a szczególnie są zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022, Programem opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2022–2025. W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Kowala został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowala na lata 2024-2027:

„Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Kowala w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy”

W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają cele szczegółowe, wśród których należy wymienić:

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi;

Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej;

Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych;

Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

W związku z pandemią COVID-19 (koronawirusem) pojawiły się problemy i wyzwania, związane przede wszystkim z ochroną zdrowia i życia ludzi, ale także z ochroną dzieł sztuki i zabytków, z którymi wcześniej nie mieliśmy do czynienia. W wielu instytucjach zaistniała konieczność podejmowania akcji dezynfekcyjnych / dekontaminacyjnych. Stosowane do tego środki, mające na celu uchronienie przed zachorowaniem człowieka, są niestety nieobojętne dla dzieł sztuki. Poniżej podajemy odnośnik do strony internetowej, zawierającej informacje dotyczące rekomendacji i postępowania w przypadku dekontaminacji obiektów zabytkowych i zawierających zabytkowe obiekty.

<http://www.mng.gda.pl/wp-content/uploads/2020/04/Dekontaminacja-MNW.pdf>

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi			
<i>Kierunki działań:</i>	<i>Działania:</i>	<i>Odpowiedzialni za realizację, współdziałający</i>	<i>Źródło finansowania</i>
1. Ochrona nieruchomego dziedzictwa materialnego	aktualizowanie wykazu zabytków nieruchomych w dokumentach planistycznych Gminy Kowala pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków	Gmina Kowala,	Budżet Gminy

	aktualizacja rysunku w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowala o wszystkie stanowisk archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków Gminy Kowala	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
	wykonanie „Planu ochrony zabytków gminy Kowala na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” obejmującego ochronę i zabezpieczenie przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
	zainicjowanie i uchwalenie przez Radę Gminy zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Kowala,	
	w porozumieniu ze Starostą Powiatu radomskiego czytelne oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków - forma oznakowania oraz treść powinna być uprzednio z WUOZ w Warszawie, Delegatura w Radomiu	Gmina Kowala,	Budżet starostwa powiatowego
	pozyskiwanie informacji na temat obiektów wpisanych do rejestru oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków – w cyklach najrzadziej dwuletnich - o przeprowadzonych pracach remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
	w uzgodnieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków przygotowanie koncepcji planu zagospodarowania parku wiejskiego w Kowali – zadanie zapisane w Strategii na lata 2015-2022	Gmina Kowala,	Budżet Gminy

2. Ochrona zabytków archeologicznych	ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed zniszczeniem wskutek gospodarczej (np. eksploatacja kruszyw) i budowlanej działalności oraz przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
3. Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, czyli inwentaryzacja tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, zachowanych na terenie Gminy,	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
	stałe uwzględnianie w aktualizowanych dokumentach planistycznych gminy ochrony dziedzictwa kulturowego gminy poprzez zamieszczanie aktualnego wykazu obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych	Gmina Kowala	Budżet Gminy
4. Pielęgnacja tradycji i lokalnego folkloru	wspieranie dokumentowania w postaci rejestracji występów zespołów folklorystycznych, śpiewających z archiwizowaniem pozyskanych dokumentacji, zbieranie relacji, wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”,	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
	promocja i wspieranie twórczości tradycyjnej, ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczaje całoroczne na wsi, przyśpiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne i ich promowanie na stronach internetowych Gminy,	Gmina Kowala, , Koła Gospodyń Wiejskich,	Budżet Gminy Dotacje MKiDN
Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej			

1. Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	organizowanie lekcji poświęconych tradycji kulturalnej gminy, regionu z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o dawnych zwyczajach: dorocznych, świątecznych itp, skanowanie zdjęć z przeszłości dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi itp),	Gmina Kowala, Szkoły na terenie gminy	Budżet Gminy
	inicjowanie i pomoc w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym w placówkach szkolnych, bibliotece gminnej – np. wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć w ramach wystaw tematycznych (np. pory roku w gospodarstwie, wydarzenia z przeszłości, które przybliżyłyby młodemu pokoleniu ginące zwyczaje i tradycje)	Gmina Kowala, Koła Gospodyń Wiejskich, Biblioteka Publiczna	Budżet Gminy
2. Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne, tradycje,	kontynuowania organizowania obchodów rocznic związanych z historią terenów dzisiejszej gminy relacji z tych uroczystości na stronach internetowych Gminy	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
	udostępnienie – w przypadku pojawienia się inicjatywy zewnętrznej – możliwości organizowania imprez plenerowych z udziałem grup rekonstrukcyjnych Bitwa pod Kowalą 1863	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
3. Wykorzystanie pamięci historycznej do integracji społeczności lokalnej i popularyzacji dziedzictwa kulturowego	w przypadku pojawienia się inicjatywy zewnętrznej pomoc w kontynuowaniu tradycji inscenizacji Bitwy pod Kowalą 23 sierpnia 1863 r. w okresie Powstania Styczniowego	organizatorzy z zewnątrz, Gmina Kowala	Budżet Gminy Budżet powiatu ,
	rozważenie możliwości organizowania uroczystości o charakterze patriotycznym przy pomniku Straconych Żydów i Polaków podczas II wojny światowej w Lesie Kosowskim, na przykład z udziałem grup rekonstrukcyjnych	organizatorzy z zewnątrz, Gmina Kowala	Budżet Gminy Budżet powiatu ,

	w porozumieniu z właścicielem praw autorskich filmu dokumentalnego „Kosów 1939-1944” umieszczenie linku do filmu na stronie internetowej gminy	organizatorzy z zewnątrz, Gmina Kowala	Budżet Gminy Budżet powiatu ,
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej Urzędu Gminy Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
	Udostępnianie stron internetowych Urzędu Gminy publikacjom poświęconym kulturze i tradycjom na terenie Gminy Kowala	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
2. Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich	Gmina Kowala, MWKZ	Budżet Gminy
3. Zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz kultury	wspieranie i promowanie działalności artystycznej, w tym amatorskiej: Zespół Śpiewaczy Tęcza; wsparcie organizacyjne Dożynek Sołeckich	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych			
1. Wykorzystanie obiektów zabytkowych będących we władaniu Gminy Kowala	Opracowanie koncepcji renowacji i zagospodarowania na cele użyteczności publicznej parku wiejskiego w Kowali, spichlerza w Kosowie - w przyszłości obiekt ten mógłby być wykorzystywany jako przykład dobrych praktyk w zakresie ochrony, promowania i nowoczesnego wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego	Gmina Kowala,	

2. Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe	Przekazywanie informacji na stronie internetowej gminy na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej,	Gmina Kowala,	
3. Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju przemysłów kultury i czasu wolnego	wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, wiejskiej, sentymentalnej, tematycznej – np. szlakiem kapliczek przydrożnych, szlakiem potyczek Powstania Styczniowego 1863 r., szlakiem Pamięci Mieszkańców Gminy zamordowanych podczas II wojny światowej – poprzez udostępnianie stron internetowych gminy organizatorom takich akcji;	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Kowala	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
	współpraca z organizatorami turystyki oraz zagospodarowania czasu wolnego działających lub zamierzających działać na terenie gminy	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Kowala	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
4. Tworzenie pasm turystyczno–kulturowych	promocja na stronach internetowych gminy szlaków turystyki kulturowej w oparciu o atrakcje gminy	Gmina Kowala,	
	promocja na stronach internetowych gminy ciągów wydarzeń w miejscowościach położonych na obszarach poszczególnych pasm: Pamięci Powstania Styczniowego 1863 r., Szlak Pamięci zamordowanych mieszkańców podczas II wojny światowej	Gmina Kowala,	
	publikacja map i planów z umiejscowieniem obiektów czy wydarzeń historycznych włączonych do pasma turystyki kulturowej; np. zaczynając od publikacji na stronach internetowych gminy,	Gmina Kowala,	Budżet Gminy

5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych	Opracowanie koncepcji renowacji i zagospodarowania na cele użyteczności publicznej parku wiejskiego w Kowali – w uzgodnieniu z MWKZ	Gmina Kowala MWKZ	Budżet Gminy
Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej	nawiązanie współpracy z Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu w organizacji lekcji muzealnych dla uczniów z terenu Gminy Kowala, na których prezentowano by tradycje kultury materialnej i niematerialnej regionu	Gmina Kowala,	
2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości	prezentacja tradycji folkloru regionu na przykład poprzez publikowanie treści pieśni itp. na stronach internetowych gminy; prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych,	Gmina Kowala,	
3. Wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego	Wspieranie wydawnictw z zakresu historii gminy, badań nad historią poszczególnych miejscowości gminy, literatury pamiątkarskiej,	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
	wsparcie młodzieży studiującej kierunki historyczne do włączenia się do programów badawczych i dokumentacyjnych, np. poprzez umożliwienie publikacji na stronach internetowych gminy – poinformowanie o takiej możliwości na stronie internetowej gminy	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji gminy wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy	Prezentacja na sprofilowanych stronach internetowych gminy informacji na temat folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, tradycyjnych form budownictwa – na przykład poprzez prezentowanie nagrań z	Gmina Kowala	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy

	występów śpiewaczych zespołów ludowych		
2. Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych	Gmina Kowala,	Budżet Gminy
3. Współpraca z sąsiednimi gminami należącymi do LGD „Wspólny Trakt” w zakresie wspólnej promocji regionu	rozwój zintegrowanej promocji turystycznej w oparciu o LGD Wspólny Trakt	LGD Wspólny Trakt	

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowala stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że określone w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

1) instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych

- aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
- tworzenie parków kulturowych,
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
- wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;

2) instrumentów finansowych

- m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;

3) instrumentów koordynacji

- m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi;

4) instrumentów społecznych

- działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi,

5) instrumentów kontrolnych

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,

- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Kowala.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2027-2030.

Obowiązek sprawozdawczy z wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U. z 2022 r. poz. 840*):

Art. 87:

5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Od roku podatkowego 2021 obowiązuje tak zwany Polski Ład, to jest plan odbudowy polskiej gospodarki po pandemii COVID-19, w którym wprowadzono korzystne rozwiązania podatkowe dla osób inwestujących w zakup oraz remont obiektów zabytkowych.

Ulga jest skierowana do podatników PIT opłacających podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych. Z ulgi będą mogli skorzystać podatnicy PIT będący właścicielami lub współwłaścicielami zabytków nieruchomości, którzy ponieśli wydatki na:

- wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony, zgodnie z odrębnymi przepisami, dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków,

- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane w zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w ewidencji zabytków,
- odpłatne nabycie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub udziału w takim zabytku, pod warunkiem, że podatnik na nabytą nieruchomość poniósł wydatek o charakterze remontowo-konserwatorskim.

Podatnik nie może skorzystać z ulgi jeśli wydatki te zostały mu w jakikolwiek sposób zwrócone

Właściciel lub posiadacz zabytku, jeżeli posiada tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu lub stosunku zobowiązaniowego na okres nie krótszy niż 10 lat może ubiegać się o dotację celową na prace przy zabytku pod warunkiem, że obiekt posiada odrębną decyzję o wpisie obiektu do rejestru zabytków lub wyszczególniony jest w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomych) do rejestru zabytków województwa mazowieckiego. Wnioskodawca może ubiegać się o udzielenie dotacji na następujące prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

MWKZ zajmuje się wyłącznie dystrybuowaniem środków z budżetu RP przyznanych mu przez Wojewodę Mazowieckiego.

Dotacja może być udzielona również przez:

- ❖ Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- ❖ Samorząd Województwa Mazowieckiego.
- ❖ Miejskiego Konserwatora Zabytków.

❖ **Samorządy Gmin.**

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.). Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami przeznaczone są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

priorytet „Ochrona zabytków”, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;

- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne. Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Należy jednak zaznaczyć, że bieżące programy w ramach środków pochodzących z Unii Europejskiej ulegają zakończeniu wraz z końcem 2020 roku, należy więc oczekiwać na informacje dotyczące ich kontynuacji bądź powstaniu nowych programów w ramach nowej perspektywy budżetowej Unii na lata 2021-2027.

Finansowanie z Funduszu Kościelnego (dla prac przy obiektach sakralnych, nie obejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów)

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą być finansowane z Funduszy Unii Europejskiej, m.in.: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), którego działalność koncentruje się na różnych dziedzinach m.in. rozwój turystyki oraz inwestycje w dziedzinie kultury. Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2022 poz. 559) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tych zabytkach, których właścicielem jest gmina jest zadaniem własnym gminy. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy. Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały. Wojewódzki Konserwator Zabytków nie może udzielać dotacji na prace przy tych obiektach.

11. Bibliografia

- 1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r**
(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483>
- 2. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1220 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971410943>
- 3. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**
(Dz.U. 2022 poz. 840), wraz z aktami wykonawczymi do ustawy
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568>
- 4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**
(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 40.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900160095>
- 5. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**
(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 977)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20030800717>
- 6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane**
(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 682)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19940890414>
- 7. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**
(t.j. Dz. U. 2022 poz. 2556)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627>
- 8. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**

- (t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 1336)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040920880>
- 9. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami**
(Dz. U. 2023 r. poz. 344)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971150741>
- 10. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19911140493>
- 11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**
(t.j. Dz. U. 2022 r. poz. 385)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024>
- 12. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
(t.j. Dz. U. 2022 r. poz. 2393)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970850539>
- 13. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330390311>
- 14. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
(Dz. U. 2023 r. poz. 571)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>
- 15. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**
(Dz. U. 2023 r. poz. 70)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031>
- 16. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808>
- 17. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030**
<https://sip.lex.pl/akty-prawne/mp-monitor-polski/przyjecie-koncepcji-przestrzennego-zagospodarowania-kraju-2030-17877587>
- 18. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz Uzupełnienie strategii na lata 2004-2020**
http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_Kultury.pdf
<http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf>
- 19. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”**
http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
- 20. Strategia Rozwoju Kraju 2020.**
<http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/7938232EA0AAD4F2C1257AD00052A8F6/%24File/972.pdf>
- 21. Założenia do Narodowego Planu Rewitalizacji 2022**
https://rpo.slaskie.pl/dokument/narodowy_plan_rewitalizacji_2022_zalozenia
- 22. Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**
https://www.nid.pl/pl/Dla_wlasciocieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
- 23. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020**

http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20130520SRKS_na_stronie_internetowej.pdf

24. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze

https://www.mbpr.pl/user_uploads/image/PRAWE_MENU/STRATEGIA%20ROZW%20OJU%20WOJEWODZTWA%20MAZOWIECKIEGO%20DO%20ROKU%202030/SRWM%20SKR%20POL.pdf

25. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

<https://www.mazovia.pl/wojewodztwo/plan-zagospodarowania-wojewodztwa-mazowieckiego/>

26. Program Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025

http://edziennik.mazowieckie.pl/eli/POL_WOJ_MZ/2018/11075/ogl/pol/pdf